

**İŞ İLİŞKİSİNİN DEĞİŞEN YÜZÜ VE İŞİN
GÜVENCESİZLEŞTİRİLMESİ: İSTANBUL'DA ESNAF MOTO
KURYELER ÖRNEĞİ**

Ömer Faruk TÜFEKÇİ
191154102

DOKTORA TEZİ

Sosyoloji Anabilim Dalı
Sosyoloji Doktora Programı
Danışman: Doç. Dr. Berfin VARIŞLI

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temmuz, 2025

**İŞ İLİŞKİSİNİN DEĞİŞEN YÜZÜ VE İŞİN
GÜVENCESİZLEŞTİRİLMESİ: İSTANBUL'DA ESNAF MOTO
KURYELER ÖRNEĞİ**

Ömer Faruk TÜFEKÇİ
191154102
ORCID: 0009-0008-5034-7527

DOKTORA TEZİ
Sosyoloji Anabilim Dalı
Sosyoloji Doktora Programı
Danışman: Doç. Dr. Berfin VARIŞLI

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temmuz, 2025

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖMER FARUK TÜFEKÇİ'nin "İş İlişkisinin Değişen Yüzü ve İşin Güvencesizleştirilmesi: İstanbul'da Esnaf Moto Kuryeler Örneği" başlıklı tezi 01.07.2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği" nin ilgili maddeleri uyarınca Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi oy birliğiyle/oy çokluğuyla, başarılı/başarısız olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı, Adı ve Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı)	Doç.Dr.Berfin VARİŞLİ (Danışman) Maltepe Üniversitesi	
Üye	Prof. Dr. Nurgün OKTİK Maltepe Üniversitesi	
Üye	Prof.Dr.Güncel ÖNKAL Maltepe Üniversitesi	
Üye	Prof.Dr.Özgür SARI Sinop Üniversitesi	
Üye	Doç.Dr.Orhan BİNGÖL Sinop Üniversitesi	

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

Bu belge, Yükseköğretim Kurulu tarafından 19.01.2021 tarihli “Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge” ile bildirilen 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında gizlenmiştir.

TEŞEKKÜR

Bu tez, çalışma sosyolojisi alanında, uzun ve yorucu bir araştırma sürecinin ürünüdür. Akademik bir çabanın ötesine geçen bu yolculuk; emek, sabır, sorgulama ve zaman zaman umutsuzlukla harmanlandı. Bu süreç bana düşünsel bir derinlik ve hayatı farklı okuma imkânı sundu.

Tez sürecinin her aşamasında bilgi ve birikimiyle rehberlik eden, sabrı ve desteğiyle her zaman yanımda olan danışmanım, kıymetli hocam Doç. Dr. Berfin Varışlı'ya en derin şükranlarımı sunuyorum. Sadece akademik bir danışman değil, aynı zamanda düşünsel bir yol arkadaşı olan hocama, bana olan inancını her daim hissettirdiği için minnettarım.

Tez İzleme Komitemde yer alan ve katkılarıyla çalışmamı daha da zenginleştiren Sayın Prof. Dr. Nurgün Oktik ve Prof. Dr. Özgür Sarı'ya; savunma jürisinde değerli görüşleriyle tezime yön veren Sayın Prof. Dr. Güncel Önkâl ve Doç. Dr. Orhan Bingöl'e teşekkür ederim.

Akademik yolculuğumda her zaman ilham aldığım ve rehberliğini hissettiğim babam Prof. Dr. İbrahim Tüfekçi'ye; sevgisiyle bana güç veren annem Nursel Tüfekçi'ye gönülden teşekkür ederim. Yaşam enerjim olan çocuklarım İbrahim Efdal ve Hafsa... Hayatımda var oluşunuzla, bu yolculuğun anlamını çoğalttığınız için sizlere teşekkürlerimi sunuyorum.

Ve en çok da, bu zorlu yolculuğun her anında sabrıyla, anlayışıyla ve sevgisiyle yanımda olan, stres ve tükenmişlikle baş etmeye çalıştığım anlarda bana sarsılmaz bir destek sunan eşim Büşra'ya... Bu tezin tamamlanmasında en büyük paylardan birinin ona ait olduğunu bilerek, kendisine en derin teşekkürlerimi sunuyorum.

Ömer Faruk Tüfekçi

Temmuz, 2025

ÖZET

İŞ İLİŞKİSİNİN DEĞİŞEN YÜZÜ VE İŞİN GÜVENCESİZLEŞTİRİLMESİ: İSTANBUL'DA ESNAF MOTO KURYELER ÖRNEĞİ

Ömer Faruk Tüfekçi

Doktora Tezi

Sosyoloji Anabilim Dalı

Sosyoloji Doktora Programı

Danışman: Doç. Dr. Berfin Varışlı

Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2025

Bu çalışma, esneklik kavramının tarihsel ve kavramsal dönüşümünü, geç kapitalist toplumlarda ortaya çıkan yeni emek rejimleri çerçevesinde incelemektedir. Başlangıçta doğada bir uyum ve denge yeteneği olarak tanımlanan esneklik, günümüz çalışma hayatında bireylerden beklenen yapısal bir norm haline gelmiştir. Neoliberal söylem, esnekliği özgürlük ve girişimcilik olarak sunarken, aynı zamanda bu kavram, bireylerin güvencesizlik, yönsüzlük ve psikolojik kırılganlıkla karşı karşıya kaldığı bir denetim mekanizmasına dönüşmektedir. Bu bağlamda, araştırma; Zygmunt Bauman'ın "akışkan modernite" kuramı, Richard Sennett'in "esnek insan" çözümlemesi ve Marx'ın emeğin metalaşması kavramlarından hareketle, esneklik söyleminin insan üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Çalışma, esnekliğin çalışma hayatındaki dönüşümünü ve bu dönüşümün bireysel ve toplumsal sonuçlarını çok boyutlu bir perspektifle irdelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışma nitel araştırma yöntemiyle yapılmıştır. İstanbul'da faaliyet gösteren esnaf moto kuryeler ile yapılan derinlemesine görüşmeler, tematik analiz tekniğiyle değerlendirilmiştir. Bu teknik aracılığıyla, esnek çalışmanın esnaf moto kuryelerin deneyimlerinde nasıl tezahür ettiği, ne tür yapısal güvencesizlik biçimlerine yol açtığı ve bireylerin bu sistemle baş etme stratejileri detaylı şekilde incelenmiştir. Bulgular, esneklik kavramının kurumsal söylemler düzeyinde özerklik ve serbestlik vaat etmesine rağmen, pratikte güvencesizlik, yalnızlık ve sürekli performans baskısına yol açtığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Gig Ekonomisi, Yeni Kapitalizm, Güvencesizlik, Esnaf Moto Kuryeler

ABSTRACT

THE CHANGING FACE OF EMPLOYMENT RELATIONS AND THE PRECARIZATION OF WORK: THE EXAMPLE OF MOTORCYCLE COURIERS IN ISTANBUL

Ömer Faruk Tüfekçi

PhD Thesis

Sociology Department

Sociology PhD Programme

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Berfin Varışlı

Maltepe University Graduate School, 2025

This study examines the historical and conceptual transformation of the concept of flexibility within the framework of new labor regimes emerging in late capitalist societies.

Initially defined as a capacity for adaptation and balance in nature, flexibility has evolved into a structural norm expected from individuals in today's working life. While neoliberal discourse presents flexibility as a symbol of freedom and entrepreneurship, it simultaneously transforms into a mechanism of control, exposing individuals to insecurity, disorientation, and psychological vulnerability. In this context, the research draws upon Zygmunt Bauman's "liquid modernity" theory, Richard Sennett's analysis of the "flexible man," and Marx's concept of labor commodification to explore the human impacts of the discourse of flexibility. The study aims to examine the transformation of flexibility in the world of work and its individual and societal consequences from a multidimensional perspective.

The method of the study is based on a qualitative research approach. In-depth interviews conducted with motorcycle couriers operating in Istanbul were evaluated with thematic analysis technique. Through this method, how flexible work manifests itself in the experiences of motorcycle couriers, what types of structural insecurity it leads to, and individuals' strategies for coping with this system were examined in detail. The findings reveal that although the concept of flexibility promises autonomy and freedom at the level of institutional discourses, in practice it leads to insecurity, loneliness and constant performance pressure.

Keywords: Gig Economy, New Capitalism, Precarity, Motorcycle Couriers

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
1.GİRİŞ.....	1
1.1. Problem.....	1
1.2. Amaç.....	3
1.3. Önem.....	4
1.4. Varsayımlar.....	5
1.5. Sınırlıklar	6
1.6. Tanımlar.....	8
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	10
2.1. Kapitalizmin Dönüşümü	10
2.1.1. Fordizmden post-fordizme.....	12
2.1.2. Neoliberal politikalar ve esnek çalışma	14

2.1.3.	Dönüşen kapitalizmde emeğin değeri, belirsizlik ve sömürü	17
2.2	Yeni Kapitalizm ve İş İlişkilerinin Dönüşen Dinamikleri	19
2.2.1	Eşitsizlik ve güvencesizlik	23
2.2.2	Bireycilik ve yalnızlaşma	27
2.2.3	Bağımsız girişimcilik miti ve gerçeklik	29
2.2.4	Akışkan modernite	31
2.2.5	Yeni kapitalizmde kimlik ve karakter aşınması	35
2.2.6	Yeni kapitalizmde emek	38
2.2.7	Yeni kapitalizmin etkileri	41
2.3	Dijital Platformlar, Yeni Çalışma Biçimleri ve Gig Ekonomisi	43
2.3.1	Algoritmik yönetim ve dijital denetim mekanizmaları	47
2.3.2	Dijital platform kapitalizmi ve İstanbul’da esnaf moto kuryelerin artan rolü	50
2.3.3	Gig ekonomisinde dayanışma, hak arayışları ve kolektifleşme	54
2.4	Esnaf Moto Kuryelerin Çalışma Koşulları	60
2.4.1	Çalışma süreleri, gelir dağılımı ve sosyal haklar	61
2.4.2	Esnaf moto kuryelikte toplumsal cinsiyet dinamikleri	63
2.4.3	İş sağlığı ve güvenliği sorunları	64
3.	YÖNTEM	67
3.1.	Araştırma Modeli	67
3.2.	Evren ve Örneklem	68
3.3.	Veriler ve Toplanması	69

3.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması	70
4.BULGULAR VE TARTIŞMA	71
4.1 Bulgular	71
4.3. Ana Temalara Göre Katılımcı Görüşleri ve Teorik Tartışma.....	76
4.3.1 Algoritmik yönetim ve dijital kontrol.....	76
4.3.1.1 Algoritmik görev dağılımı	77
4.3.1.2 Bağımsız çalışma	79
4.3.1.3 Performans değerlendirmesi	80
4.3.1.4 Kontrol ve denetim	81
4.3.2. Güvencesizlik ve prekarite.....	86
4.3.2.1 İş güvencesi eksikliği.....	86
4.3.2.2 Gelir güvencesi	88
4.3.2.3 Sosyal güvence	88
4.3.2.4. Platform desteğinin yetersizliği	89
4.3.3. Çalışma koşulları	93
4.3.3.1 Çalışma saatleri ve düzeni	93
4.3.3.2 Tatil ve izinler	94
4.3.4. Psikolojik ve fiziksel etkiler	96
4.3.4.1 Güvencesizlik ve belirsizlik.....	96
4.3.4.2 Toplumsal algı ve saygınlık eksikliği	98
4.3.4.3 Yoğun çalışma baskısı	99

4.3.4.4 Trafik ve iş koşullarının etkileri.....	101
4.3.5. Meslektaşlarla iletişim ve işbirliği.....	104
4.3.5.1 Bağımsız çalışma ve izolasyon	104
4.3.5.2 Dayanışma	105
4.3.5.3 Sendika ve örgütlenme.....	106
5. SONUÇ ve ÖNERİLER	110
KAYNAKÇA.....	119
Ek1: Derinlemesine Görüşme Çerçevesi	129
ÖZ GEÇMİŞ.....	134

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Araştırma Ana ve Alt Temaları	71
Tablo 2. Demografik Bulgular	72

1.GİRİŞ

1.1. Problem

Pandemi sürecinde henüz yeterli yasal düzenlemeler ve sosyal yapılar inşa edilmeden hızla yaygınlaşan moto kuryelik, prekariteye olan etkisi bakımından dikkat çekici bir alan haline gelmiştir. Bu bağlamda prekarya kavramı üzerine kapsamlı çalışmalarıyla bilinen Guy Standing, artan güvencesizlik ve risklere işaret eder. Gig çalışanları, işverenler tarafından vergi avantajları sağlamak amacıyla bordro dışına itilmekte ve kalıcı istihdam yerine daha güvencesiz çalışma modellerine yönlendirilmektedir. Ayrıca işverenler, emeğin bir kısmını kayıtdışı bırakarak işin gerçek boyutunu gizlemeye ve sömürü düzeyini artırmaya çalışabilmektedir. Standing'e göre bu durum, piyasa ekonomisi içerisinde kaçınılmaz bir olgudur (Standing, 2021).

Bu dönüşümün yapısal temelleri ise kapitalizmin değişen doğasında aranmalıdır. Modern şirketlerin merkezileşme ve dış kaynak kullanımı eğilimleri, gig çalışanlarının sayısını artıran temel etmenlerdendir (Seubert vd., 2019, s. 36). Şirket düzeyinde yaşanan bu dönüşüm, aynı zamanda kapitalizmin genel işleyişini de yeniden şekillendirmektedir. David Harvey, kapitalizmin teknolojik yenilikler, esnek emek rejimleri ve mekânsal sınırların ortadan kalkması yoluyla genişlediğini ileri sürmektedir. Benzer şekilde Manuel Castells, zaman ve mekân sınırlarının ortadan kaldırılmasını ve merkezileşme eğilimini ağ toplumu teorileri üzerinden açıklamaktadır (Mujkic, 2005, s. 20). Sennett ise yeni kapitalizmi neredeyse tamamen “esneklik” kavramı üzerinden tanımlar. Bu esneklik; öğrenme süreçlerinden becerilere, zaman yönetiminden mekânsal düzenlemelere kadar pek çok boyutta kendini göstermektedir (Kjaerulff, 2015, s. 238).

COVID-19 pandemisi, bu dönüşüm sürecini hızlandırarak derinleştirmiştir. Salgın, yalnızca bir halk sağlığı krizi değil, aynı zamanda ciddi bir ekonomik kriz olarak da küresel etkiler yaratmıştır (Matthewman, 2020). 2019 yılından itibaren birçok ülke sosyal izolasyon önlemleri almış, kapanmalar gerçekleşmiş ve ekonomik faaliyetlerde ciddi daralmalar yaşanmıştır (Eryarsoy vd., 2022). Bu süreçte bazı sektörler durma noktasına gelirken (turizm, ulaşım vb.), bazı sektörlerde (e-ticaret, paket servis, telekomünikasyon

vb.) hızlı büyümeler gözlemlenmiştir (ILO, 2021). Bu gelişmeler, özellikle uzaktan çalışma pratiklerinin yaygınlaşmasına ve esnek iş modellerinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bilimsel veriler de izolasyon önlemlerinin virüsün yayılımını yavaşlatmadaki etkisini açıkça ortaya koymuştur (Savaris, 2021). Küreselleşme ve neo-liberal politikalarla şekillenen bu dönüşüm süreci, işin mekândan bağımsızlaşmasını ve ev ortamına taşınmasını olağan hale getirmiştir (Demir, 2021). Pandemiyle birlikte, daha önce öngörülmesi zor olan ülke sınırlarının kapanması, bireylerin kolektif iyilik için sosyal olarak izole edilmesi gibi uygulamalar, toplumsal hafızada benzeri görülmemiş bir deneyim oluşturmıştır. Bugün, COVID-19'un tetiklediği yeni çalışma düzeninin etkilerinin uzun yıllar boyunca süreceği yönünde genel bir kanı oluşmuştur.

Bu çalışmada, gig ekonomisi ve dijital platform kapitalizmi bağlamında esnaf moto kuryelerin çalışma deneyimleri; algoritmik yönetim, sosyal haklar ve kolektif sınıf bilici üzerinden incelenmiştir. Çalışma kuramsal olarak temellerini; Marx'ın (1867) emek gücünün metalaşması ve yabancılaşması, Sennett'in (1998) karakter aşınması ve yeni kapitalizm kültürü çözümlemeleri ile Bauman'ın (2000) akışkan modernite ve güvencesizleşme yaklaşımlarından almaktadır.

Marx'ın emek gücünün metalaşması yaklaşımına göre, birey emeği üzerinde denetimini kaybetmekte, kendi üretim sürecine ve ürününe yabancılaşmaktadır. Gig ekonomisi bağlamında esnaf moto kuryelerin algoritmik yönetim sistemleriyle kontrol edilmesi, çalışma zamanlarının esnekleştirilmesi ve iş güvencelerinin ortadan kaldırılması; onların hem emek süreçlerinden hem de iş çıktılarından yabancılaşmalarına neden olmaktadır.

Richard Sennett, modern iş süreçlerinin bireylerin karakterlerini ve benlik duygularını aşındırdığını ileri sürmektedir (Wilson ve Greenhill, 2004, s. 161). Sennett'e göre karakter, belirli bir çevreyle etkileşim içinde gelişen ve sadakat, bağlılık, hedeflere bağlılık gibi etik temelli değerlere dayanan bir yapıdır. Ancak esnek çalışma biçimleri, bu değerlerle çelişmekte ve bireyde belirsizlik duygusunu artırmaktadır. Önceden sadece büyük felaketlerle ortaya çıkan belirsizlikler, artık kapitalizmin gündelik işleyişinin bir parçası haline gelmiştir (Kjaerulff, 2015, s. 238; Wilson ve Greenhill, 2004, s. 161).

Bauman'ın akışkan modernite kuramı ise bireylerin toplumsal, mekânsal ve zamansal bağlarının giderek çözülmesini, dolayısıyla kalıcı ve tutarlı bir kimlik oluşturma

zorlaşmasını vurgular. Gig ekonomisinde çalışan esnaf moto kuryeler, sabit ve öngörülebilir çalışma ilişkileri kuramamakta; bunun sonucunda sosyal sermaye birikimleri zayıflamakta ve kolektif bilinç düzeyleri ciddi biçimde aşınmaktadır. Bauman'a göre, bu akışkanlık yalnızca bireysel kimliği değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma mekanizmalarını ve kolektif hak arayışlarını da olumsuz etkilemektedir.

1.2. Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, dijital platformlar aracılığıyla yürütülen yeni nesil istihdam biçimlerinin, özellikle esnaf moto kurye örneğinde somutlaşan gig ekonomisi bağlamında, iş ilişkisinde ortaya çıkan yapısal dönüşümleri incelemektir. Neoliberal politikaların, esnek üretim modellerinin ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle klasik istihdam biçimlerinin yerini alan platform temelli çalışmalar, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyo-psikolojik düzeyde de önemli kırılmalar yaratmaktadır (Salleh, vd., 2023).

Araştırma, iş ilişkisinin geçirdiği dönüşümü anlamak amacıyla tematik analiz tekniği ile yapılandırılmıştır. Bu teknik aracılığıyla, esnaf moto kuryelerle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden elde edilen nitel veriler sistematik biçimde analiz edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bulgular, belirli ana temalar ve alt temalar etrafında sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda, esnaf moto kuryelerin karşılaştıkları yapısal güvencesizlik biçimleri, dijital platformlar aracılığıyla şekillenen gözetim ve denetim pratikleri, rıza üretimi süreçleri, bireysel ve kolektif örgütlenme deneyimleri ile işçi kimliğinin dönüşümü gibi sosyolojik açıdan anlamlı temalar detaylı biçimde kategorize edilmiştir. Böylelikle, platform temelli emek biçimlerinin yalnızca çalışma koşullarına değil, aynı zamanda emek sürecinin ideolojik ve toplumsal boyutlarına da ışık tutulması hedeflenmiştir.

Bu çalışma, hem teorik hem de ampirik düzeyde iş güvencesizliğinin yeni biçimlerini açığa çıkarmayı; bireylerin bu dönüşen iş rejimlerine nasıl uyum sağladığını anlamayı hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma, hem güncel sosyolojik tartışmalara katkı sağlamayı hem de işgücü politikaları açısından alternatif bir değerlendirme zemini oluşturmayı amaçlamaktadır.

1.3. Önem

Küreselleşme, dijitalleşme ve neoliberal ekonomi politikalarının etkisiyle iş ilişkileri, geleneksel yapılarından uzaklaşarak esnek, parçalı ve çoğu zaman güvencesiz formlara evrilmektedir. Bu dönüşüm, yalnızca üretim biçimlerini değil, aynı zamanda emeğin örgütlenmesini, iş güvencesini, bireylerin kimlik inşasını ve sosyal sermaye dinamiklerini de köklü biçimde etkilemektedir (Tan, vd., 2021). Özellikle dijital platformlar aracılığıyla yürütülen işlerde çalışanlar, görünürde bağımsız hareket etseler de, algoritmalar ve dijital denetim mekanizmaları yoluyla sürekli kontrol altında tutulmakta; böylece yeni bir tür dijital gözetim ilişkisi içerisinde konumlandırılmaktadırlar. Bu bağlamda, işin güvencesizleştirilmesi, yalnızca sözleşme tipi ya da sosyal haklara erişimle sınırlı bir sorun olmaktan çıkmış; bireyin iş yaşamıyla kurduğu ilişkinin niteliğini, aidiyet duygusunu, mesleki motivasyonunu ve psikolojik iyi oluşunu derinden etkileyen çok katmanlı bir meseleye dönüşmüştür (Salleh, vd., 2023).

Bu çalışma, günümüz emek piyasasında giderek yaygınlaşan gig ekonomisini, özellikle moto kuryelik gibi düşük güvenceli sektörler üzerinden ele alarak iş ilişkilerinde yaşanan dönüşümün sosyolojik boyutlarını görünür kılmayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma ve tematik analiz tekniğine dayalı olarak gerçekleştirilen çalışma, nicel verilerle kolayca yakalanamayacak olan bireysel deneyimleri ve öznel algıları açığa çıkarmıştır. Katılımcıların doğrudan sesine kulak verilerek oluşturulan temalar aracılığıyla, dijital platform temelli çalışmanın iş güvencesi, sosyal destek sistemleri ve toplumsal etkileri gibi çeşitli yönleri kapsamlı biçimde analiz edilmiştir.

Araştırma bulguları, yalnızca akademik bilgi üretimine değil; aynı zamanda sosyal politika geliştirme süreçlerine de önemli girdiler sağlamaktadır. Özellikle pandemi sonrası dönemde hızla yaygınlaşan esnek ve güvencesiz çalışma biçimlerinin uzun vadeli sosyal ve psikolojik etkilerini ortaya koyması, sosyal güvenlik mekanizmalarının yeniden yapılandırılması, çalışan haklarının güçlendirilmesi ve dijital denetim süreçlerinin etik çerçevede düzenlenmesi gibi konularda politika yapıcılar ve işverenler için yol gösterici niteliktedir. Çalışmanın sunduğu bulgular, hem çalışanların hak arayışlarına hem de sendikal ve kolektif örgütlenme süreçlerine katkıda bulunacak şekilde, toplumsal dayanışma ağlarının güçlendirilmesine yönelik önemli mesajlar içermektedir.

Ayrıca bu çalışma, literatürde sıklıkla teorik düzeyde ele alınan prekarite, algoritmik yönetim, dijital denetim ve rıza mekanizmaları gibi kavramları sahadan elde edilen veriler ışığında somutlaştırarak, bu alandaki ampirik boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Özellikle pandemi sonrasında ivme kazanan esnek çalışma biçimlerinin uzun vadeli etkilerini değerlendirmeye imkân tanınması bakımından da araştırma, yalnızca akademik bilgi üretimine değil, aynı zamanda sosyal politika ve çalışma yaşamına ilişkin yapısal önerilere de katkı sağlayacak niteliktedir.

1.4. Varsayımlar

Bu çalışmada, tematik analiz tekniğiyle esnaf moto kuryelerin güvencesiz çalışma deneyimlerini derinlemesine anlamak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda geliştirilen varsayımlar, hem elde edilen içerik temaları hem de veri toplama sürecine ilişkin nitel araştırma ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir.

Öncelikle, çalışmada görüşme yapılan katılımcıların, araştırma bağlamını doğru anladıkları, araştırmacıya güven duyarak sorulara içtenlikle ve açıklıkla yanıt verdikleri varsayılmaktadır. Katılımcıların kendi deneyimlerini samimiyetle paylaşmaları sayesinde, çalışmada ele alınan konunun çok boyutlu yapısına dair anlamlı temalar üretilebildiği kabul edilmektedir. Ayrıca görüşmelerin yürütüldüğü bağlamda katılımcıların, kendi deneyimlerini ifade edebilecek yeterlilikte bir dilsel ve bilişsel kapasiteye sahip oldukları, soruları doğru anladıkları ve yanıtlarını kendi ifadeleriyle aktarabilecekleri varsayılmaktadır. Araştırmacının tarafsız bir tutum sergilediği, yönlendirmeden kaçındığı ve veri üretim sürecine müdahale etmediği de temel metodolojik varsayımlar arasında yer almaktadır.

Bu bağlamda, tematik analiz sürecinde kodlama, tema oluşturma ve yorumlama aşamalarında araştırmacının öznel etkilerinden kaçınıldığı, elde edilen bulguların katılımcı anlatılarının doğrudan bir yansıması olduğu varsayılmaktadır.

Tüm bunlara ek olarak, çalışmada ele alınan güvencesizlik, algoritmik yönetim ve sosyal sermaye eksikliği gibi konuların gerçek ve güncel sorunlar olduğu, bu problemlerin çalışma yaşamında yaygın bir şekilde deneyimlendiği ve katılımcıların ifadelerinde de bu sorunlara dair güçlü göstergelerin bulunacağına dair bir inanç temel

varsayımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Böylece araştırma, hem toplumsal hem de bireysel düzeyde varlığı hissedilen bu sorunların görünür kılınmasına ve ampirik düzeyde desteklenmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırmanın sınırlılıkları, kullanılan yöntemsel yaklaşımlar ve ortaya konulan varsayımlarla doğrudan ilişkilidir. Öncelikle, araştırmanın örneklemini yalnızca İstanbul'da yaşayan ve çalışan esnaf moto kuryelerle sınırlı tutulmuş olup, gig ekonomisinde yer alan diğer çalışan gruplarını kapsamamaktadır. Bu nedenle elde edilen bulgular, gig ekonomisinin farklı aktörleri ve şehirlerdeki kuryeler açısından çeşitlilik gösterebilir.

Araştırmanın evreni, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın Nisan 2023 verilerine göre İstanbul'da faaliyet gösteren yaklaşık 250 bin esnaf moto kuryeden oluşmaktadır. Örneklem ise bu evrenden rastgele seçilen ve toplamda 40 kişiden oluşan esnaf moto kuryelerden meydana gelmiştir. Görüşmeler, 2024 yılı Mayıs ile Eylül ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin bir kısmı yüz yüze, bir kısmı ise katılımcıların aktif çalışma saatleri ve esnek mesai düzenleri nedeniyle çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme ortalama 30 ila 60 dakika arasında sürmüş olup, katılımcıların kendi çalışma programlarına uyum sağlayacak şekilde planlanmıştır. Yüz yüze yapılan görüşmeler, İstanbul'un farklı ilçelerinde konumlanan kahvehaneler, dinlenme alanları, istasyon noktaları ve bazı katılımcıların önerdiği güvenli açık alanlarda gerçekleştirilmiştir. Bu ilçeler arasında Kadıköy, Üsküdar, Maltepe (Anadolu Yakası) yer almaktadır. Yüz yüze görüşmelere olanak bulunmayan durumlarda, görüşmeler Zoom, WhatsApp görüntülü/sesli arama gibi çevrimiçi iletişim kanalları aracılığıyla yapılmıştır.

Yüz yüze etkileşim, bağlamsal zenginlik ve derin anlam katmanlarının ortaya çıkmasına katkı sağlarken; çevrimiçi görüşmeler, katılımı kolaylaştırmakla birlikte jest, mimik ve beden dili gibi bağlamsal ipuçlarının sınırlı gözlemlenmesine neden olmuştur. Bu durum, bazı incelikli duygusal ve psikolojik ifadelerin anlaşılmasını güçleştirmiş ve veri derinliği üzerinde kısmi bir sınırlayıcı etki oluşturmuştur.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı, katılımcıların görüşmeler sırasında deneyimlerini paylaşmada tam anlamıyla özgür hissetmemiş olabilecekleridir. Özellikle dijital platformlarda çalışan bireylerin işveren veya algoritmalar tarafından izlenme kaygısıyla bazı eleştirel tutum ve deneyimlerini açıkça ifade etmekte çekimser davranmış olabilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, görüşmelerin yürütüldüğü sosyal, kültürel ve mekânsal bağlamın etkileri, katılımcıların bazı deneyimlerini aktarmalarını sınırlandırmıştır.

Nitel araştırma ve tematik analiz doğası gereği, her ne kadar sistematik bir süreç izlenmiş olsa da, araştırmacının yorumlayıcı konumu analiz sonuçlarını dolaylı biçimde etkileyebilir. Kodlama, tema oluşturma ve yorumlama aşamalarında araştırmacının bilgi birikimi, deneyimleri ve önceki varsayımları, verilerin kavramsallaştırılmasında tamamen etkisiz değildir. Bu durum, her nitel araştırmada olduğu gibi, öznel yorumun belirli ölçüde çalışmaya yansıma olasılığını beraberinde getirmektedir.

Bunun yanı sıra, nitel araştırma bulgularının genellenebilirliği sınırlıdır. Çalışmanın bulguları, İstanbul'daki esnaf moto kuryelere ve pandemi sonrası dönemin sosyal bağlamına özgüdür. Pandeminin uzun vadeli etkileri zaman içerisinde değişebilir; dolayısıyla elde edilen sonuçların farklı tarihsel dönemlerde veya farklı toplumsal bağlamlarda geçerliliği sorgulanabilir ve yeniden değerlendirilmesi gerekebilir.

Tüm bu sınırlılıklar göz önünde bulundurulduğunda, araştırma esas olarak İstanbul'daki esnaf moto kuryelerin çalışma deneyimlerine odaklanmakta, işin güvencesizleşmesinin toplumsal, yapısal ve psikolojik boyutlarını kavramsal düzlemde derinlemesine anlamaya katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışma, gig ekonomisinin çok katmanlı doğasına dair önemli ampirik içgörüler sunarken, aynı zamanda daha geniş örneklem ve farklı coğrafi bağlamlarda yapılacak ileri araştırmalar için bir temel oluşturma niteliği taşımaktadır. Katılımcıların kişisel verileri gizli tutulmuş, görüşmelerin tümü gönüllülük esasına göre gerçekleştirilmiş ve veriler analiz sürecinde anonimleştirilmiştir.

1.6. Tanımlar

Araştırmada sıkça kullanılacak terimler aşağıdaki tanımlarıyla kabul edilecektir:

Esnaf Moto Kurye: Kendi adına vergi mükellefi olarak çalışan, motorlu taşıt aracılığıyla genellikle platform (örneğin Getir, Trendyol Go, Yemeksepeti Banabi gibi) üzerinden ya da bireysel olarak hizmet sunan bağımsız kuryelerdir. Bu kişiler, bir işverene bağlı olmaksızın, teslimat başına ya da kilometre bazlı ödeme alarak çalışırlar. Hukuken işçi sayılmamakla birlikte, gelirlerini büyük oranda tek bir platformdan sağladıkları için ekonomik bağımlılık içinde çalışırlar.

Gözetim: Gözetim, insanları etkilemek, yönetmek, yönlendirmek veya korumak amacıyla davranış, etkinlikler veya diğer değişen bilgilerin izlenmesidir. (Lyon, 2007)

İktidar: Güç ilişkilerini dönüştüren, güçlendiren ya da tersine çeviren bir süreçtir (Foucault, 2015).

Kapitalizm: Kapitalizm, üretim araçlarının özel mülkiyete dayandığı, kâr amacı güden ve piyasa rekabetine dayalı bir ekonomik sistemdir. Sosyolojik açıdan ise kapitalizm, sınıf ilişkileri, toplumsal eşitsizlikler ve kültürel yapılar üzerinden işleyen tarihsel ve toplumsal bir düzen biçimidir (Marx, 1990; Weber, 2011).

Pandemi: Bir pandemi bulaşıcı hastalıkların yol açtığı küresel ölçekli, büyük bir salgın olarak tanımlanır (Morens vd., 2009).

Platform Kapitalizmi: Platform kapitalizmi, dijital teknolojiler aracılığıyla ekonomik ve toplumsal ilişkilerin aracı olarak işlev gören çevrimiçi platformlara dayalı yeni bir kapitalist üretim biçimidir. Bu sistemde, emek ve hizmetlerin organizasyonu büyük teknoloji şirketlerinin sahip olduğu dijital altyapılar üzerinden yürütülür; kullanıcı verileri, algoritmalar ve ağ etkisi temel ekonomik kaynaklara dönüşür (Srnicek, 2017). Çalışmada platform kapitalizmiyle dijital platform kapitalizminden bahsedilmektedir.

Prekarya: İş gören açısından belirsiz, güvencesiz, tahmin edilemez ve riskli bir çalışma hayatına ifade eder. (Kalleberg, (2011)

Postmodernizm: Kimi düşünörlere göre sanayi sonrası bir çağ doğrutusunda gelişen harekettir. Belirsizliği beraberinde gösteren bir durum sergiler. Modernizmin bir parçası olup olmadığı bir süreklilik mi olduğu veya modernizmden radikal bir kopuş olduğu gibi... postmodernlik totaliter sistemler yerine çoğulcu ve açık bir demokrasi düşüncesini savunur (Yıldız, 2005, s.13).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kapitalizmin Dönüşümü

Kapitalizm, modern ekonomik sistemlerin temelini oluşturan, köklü bir tarihsel geçmişe sahip ve sürekli evrim geçiren bir yapıdır. Bu sistem, sermayenin birikimi ve kullanımı etrafında şekillenmiş, özel mülkiyet ve serbest piyasa ilkelerine dayalı bir ekonomik düzen olarak ortaya çıkmıştır ve tarihsel süreç içinde çeşitli dönüşümler geçirerek üretim biçimlerini, iş ilişkilerini ve sosyal yapıları derinden etkilemiştir.

Kapitalizm, yalnızca bir ekonomik sistem olarak değil, aynı zamanda üretim biçimlerini, iş ilişkilerini ve toplumsal yapıları sürekli dönüştüren dinamik bir toplumsal süreç olarak ele alınmalıdır. Tarihsel olarak, 16. yüzyılda merkantilist ve fizyokrat düşüncelerin etkisiyle ortaya çıkan bu sistem, yeni ticaret yollarının keşfi, kolonizasyon süreci ve sermaye birikiminin hız kazanmasıyla kök salmıştır. Özel mülkiyetin ve serbest piyasa ilkelerinin belirleyici olduğu bu dönemde tarım ve ticaret temel ekonomik faaliyetler olarak ön plana çıkmıştır (Çelik ve Dağ, 2023, s. 55–56).

Kapitalizmin tarihsel evrimi, özellikle 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşen Sanayi Devrimi ile önemli bir kırılma noktası yaşamıştır. Bu dönemde üretim süreçleri mekanize edilmiş, iş bölümü keskinleşmiş ve modern fabrika sistemi yaygınlaşmıştır (Çelik ve Dağ, 2023, s. 58). 20. yüzyılın başlarında Henry Ford’un seri üretim modeline dayalı üretim anlayışı, “Fordist Kapitalizm” olarak anılan bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemde işçiler, sabit ücretler ve sosyal güvencelerle desteklenmiş, devletin iş gücü piyasasına müdahalesi daha belirgin hale gelmiştir (Ceylan, 2022, s. 10–11).

Kapitalizmin yalnızca tarihsel dönüşümle sınırlı olmayan yapısı, düşünsel çerçevede de farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Marx, kapitalizmi üretim araçlarının burjuvazi tarafından denetlendiği, proletaryanın ise emek gücünü ücret karşılığında sattığı; bu anlamda üretim ile emek arasındaki yabancılaşmanın kurumsallaştığı bir ekonomik sistem olarak tanımlar (Alptekin, 2015, s. 232). Weber (2011) ise kapitalizmi rasyonalite temelinde açıklayarak, sınırsız kâr güdüsünün değil, bu güdünün rasyonel ilkelerle disipline edilmesinin kapitalizmin temelini oluşturduğunu belirtmiştir. Ona göre

kapitalist sistemin varlığı için rasyonel sermaye muhasebesi, teknolojik verimlilik, hukuki düzenlilik, özgür emek gücü ve ticari akışkanlık gibi unsurlar gereklidir.

Kapitalizm, üretim süreçlerini dönüştürürken iş ilişkileri üzerinde de köklü etkiler yaratmıştır. Braverman'a göre bu süreç, *“üretim sürecinin biçimsel boyun eğmesinden gerçek boyun eğmesine”* geçişle karakterize edilmektedir. Başlangıçta işçiler, üretim süreçlerinde belirli bir bilgi ve bağımsızlığa sahipken, zamanla bu yetkinliklerini kaybetmiş ve üretimin tüm unsurları kapitalistlerin kontrolüne geçmiştir (s. 90). Frederick Taylor'ın bilimsel yönetim anlayışı, bu dönüşümde belirleyici olmuş; işin tasarımı ve icrası birbirinden ayrılmış, işçilerin sürece dair bilgisi sistematik olarak yönetim kadrosuna aktarılmıştır. Modern makinelerin artan kullanımı da, işçilerin uzmanlık ve özerkliklerini önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır.

Kapitalizmde 1980'li yıllar, neoliberal politikaların yükselişiyle yeni bir evrenin başlangıcına işaret eder. Bu dönemde devlet müdahalesi azalırken, piyasa mekanizmalarının önceliği artmış; esnek üretim ve istihdam modelleri hızla yaygınlaşmıştır. Kısa vadeli, proje bazlı çalışma biçimlerinin artışı; işçilerin sosyal güvence, sendikal haklar ve istikrarlı gelir gibi temel haklardan mahrum bırakılmasına neden olmuştur. Bu süreçte iş ilişkileri bireyselleşmiş, kolektif mücadele kanalları zayıflamış ve iş gücü parçalanmıştır. Dijitalleşme ile birlikte bu dönüşüm daha da derinleşmiş ve kapitalizm, platform ekonomisi aracılığıyla iş gücüyle kurduğu ilişkiyi yeniden yapılandırmıştır. Yeni dönemde “dijital kapitalizm” ya da “bilişsel kapitalizm” olarak adlandırılan yapılar, internet ve algoritmik teknolojiler üzerinden şekillenen esnek, atomize edilmiş bir üretim tarzını temsil etmektedir (Asker, 2023, s. 8). Platform kapitalizminde işçiler, genellikle bağımsız yüklenici statüsünde çalışmakta, teslimat ya da performansa dayalı ücretlendirme sistemine tabi tutulmakta ve sosyal güvencelerden yoksun bırakılmaktadır. Ayrıca algoritmik yönetim araçları, denetimi daha görünmez ama daha yoğun hale getirmekte ve bireyleri kolektif mücadele yerine bireysel performans rekabetine itmektedir.

Bu yeni kapitalist yapının en belirgin özelliklerinden biri, bireyselliği teşvik ederek işçi sınıfı dayanışmasını zayıflatmasıdır. Sosyal ilişkilerin parçalanması, çalışma ortamının dijitalleşmesi ve iş gücünün mekânsal olarak dağılması, klasik sendikal örgütlenmelerin

işlevselliğini azaltmıştır. Dijital kapitalizm bu anlamda yalnızca ekonomik bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal bir dönüşüm olarak da değerlendirilmelidir. Kapitalist üretim biçimi, tarihsel olarak teknolojik gelişmelerle bütünleşerek yeniden biçimlenmiş; ancak her seferinde sosyal eşitsizlikleri yeniden üretmiş ve emek ile sermaye arasındaki yapısal gerilimi derinleştirmiştir.

2.1.1. Fordizmden post-fordizme

Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan Fordizm, 20. yüzyılın ilk yarısında üretim süreçlerini kökten dönüştüren bir paradigma olarak öne çıkmıştır. Henry Ford'un öncülük ettiği bu yaklaşım, kitlesel üretim, standartlaştırma ve montaj hattı teknolojileriyle yalnızca ekonomik sistemi değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı da derinden etkilemiştir (Harvey, 2005). Fordizm, özellikle İkinci Sanayi Devrimi ile birlikte sanayi kapitalizminin üretim ve tüketim mantığını şekillendirmiş; montaj hattı verimliliği, uzmanlaşmaya dayalı iş gücü dağılımı ve yüksek ücretli işçi sınıfıyla ekonomik büyümeyi desteklemiştir (Maller ve Dwolatsky, 1993, s. 71; Cattacin, 2014, s. 562). Bu modelin yarattığı üretim-tüketim ilişkisi, modern orta sınıfın genişlemesini sağlamış ve refah devleti anlayışını güçlendirmiştir (Cattacin, 2014, s. 564; Taylor, 2019, s. 4). Ancak bu verimli yapının bazı sorunları da beraberinde getirdiği görülmektedir. İnsan emeğinin metalaşması, üretimde tekdüzeliğin artması ve çevresel tahribat gibi olumsuzluklar, Fordist üretim modelinin eleştirilen yönleri arasında yer almıştır (Bowring, 2002). 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler, petrol şokları ve artan işçi direnişleriyle birlikte Fordizm'in sürdürülebilirliği sorgulanmaya başlanmıştır (Dunford, 1995, s. 190; Beaud, 2003, s. 249). Bu süreçte kâr oranlarında düşüş gözlemlenmiş ve yeni üretim modellerine geçişin zemini hazırlanmıştır (Hindess, 1990, s.34).

Fordist uzlaşmanın krizle karşılaşması, esnek üretim yapıları, özelleştirme ve küreselleşme gibi unsurların ön plana çıktığı Post-Fordizm döneminin doğmasına neden olmuştur (Hirst ve Zeitlin, 1991). Bu yeni paradigma, bireyselleştirilmiş tüketim eğilimlerini temel alırken; iş gücünün esnekleştirilmesi, proje bazlı istihdam ve kısa süreli sözleşmeler gibi uygulamalarla birlikte güvencesizlik olgusunu da beraberinde getirmiştir (Sadioğlu ve Altay, 2020, s. 330-331). Standart üretimden çeşitliliğe geçişin yaşandığı bu dönemde, dijitalleşme ve küresel tedarik zincirleri üretim süreçlerini yeniden

yapılandırmıştır (Tickell ve Peck, 1995). Bu süreç aynı zamanda kadınların ve marjinal grupların iş gücüne katılımını artırmış; toplumsal cinsiyet ve sınıf ilişkilerinde yeni düzenlemelere zemin hazırlamıştır (Young, 2002).

Post-Fordist üretim modeli yalnızca üretimin yeniden yapılanmasını değil, aynı zamanda iş ilişkilerinin ve emeğin yönetiminin dönüşümünü de ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle Post-Fordist iş ilişkilerinin kurulabilmesi, Fordist iş ilişkilerinin tasfiyesini gerektirmektedir. Fordist dönemde istikrarlı, uzun vadeli istihdam yapıları ön plandayken; post-Fordist dönemde istihdam, giderek daha kısa vadeli, esnek ve bireyselleştirilmiş bir yapıya bürünmüştür. Bu değişim, sermaye birikiminin sürekliliğini sağlamak adına ücretlerin esnekleştirilmesi, işçi sözleşmelerinde katılığın ortadan kaldırılması ve bireylerin kendi emeğini yönetir hale getirilmesini zorunlu kılmıştır (Lipietz, 1997, s. 4-5). İş gücünün, doğrudan denetim yerine, içselleştirilmiş sorumluluk ve özerklik aracılığıyla disipline edilmesi, post-Fordist ilişkilerin temel karakterini yansıtmaktadır.

Bu dönüşümü açıklamakta etkili olan düzenleme yaklaşımı, Fordist dönemi yoğun birikim rejimi ve tekellerle ilişkilendirirken; teknolojik gelişmeler, rekabet baskısı ve küresel piyasa dinamikleri karşısında sistemin yeniden yapılandığını öne sürer (Amin, 1994; Savran, 2009). Post-Fordizm'in önemli özelliklerinden biri olan "esnek uzmanlaşma", küçük ölçekli ve yenilikçi üretim birimlerinin ortaya çıkmasını teşvik etmiş; yerel üretim ağları kapitalizmin değişen şartlarına uyum sağlama kabiliyetini artırmıştır (Vidal, 2011, s. 277-278). Esnek uzmanlaşma ve yenilikçi yerel üretim ağları, kapitalizmin değişen şartlara uyum sağlama kapasitesini artırarak, Fordist üretim modelinden Post-Fordizm'e geçişin temel unsurlarını oluşturmuştur (Hirst ve Zeitlin, 1993, s.119-126).

Fordizm'den Post-Fordizm'e geçiş, üretim organizasyonundaki değişimi ifade etmekte ve bu değişim yalnızca tek bir boyutta etkiler yaratmamaktadır. Yeni üretim organizasyonunda kâr, yalnızca hissedarlara geri dönen bir değer olarak değil, aynı zamanda firmanın hayatta kalabilmesi için gerekli yatırımların sağlanması için gereken sermaye olarak da anlam kazanmaktadır. Kârı artırmanın yolu genellikle ücretleri düşürmekten geçer ve bu da ücretlerin esnek olmasını gerektirmektedir. Ücretlerin satın

alma gücünü korumasına yönelik talepler, yani ücretlerin esnek olmasını engelleyen dirençler, firmanın hayatta kalma mücadelesinde bir tehdit oluşturur. 1970’lerde monetarist iktisadın etkisinin artmasıyla, ücretler rekabetin belirleyici faktörü haline gelmiş ve bu durum ücret ilişkilerinin deregülasyonuna yol açmıştır. Reel ücretlerdeki düşüş, toplu sözleşmelerdeki erozyon, iş yoğunluğundaki artış, daha bireyselleşmiş iş müzakereleri ve kariyer ilerlemeleri bu sürecin sonuçları olmuştur (Dunford, 1995, s.193). Sermaye birikimi, ücretli emeğin piyasa aracılığıyla sömürülmesine dayanır, çünkü piyasanın ihtiyacı olduğu katma değeri üretmek için emek gücüne gereksinim vardır. Emek hem maliyet hem de gelecekteki talep için gerekli olan üründür. Üretilen metalar ise hem değişim değeri hem de kullanım değeri taşır. Para, uluslararası para olarak da işlev görür, ulusal para olarak da. Kapitalizmdeki bu yapısal çelişkiler, sermaye çelişkisi içinde her zaman mevcuttur ve farklı durumlarda farklı biçimler alır. Fordist düzenin başarısı, Keynesçi ulusal refah devleti aracılığıyla bu çelişkilerin bir süre için başarılı bir şekilde yönetilmesindendir; bu refah sistemi, kitlesel tüketim talebinin tam istihdam düzeyinde devam etmesine katkı sağlamıştır (Jessop, 2005, s.280-281).

Sonuç olarak, Fordizm’den Post-Fordizm’e geçiş yalnızca ekonomik ve teknolojik bir yeniden yapılanmayı değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, iş gücü yapılarının ve sınıf dinamiklerinin de köklü biçimde dönüşümünü ifade etmektedir. Fordist dönem, kitlesel üretim ve refah devleti anlayışıyla modern toplumu şekillendirirken, Postfordist dönem, bireyselleştirilmiş tüketim, esnek iş düzenlemeleri ve sürdürülebilirlik gibi unsurları merkeze almıştır ve bu geçiş, modern toplumların dinamiklerini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu dönüşüm sürecinin ise iş gücü piyasası, toplumsal eşitsizlikler ve çevresel sürdürülebilirlik gibi alanlarda derin etkiler yarattığı görülmektedir. (Saklı, 2013, s.110).

2.1.2. Neoliberal politikalar ve esnek çalışma

1980’li yıllardan itibaren küresel ölçekte etkili olmaya başlayan neoliberal politikalar, ekonomik ve toplumsal yapıları derinden dönüştürmüştür. Bu politikalar, minimal devlet anlayışına dayanarak özelleştirme, deregülasyon ve piyasa mekanizmalarının genişletilmesi gibi ilkeler etrafında şekillenmiştir (Harvey, 2005, s. 3). Neoliberal yaklaşımın temelinde, bireylerin risklerini kendilerinin üstlenmesi gerektiği fikri yer

almaktadır; bu da sosyal devletin geri çekilmesine ve devletin iş güvencesi üzerindeki rolünün zayıflamasına neden olmuştur (Beck, 1992, s. 22). Bu süreç, bireylerin sürekli rekabet içinde olduğu, performans odaklı bir özneye dönüşmesine neden olmuş ve Foucault'nun ifadesiyle “neo-özne” kavramı literatürde yerini almıştır (Foucault, 2015).

Neoliberal politikaların çalışma hayatındaki en görünür etkilerinden biri, esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması olmuştur. Bu çerçevede geçici sözleşmeler, yarı zamanlı çalışma, taşeronlaşma ve bağımsız istihdam gibi uygulamalar öne çıkmıştır (Standing, 2021, s. 65). OECD (2020, s. 29) verileri, gelişmiş ülkelerde dahi sürekli iş sözleşmelerinin azaldığını göstermektedir. Bu esneklik, işverenlere maliyet avantajı sağlarken, çalışanlar açısından gelir belirsizliği, sosyal güvencesizlik ve iş-yaşam dengesi bozukluğu gibi birçok sorunu beraberinde getirmiştir (Kalleberg, 2011). Uluslararası literatürde bu dönüşüm, genellikle “güvencesiz çalışma” kavramı ile tanımlanmakta; düşük ücret, iş güvencesinden yoksunluk ve sınırlı sosyal haklar temel göstergeler olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye özelinde de neoliberal dönüşüm, 1980 sonrası dönemde hız kazanmış ve özellikle taşeronlaşma ile geçici istihdam biçimleri yaygınlaşmıştır (Buğra ve Keyder, 2006, s. 212). Özellikle 1990'lardan itibaren kamu ve özel sektörlerde artan taşeron işçi sayısı, iş güvencesini zayıflatırken, bireyleri esnek ancak kırılgan iş yapıları içinde konumlandırmıştır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2019, s. 17). Bu süreçte sendikalaşma oranlarında da ciddi düşüşler yaşanmış; bireylerin haklarını kolektif olarak savunma imkânları önemli ölçüde daralmıştır (Dedeoğlu, 2013, s. 88; Kalleberg, 2011). Ekonomik büyüme ve küresel entegrasyon hedefiyle devletin ekonomideki rolü azaltılmış, özelleştirme ve deregülasyon politikaları hayata geçirilmiştir (Harvey, 2005). Çalışma hayatında bu dönüşüm, taşeronlaşma, esnek çalışma saatleri ve güvencesiz iş sözleşmeleri şeklinde kendini göstermiştir (Buğra ve Keyder, 2006). Bireysel sorumluluk söyleminin ön plana çıkması ve sosyal güvenlik sisteminin zayıflaması, çalışanların risklerini bireysel olarak yönetme zorunluluğunu artırmıştır (Standing, 2021). Bu durum, işçilerde sürekli bir gelecek kaygısı ve belirsizlik hissi yaratmıştır (Beck, 1992).

Bu dönüşümün bir diğer boyutu da toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerinde yarattığı etkidir. Kadınların yarı zamanlı ve düşük ücretli sektörlerde yoğunlaşması, toplumsal cinsiyet

rollerini pekiştirmiş ve eşitsizliği derinleştirmiştir (Dedeoğlu, 2013). Ücret farkları, terfi olanaklarındaki adaletsizlik ve bakım emeğinin kadınlar üzerine yıkılması gibi durumlar, neoliberal dönüşümün cinsiyet temelli etkilerini ortaya koymaktadır (Standing, 2021; Huppatz ve ark., 2018).

Literatürde sıklıkla vurgulanan bir diğer husus ise, neoliberalizmin bireylerin psikolojik iyi oluşları üzerindeki etkisidir. Sürekli performans baskısı, iş güvencesizliği ve gelir istikrarsızlığı, bireylerde tükenmişlik, anksiyete ve depresyon gibi sorunların yaygınlaşmasına neden olmuştur (Rézio ve ark., 2022; Camargo ve ark., 2024). Özellikle genç çalışanlar arasında istikrarsız istihdam biçimlerinin normalleştiği görülmekte, bu da uzun vadeli kariyer planları yapma kabiliyetini ve psikolojik dayanıklılığı zayıflatmaktadır (Sofritti ve ark., 2019).

Esnek çalışmanın “Uberizasyon” gibi dijital platform uygulamalarıyla birleşmesi, güvencesizlik sorununu daha da derinleştirmiştir. Bu uygulamalar, sosyal hakların zayıflatılması ve toplumsal dayanışma ağlarının parçalanması ile ilişkilendirilmiştir (Dean, 2015). Esnek çalışma biçimleri işverenlere daha fazla üretim esnekliği ve maliyet avantajı sağlarken, çalışanlar açısından sosyal korumadan uzak, bireysel sorumluluğa dayalı bir iş modeline dönüşmüştür (Hornung ve Höge, 2019). Bu bağlamda neoliberal politikalar, yalnızca ekonomik yapıyı değil, aynı zamanda toplumsal ilişkileri, dayanışma biçimlerini ve bireylerin kimliklerini de yeniden şekillendirmiştir.

Sonuç olarak, neoliberal politikaların çalışma hayatında yol açtığı dönüşüm, bireysel düzeyde ekonomik kırılganlıkları artırmış, toplumsal düzeyde ise sosyal güvenlik sistemlerinin zayıflamasına ve dayanışma ağlarının çözülmesine neden olmuştur. Esnek çalışmanın normalleştirilmesi, güvencesizlik ve eşitsizlikleri kurumsallaştırmış; bu da çalışanların refahı üzerinde uzun vadeli olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu doğrultuda, sosyal politika yapıcılarının devletin düzenleyici rolünü yeniden güçlendirmesi, güvencesiz çalışmaya karşı koruyucu önlemleri artırması ve sendikal örgütlenmeleri desteklemesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde, neoliberal dönüşümün çalışanlar üzerindeki olumsuz etkileri dengelenebilir ve daha adil bir emek rejimi inşa edilebilir.

2.1.3. Dönüşen kapitalizmde emeğin değeri, belirsizlik ve sömürü

Kapitalist üretim biçimlerinin geçirdiği yapısal dönüşüm, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren emeğin örgütlenme biçimlerini ve toplumsal konumunu radikal biçimde değiştirmiştir. Bu değişim yalnızca ekonomik sistemin değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, sınıfsal yapıların ve dayanışma mekanizmalarının da yeniden kurgulanmasına neden olmuştur (Yuan, 2006). Finansallaşma, dijitalleşme, esnek üretim sistemleri ve küreselleşme gibi çok katmanlı süreçlerin etkisiyle, üretim ilişkilerinde meydana gelen bu dönüşüm emeğin toplumsal değerini sorgulatır hale getirmiştir (O'Brien, 2000, s. 542). Kapitalizmin bu yeni evresinde, emeğin değeri giderek piyasa mekanizmalarına indirgenmiş; güvencesizlik ve belirsizlik çalışma yaşamının yapısal unsurlarına dönüşmüştür (Gallagher, 2004, s.4).

Çalışma koşullarının esnekleşmesi ve emeğin dijital platformlar üzerinden metalaşması, güvencesizlik ve sömürü biçimlerini daha karmaşık ve görünmez hale getirmiştir (Drucker, 1993, s. 134-135). Emeğin yalnızca üretim sürecinde değil, aynı zamanda toplumsal aidiyet açısından da anlamını yitirmesi, dayanışma ağlarının çözülmesine yol açmıştır (Chhachhi, 2014, s. 895-897). Bu süreç, yalnızca emek-sermaye ilişkisini değil, sınıf yapılarını ve toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilme biçimlerini de doğrudan etkilemiştir (Abramova, 2024, s. 1-2). Marx'ın artı-değer teorisi emeğin, kapitalist sınıf tarafından sömürülen bir üretici güç olduğunu ortaya koyarken, Harvey, neoliberal reformlarla birlikte bu sömürü biçimlerinin çok daha karmaşık ve yaygın hale geldiğini ileri sürmektedir (Laibman, 2002, s. 233- 235). Neoliberalizmin emeğin yeniden üretim süreçlerini piyasa dinamiklerine tabi kıldığını belirten Harvey, dayanışma yapılarının zayıflamasıyla birlikte emeğin giderek değersizleştirildiğini ifade eder (Chhachhi, 2014).

Dijitalleşme ve esnek üretim sistemleri, emeği daha kırılgan ve geçici hale getirerek taşeronlaşma, gig ekonomisi ve platform temelli çalışma modellerini yaygınlaştırmıştır (Jensen ve Prieur, 2016). Bu model, emeğin değerinin istikrarsızlaştığı ve sermaye birikiminin hızlandığı yeni bir dönemi temsil etmektedir. Beck'in "risk toplumu" kuramı bu bağlamda önemlidir; belirsizliğin yalnızca bireylerin yaşamlarını değil, aynı zamanda toplumsal düzeni ve istikrarı tehdit ettiğini ortaya koyduğunu belirtmektedir (Burgess ve Strachan, 1999). Günümüz kapitalizmi, dijitalleşme ve algoritmik yönetim araçları

aracılığıyla belirsizliği kurumsallaştırmış; çalışanları sürekli performans izlemeleri ve belirsiz ölçütlerle yönetilen süreçlere tabi kılarak hem ekonomik hem de psikolojik güvencesizliği artırmıştır (Curran, 2023, s. 180-181). Özellikle Zuboff'un "gözetim kapitalizmi" kavramı, dijital platformların bireyleri hem üretim sürecinde hem de tüketici olarak sürekli izlediğini ve bu gözetimin emeği değersizleştirici bir mekanizma olarak kullanıldığını vurgulamaktadır (Zygmuntowski, 2022).

Bu yapısal dönüşüm, kapitalizmin sömürü mekanizmalarının da biçim değiştirmesine neden olmuştur. Geleneksel emek biçimlerinin yerini veri üretimine dayalı, gözetimle şekillenen dijital üretim modelleri almıştır. Fuchs'un çalışmaları, dijital kapitalizmde kullanıcıların platformlar aracılığıyla ürettikleri verilerin ekonomik değere nasıl dönüştüğünü göstermektedir (Kassay, 2023). Böylece sömürü, yalnızca fiziksel üretim alanlarında değil; aynı zamanda dijital platformlarda bireylerin davranış ve tercihlerinin metalaşması üzerinden de gerçekleşmektedir. Öte yandan, bu dönüşümün farklı toplumsal gruplar üzerindeki etkileri de derindir. Fraser, kadınların ev içi emeğinin kapitalist üretim sürecinde görünmez bırakıldığını ve bu emeğin sistemin sürdürülebilirliği açısından merkezi bir rol oynadığını savunmaktadır (Ribeiro, 2013, s. 125-126). Sassen ise göçmen emeğinin küresel ekonomideki yerini analiz ederek, göç politikalarının nasıl ucuz ve güvencesiz iş gücü yaratmaya hizmet ettiğini göstermektedir (Kalleberg, 2011, s. 3).

Kapitalizmin bu yeni aşaması, yalnızca emeğin değersizleşmesini değil, aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesini de beraberinde getirmiştir. Piketty (2014), emeğin gelir artışının sermaye birikimi karşısında oldukça yavaş ilerlediğini; bu durumun da servet eşitsizliğini kalıcılaştırdığını ortaya koymaktadır. Bu eşitsizlikler, yalnızca ekonomik alanda değil, demokratik katılım ve toplumsal bütünleşme gibi alanlarda da gerilim yaratmaktadır. Wright (2015, s.1-2) ise sınıf dayanışmasının, özellikle taşeronlaşma ve gig ekonomisinin yaygınlaşmasıyla zayıfladığını; bu durumun kolektif hareketlerin etkisizleşmesine neden olduğunu belirtmektedir. Emeğin toplumsal statüsündeki gerileme, yalnızca bireysel güvencesizliği değil, aynı zamanda kolektif mücadele kapasitesinin çözülmesini de beraberinde getirmiştir.

Sonuç olarak, kapitalist üretim biçimlerinin dönüşümü, emeğin değerini, güvencesini ve sömürü biçimlerini sadece ekonomik düzeyde değil, sosyo-kültürel ve siyasal düzeyde de yeniden yapılandırmıştır. Finansallaşma, dijitalleşme ve küreselleşme süreçlerinin etkisiyle emek hem metalaşmış hem de güvencesizleşmiştir (Harvey, 2005). Bu dönüşüm, emeğin yalnızca bir üretim girdisi olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir değer olarak yeniden tanımlanmasını zorunlu hale getirmiştir. Bugünün kapitalizmi, sömürüyü yalnızca daha görünmez kılmakla kalmayıp, eşitsizlikleri daha kalıcı ve çok katmanlı hale getirmiştir (Zuboff, 2023, s.7-9). Bu nedenle emeğin değersizleştirilmesi ve güvencesizleştirilmesi yalnızca ekonomik bir mesele değil, aynı zamanda derin bir toplumsal krizdir (Beck, 1992, s.88). Bu krizin aşılabilmesi için dijitalleşmenin ve küreselleşmenin eleştirel biçimde değerlendirilmesi, emeğin yeniden tanımlanması ve toplumsal eşitlik ilkeleri etrafında yeniden inşa edilmesi elzemdir. Emeğin ekonomik ve toplumsal rolünü yeniden kurmak, daha adil ve sürdürülebilir bir toplumsal düzenin inşası açısından yaşamsal bir gerekliliktir.

2.2 Yeni Kapitalizm ve İş İlişkilerinin Dönüşen Dinamikleri

Sanayi Devrimi, üretim sürecinde insan gücünün yerini makineleşmenin aldığı, mekanik enerjinin sistematik biçimde kullanıldığı ve bu sayede üretim hızının, verimliliğin ve maliyet kontrolünün yeni bir boyut kazandığı tarihsel bir kırılma anıdır (Yasım, 2020). “Az emekle çok üretim” ilkesi üzerine kurulan bu yeni üretim düzeni, ilk bakışta zaman tasarrufu ve yüksek verimlilik vaadiyle hem sermaye çevrelerinde hem de yönetsel yapılarda büyük bir heyecan yaratmıştır. Ancak, bu dönüşümün doğrudan sonucu olarak insan emeği değer kaybetmiş; çalışanlar, üretim hattının bir parçasına indirgenmiş, bireysel yetenekler ve öznel deneyimler baskılanmıştır (Bauman, 2000). Makineleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte, kadın ve çocuk emeği üretime dâhil edilerek sermaye maliyetleri daha da düşürülmüş; çalışma saatlerinin artması, iş güvenliğinin ihmal edilmesi ve ücretlerin düşmesi gibi gelişmeler, erken dönem sanayi kapitalizmini çalışan sınıflar için oldukça yıpratıcı bir sürece dönüştürmüştür (Demir, 2021).

Sennett'in gözlemleri, emeğin yalnızca fiziksel bir faaliyet olmadığını; aynı zamanda kimlik, aidiyet ve toplumsal dayanışma gibi duygusal boyutlar taşıdığını vurgulamaktadır. Üretimin otomasyonu ile birlikte iş süreçleri "balevari" bir ritimden

çıkması, mekanik ve yabancılaştırıcı bir düzene evrilmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca üretimin niteliğini değiştirmekle kalmamış; aynı zamanda emekçinin dünyayla, iş arkadaşlarıyla ve kendi kimliğiyle kurduğu anlamlı ilişkiyi de zayıflatmıştır (Honneth, 2005). Sennett'in fırın işçileri örneği, kapitalizmin geçirdiği evrimin küçük ölçekli ama son derece çarpıcı bir yansımasıdır. İşçilerin hissettiği değersizlik, yalnızca fiziksel üretimle ilgili değildir; üretim süreçlerinden dışlanmanın ve emeğin anlamsızlaşmasının doğrudan sonucudur (Rosa, 2019). Modern iş yaşamında, görünüşte iyileştirilen koşullar altında bile, bireylerin yaşadığı yabancılaşma ve kimlik erozyonu, günümüz çalışma etisinin temel problemleri arasında yer almaktadır. Sennett, bu teorik çerçeveyi somutlaştırmak için, yaklaşık 25 yıl arayla ziyaret ettiği bir fırındaki değişimi örnek vermektedir. İlk ziyaretinde gözlemlediği fırın işçileri, zanaatkâr bir bilinçle çalışmakta; üretim sürecine aktif şekilde katılmakta ve birbirleriyle güçlü sosyal bağlar kurmaktadırlar. Ekmek yapım süreci fiziksel olarak zorlu, ancak anlam yüklü bir etkinliktir: Maya kokusu, unun sıcaklıkla karışan dokusu ve hamurun kıvamını anlamak için duyuların aktif kullanımı, üretimi yalnızca fiziksel değil aynı zamanda duygusal bir deneyime dönüştürmektedir (Sennett, 2011, s. 68–69). Bu üretim ortamı, Marx'ın betimlediği kendini gerçekleştirme kavramıyla doğrudan örtüşmektedir. İşçiler, üretim süreçlerine tam anlamıyla dahil oldukları için, sadece bir ekmek üretmiyor; aynı zamanda emekleriyle kimliklerini ve toplumsal rollerini inşa etmektedirler (Sayer, 2005). Ancak 25 yıl sonra yapılan ikinci ziyaret, dramatik bir dönüşümü ortaya koymuştur. Fırın, teknolojik otomasyonla donatılmış; üretim süreçleri bilgisayarlara devredilmiş ve “esnek uzmanlaşma” ilkesiyle çalışan bir yapıya bürünmüştür. Mekân artık serin, sessiz ve steril bir iş ortamı sunmakta; fiziksel zorluklar büyük ölçüde ortadan kalkmış görünmektedir. Buna rağmen işçilerin duygusal tatminsizlik yaşadığı ve kendilerini değersiz hissettikleri açıkça gözlemlenmiştir (Sennett, 2011, s. 70). Üstelik bu yeni nesil işçiler, ne manuel üretim bilgisine sahiptirler ne de makinelerin arızalarına müdahale edebilme yetkinliğine. Bilgisayarların üretim sürecine dahil olması, işçilerin ürüne doğrudan temasını ortadan kaldırmış; ekmek artık sadece ekranlarda bir ikon olarak temsil edilir hale gelmiştir. İşçiler, çoğu zaman ürettikleri ekmekleri fiziksel olarak dahi görememekte, dolayısıyla emekleri ile çıktılar arasındaki bağ tamamen kopmaktadır (Bauman, 2000; Sennett, 2006).

Vosko'ya (2006) göre, standart istihdam ilişkisi üç temel ve bir destekleyici unsurdan oluşmaktadır: (1) İşçi ile işveren arasındaki ikili istihdam ilişkisi; (2) belirli ve standartlaştırılmış çalışma süreleri; (3) sürekli istihdam anlayışı; ve destekleyici unsur olarak sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık hakkı (s. 52–61). İlk unsur olan ikili istihdam ilişkisi, belirli bir işyerinde bir işverenle imzalanan iş sözleşmesi çerçevesinde tanımlanmıştır. Bu sözleşmeler, çalışma saatleri, asgari ücret, iş sağlığı ve güvenliği, yasal tatiller, doğum izni, işsizlik sigortası ve emeklilik maaşı gibi hakları içermektedir. Bu modelin bir sonucu olarak, çalışanların büyük bir bölümü işverene uzun vadeli bağlılık geliştirmektedir. İkinci unsur ise belirli bir zaman dilimi içinde işgücünün işverene satılmasını temsil eden standartlaştırılmış çalışma süresidir. Çalışma süresi, işverenin çalışanlar üzerindeki kontrolünü artıran bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bu düzenleme sayesinde, günlük (genellikle sekiz saat), haftalık (yaklaşık 40 saat) ve yıllık çalışma süreleri (resmî tatiller ve ücretli izinler) belirlenmiş ve çalışma yaşamı, eğitim, istihdam ve emeklilik gibi üç temel alana ayrılmıştır. Böylece iş ve sosyal yaşam arasında öngörülebilir bir denge sağlanmıştır (Vosko, 2006, s. 54-55). Üçüncü temel unsur ise sürekli istihdamdır. Üretim sürecinde kâr elde etmek isteyen işverenler, işçi-işveren arasındaki doğal çatışmaları ve gerilimleri en aza indirmek için çeşitli emek kontrol mekanizmaları geliştirmiştir. Standart istihdam ilişkileri, işveren ile çalışan arasında risk paylaşımını destekleyen psikolojik bir sözleşme ile güvence altına alınmıştır (Vosko, 2006, s. 58–59). Bu sistemin destekleyici yönü olan sendikal haklar ise, örgütlenme ve toplu sözleşme hakkını güvence altına alarak işçi sınıfının kolektif gücünü kurumsallaştırmıştır.

Ogura (2005, s. 10), standart istihdam modelini emeklilik maaşı, izin hakları, sağlık sigortası ve diğer sosyal yardımlarla desteklenen, tam zamanlı ve uzun süreli istihdam biçimi olarak tanımlamaktadır. Genel olarak, standart çalışma ilişkileri; ikili ve belirsiz süreli iş sözleşmeleri ile güvence altına alınan, düzenli çalışma saatleri ve ücretleriyle yapılandırılmış ve sendikal hakları içeren bir modeldir. Fordist sistem çerçevesinde şekillenen bu yapı, çalışanlar için istikrarlı ve güvenli bir çalışma ortamı sunmuş hem iş hem de sosyal yaşamda belirli güvenceler sağlamıştır. 1940'lardan 1970'lere kadar olan dönemde, Fordist çalışma modeli sayesinde asgari ücret, çalışma süresi ve sosyal güvenceler gibi haklar yasalarla güvence altına alınmış ve toplu iş sözleşmeleriyle işverenlerin istihdam üzerindeki kontrolü sınırlandırılmıştır. Devletin çalışma hayatına

yönelik düzenlemeleri artmış, böylece iş ilişkileri daha kurumsal ve düzenli hale gelmiştir. Bu yapı, özellikle 1940–1970 döneminde Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da istihdamın temel modeli haline gelmiştir (Kalleberg, 2011). Ancak 1970’lerin ortalarından itibaren küresel ekonomik değişimler, işletmelerin ve çalışanların daha fazla esneklik talep etmesine yol açmıştır. Bu süreçte standart istihdam ilişkileri çözülmeye başlamış, artan rekabet ve ekonomik belirsizlikler nedeniyle Avrupa’daki işgücü piyasaları tam zamanlı istihdam sağlayamaz hale gelmiştir. Standart dışı çalışma biçimlerine yönelim, teknolojik gelişmelerin de katkısıyla kolaylaşmış ve şirketlerin üretim süreçlerinde esneklik sağlamasına yardımcı olmuştur (Kalleberg, 2011). Fordist üretim modelinin gerilemesiyle birlikte, kapitalist sistem yeni bir örgütlenme biçimi benimsemiş ve “Post-Fordist” olarak adlandırılan bu yeni dönemde esneklik ön planda olmuştur. Bu süreç, devlet politikalarının yeniden düzenlenmesine, sosyal güvenlik sistemlerinin özelleştirilmesine ve rekabetin her alanda yaygınlaşmasına neden olmuştur. 1980’lerin sonlarından itibaren, esnek çalışma biçimleri giderek artmış ve istihdam yapısı parçalanarak güvencesiz çalışma ilişkileri yaygınlaşmıştır. Düşük ücretler, zayıf sosyal haklar ve istikrarsız istihdam biçimleri yeni işgücü piyasasının temel dinamikleri haline gelmiştir (Sadioğlu ve Altay, 2020). Bu yapısal dönüşüm, klasik sanayi toplumunun rutin iş yapılarından uzaklaşarak, esnek, geçici ve bireyselleşmiş çalışma biçimlerini beraberinde getirmiştir. Başlangıçta “özgürleşme” ve “kendini gerçekleştirme” vaatleriyle cazip hale gelen bu model, zamanla iş güvencesizliğini, parçalı istihdamı ve belirsiz çalışma ilişkilerini beraberinde getirmiştir (Standing, 2021).

Yeni kapitalizm, sanayi kapitalizminin aksine bireye kendi potansiyelini keşfetme, çok yönlü beceriler edinme ve farklı iş deneyimlerine açık olma gibi imkanlar sunduğunu iddia etmiştir. Ancak bu söylem çoğu zaman “görünür özgürlük” karşısında “yapısal güvencesizlik” yaratmış; bireylerin sürekli değişen piyasa koşullarına uyum sağlamaya zorlandığı bir emek rejimi oluşmuştur (Bauman, 2000). Üstelik bu yeni rejimde emek yalnızca güvencesizleşmemiş, aynı zamanda okunaksız hâle gelmiştir. Çalışma süresi, emeğin sınırları ve üretim çıktısı giderek belirsizleşmiş; iş ile yaşam arasındaki sınırlar bulanıklaşmıştır (Ersöz ve Başaran, 2024).

Modern sanayi kapitalizminde, ustalık, zanaatkârlık ya da belirli iş disiplinleri üzerinden kısmen de olsa kendini gerçekleştirme olanağı bulunurken; günümüzdeki dijital ve esnek

Üretim yapıları bu olanakları da silikleştirmiştir (Sennett, 2017). Artık iş yalnızca geçim kaynağı değil, aynı zamanda kimlik krizinin kaynağı haline gelmektedir.

Son 40 yıl içinde ortaya çıkan standart dışı istihdam biçimleri; geçici istihdam, sözleşmeli çalışma ve kısa süreli işler, işgücü piyasası araştırmalarının önemli bir konusu haline gelmiştir. Standart dışı istihdam ilişkileri, alternatif çalışma biçimleri (Polivka, 1996; Sherer, 1996), piyasa odaklı düzenlemeler (Abraham, 1990), geleneksel olmayan istihdam modelleri (Ferber ve Waldfogel, 1998) gibi farklı perspektiflerle ele alınmaktadır (Appelbaum ve ark., 2019, s. 22). ILO (2016, s. 7) tarafından yayımlanan bir raporda, standart dışı istihdamın belirli bir tanımı olmadığı, ancak standart çalışma düzenlemelerinin dışında kalan tüm çalışma biçimlerini kapsadığı belirtilmektedir. Bu kapsamda, geçici istihdam, yarı zamanlı işler, taşeron işçiliği ve özel istihdam büroları aracılığıyla sağlanan işler standart dışı istihdam ilişkileri olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde ise bu dönüşüm, dijitalleşme ve internet tabanlı platform ekonomilerinin etkisiyle daha da hızlanmış, istihdam yapısını köklü şekilde değerştirmiştir. Gig ekonomisi ve platform çalışması, emek piyasasında daha fazla bireyselleşmeyi, parça başı ücretlendirmeyi ve sosyal hakların dışlandığı bir yeni çalışma rejimini beraberinde getirmiştir (Appelbaum vd., 2019, s. 1–2, 22).

Kapitalizmin tarihsel gelişimi, üretim süreçlerinin ve emek ilişkilerinin sürekli olarak yeniden yapılandırılmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren küreselleşme, neoliberal ekonomik politikalar ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle emek piyasalarında esneklik artmış; buna bağlı olarak işin güvencesizleşmesi yeni norm haline gelmiştir (Graham ve Anwar, 2023). Bu süreçte geleneksel istihdam biçimlerinin çözülmesiyle birlikte, uzun vadeli iş güvencesi ve kurumsal koruma mekanizmaları zayıflamış, bireyler belirsizlik, düşük ücret ve geçicilik içeren işlerde çalışmaya zorlanmıştır.

2.2.1 Eşitsizlik ve güvencesizlik

Kapitalist toplumların temel özelliklerinden biri olarak öne çıkan eşitsizlik, sosyal bilimciler için uzun yıllardır sosyo-politik yapıları anlamada merkezi bir analiz konusu olmuştur. Araştırmacılar, toplumlarda herkesin gözlemleyebildiği temel eşitsizliklerden hareketle, güç ilişkilerini ve iktidar yapılarını çözümlemeye çalışmışlardır (Arslan, 2003,

s. 115; Therborn, 2013, s. 19). Bu bağlamda, aydınlanma dönemi düşünürleri eşitsizliğe ilişkin farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Bir kesim, eşitsizliği toplumsal düzenin doğal bir unsuru olarak değerlendirmiş ve buna bağlı olarak kapitalist sistemin yapı taşları olan tekelcilik, serbest piyasa, serbest ticaret ve düşük ücret uygulamalarını da doğal süreçler olarak görmüştür (Hunt, 2015, s. 58). Klasik iktisatçılar, bireyleri çalışmaya motive eden unsurun yoksulluk olduğunu savunmuş ve bu nedenle asgari ücret gibi yoksulluğu hafifletici düzenlemelere karşı çıkmışlardır (Blaug, 1997, s. 128). Ancak 19. yüzyılda Karl Marx'ın çalışmalarıyla birlikte bu doğallık anlayışı güçlü bir şekilde sorgulanmaya başlanmıştır. Marx, üretim araçlarının mülkiyetine dayalı ekonomik sistemin eşitsizliği kurumsallaştırdığını ve bu nedenle gerçek anlamda bir siyasal ve ekonomik eşitlikten söz edilemeyeceğini ileri sürmüştür (Yıldırım, 2011, s. 8-9).

Eşitsizlik ve yoksulluk, bireyler ve toplumlar üzerinde farklı düzeylerde olumsuz etkiler yaratmaktadır: Ayrımcılığa neden olmakta, toplumsal uyumu zedelemekte ve siyasal istikrarsızlıklara yol açmaktadır. Bu nedenle, günümüzde Birleşmiş Milletler (UNDP, 2020), Dünya Bankası, IMF ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar, eşitsizliği öncelikli küresel bir sorun olarak ele almaktadır (Yorgun, 2019, s. 210; Standing, 2021, s. 104). Sosyal bilimciler, uzun yıllar süren çalışmalar sonucunda toplumun iktidar yapısını ve güç ilişkilerini açıklamak amacıyla iki temel kuramsal yaklaşım geliştirmiştir: Sınıf teorisi ve elit teorisi. Sınıf teorisi, ekonomik eşitsizlikleri merkeze alarak toplumsal tabakalaşmayı mülkiyet ve üretim araçları üzerindeki denetim kavramlarıyla açıklar. Bu kuramda, üretim araçlarının sahibi olan kapitalist sınıf ile mülkiyetten yoksun işçi sınıfı arasındaki çıkar çatışmaları temel analiz birimini oluşturur (Wright, 2005, s. 24). Elit teorisi ise sosyo-politik eşitsizliklere odaklanarak, azınlık bir grubun (siyasal, ekonomik veya kültürel elitlerin) toplum üzerindeki tahakkümünü inceler (Arslan, 2004, s. 126-127; Türkdoğan, 2013, s. 163).

Sanayi Devrimi öncesindeki ekonomik yapı daha durağan bir büyüme göstermiş ve eşitsizlikler daha az belirgin olmuştur (Dickson, 2015, s. 339). Ancak 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında gerçekleşen Sanayi Devrimi, kapitalist üretim ilişkilerinde köklü dönüşümlere yol açmıştır. Bu süreçte emek, piyasada arz-talep yasalarına tabi olan ve alınıp satılabilen bir meta haline gelmiştir. Fakat emeğin sahibinin insan olması, onu diğer

metalarla kıyaslandığında farklı ve kırılgan bir konuma getirmiştir (Metin ve Özaydın, 2016, s. 37; Yasım, 2020).

20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, küreselleşme süreci ve neoliberal politikaların etkisiyle ülkeler arasında ve ülkeler içinde sosyoekonomik gruplar arasında eşitsizlikler daha da derinleşmiştir. Küresel ekonomik yapı, piyasa mekanizmalarını kutsallaştırırken, hak temelli yaklaşımları ikinci plana itmiştir (Sunar, 2016, s. 2). Bu çerçevede, ekonomik sistemin piyasa adı altında şekillenen yapısı, toplumsal ve siyasal aktörleri dışlamış ve kişisel çikara dayalı bir işleyişi ön plana çıkarmıştır. Bu sistem insan haklarını korumayı amaçlamamakta; dolayısıyla piyasa koşullarına müdahaleden ziyade, insan haklarının piyasanın insafına bırakılmaması gerektiği vurgulanmaktadır (Buğra, 2005, s. 386-388; Stiglitz, 2012, s. 72).

Günümüzde ise, dijitalleşme süreciyle birlikte emek piyasalarında yepyeni eşitsizlik biçimleri ortaya çıkmıştır. Graham ve Anwar (2023), dijital emek süreçlerini analiz ederken dört temel endişe noktası üzerinde durmaktadır. Pazarlık gücünün azalması, ekonomik dışlanma, aracılık ilişkileri, beceri/yetenek gelişimi eksikliği. Graham ve Anwar, arz-talep dengesizliğiyle tanımlanan dijital emeğin küresel ama eşitsiz bir piyasada yer aldığını, çalışanların birbirlerinden daha düşük teklifler sunarak iş kapmaya çalıştıklarını, dijital platformlar dışında iş alan bireylerin yeniden aracı kurumlarla bağlantı kurmak zorunda kaldığını ve kazancın büyük kısmının çalışanlardan ziyade aracılardan eline geçtiğini söylemektedirler. Ayrıca, artı değerin oluşturduğu risklerin çalışanlara yüklenmesinin kolaylaştığını ve tüm bu dezavantajların kimin lehine işlediği sorusunun sorulması gerektiğini ifade ederler. Bu akışkan yapı, klasik emek-sermaye ilişkilerini dijital bağlamda yeniden ama tanıdık eşitsizliklerle biçimlendirme potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla, dijital emek süreçlerinde gelir dağılımı, iş ilişkileri, gelir ve sosyal güvenlik güvenceleri gibi konularda adalet ve eşitliğin ne ölçüde sağlandığı önemli bir tartışma başlığı haline gelmiştir. (Graham ve Anwar, 2023). Bu noktada, dijital çalışanların iş ve sosyal güvenlik hukuku bağlamındaki statüleri, bu sorulara verilecek yanıtlar açısından belirleyici olmaktadır. Dijital emek, görünüşte yeni olsa da, klasik emek-sermaye ilişkilerindeki eşitsizliklerin dijital bir biçimde yeniden üretildiği bir alan sunmaktadır (Scholz, 2017). Gelir dağılımı, iş güvencesi, sosyal koruma gibi konular bu süreçte daha da kırılganlaşmıştır. Dolayısıyla, dijital çalışanların iş ve sosyal güvenlik

hukuku bağlamındaki statüleri, çağdaş eşitsizlik tartışmalarında kritik bir rol oynamaktadır.

Literatürde iş güvencesizliği, nesnel ve öznel olmak üzere iki temel boyutta ele alınmaktadır. Nesnel iş güvencesizliği, belirli süreli sözleşmeler, esnek çalışma biçimleri ve geçici istihdam gibi yapısal faktörlerle açıklanırken, öznel iş güvencesizliği bireylerin iş kaybı korkusu, ekonomik belirsizlik ve geleceğe yönelik kaygıları üzerinden değerlendirilir. McGuinness, Wooden ve Hahn (2012), iş güvencesizliği algısının çalışanların kariyer planlamaları üzerindeki etkilerini inceleyerek, güvencesiz çalışma biçimlerinin bireylerin iş piyasasında uzun vadeli pozisyonlar edinmelerini nasıl engellediğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Jara (2015), iş güvencesizliğinin çalışanların gelir tercihleri ve çalışma saatleri üzerindeki etkilerini analiz ederek, kapitalist piyasa koşullarının bireyleri esnek çalışmaya nasıl zorladığını göstermektedir. Green ve arkadaşları (2001), Britanya'da işçilerin işsizlik korkularının, gerçek işsizlik deneyimlerinden bağımsız olarak yaygınlaştığını ortaya koymakta; bu durumun neoliberal politikaların iş güvencesizliğini nasıl içselleştirdiğini göstermektedir. Zangelidis (2014) ise, Avrupa'da güvencesiz işlerde çalışan bireylerin ikinci bir işe yönelerek gelirlerini dengelemeye çalıştıklarını belirterek, iş güvencesizliğinin emek rejimi üzerindeki çok yönlü etkilerine dikkat çekmektedir. İşin güvencesizleşmesi, işverenler açısından maliyetleri azaltan ve esneklik sağlayan bir avantaj olarak sunulurken, emekçiler için giderek artan bir güvencesizlik ve kırılganlık yaratmaktadır. Bu yapısal dönüşümün en önemli sonuçlarından biri, iş güvencesizliğinin işveren açısından maliyetleri düşüren ve esneklik sağlayan bir stratejiye dönüşmesidir. Ancak bu avantaj, işçiler için kırılganlık, sürekli güvensizlik ve düşük pazarlık gücü olarak geri dönmektedir. Neoliberal piyasa mantığında bireyler, işin geleceği konusunda sürekli endişe içinde yaşamaya zorlanmakta; bu durum işverenin kontrol gücünü artırırken, işçinin direncini zayıflatmaktadır (Standing, 2021). Neoliberal politikalar, iş hukukunun sağladığı koruma mekanizmalarını giderek aşındırmış; bu da sendikal örgütlenmenin gücünü zayıflatmıştır. Crowley ve arkadaşları (2020), neoliberal politikaların iş hukukundaki koruma mekanizmalarını nasıl zayıflattığını analiz ederek, işçilerin sendikal haklarının ve toplu pazarlık gücünün giderek aşındığını vurgulamaktadır. Burgess ve Strachan (1999) ise iş güvencesizliği ile iş hukukunun sağladığı koruma mekanizmalarının zayıflaması arasındaki ilişkiyi ele alarak, işçilerin yasal güvencelerinin

nasıl gerilediğini tartışmaktadır. Kapitalist sistemin emek üzerindeki baskıyı artıran bu dönüşümü, yalnızca ekonomik hak kayıplarına yol açmakla kalmayıp, aynı zamanda işçilerin siyasal ve toplumsal örgütlenme güçlerini de zayıflatmaktadır.

Güvencesizlik yalnızca ekonomik bir tehdit değildir; aynı zamanda çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlığını da olumsuz etkilemektedir. McDonough (2000), iş güvencesizliği ile depresyon ve kaygı bozuklukları gibi psikolojik rahatsızlıklar arasındaki ilişkiyi analiz ederek, güvencesiz çalışmanın bireyler üzerinde uzun vadeli olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. Vulkan (2013) ise iş güvencesizliği, istihdam güvencesizliği ve gelir güvencesizliği kavramlarını ele alarak, bu faktörlerin çalışanların psikolojik refahlarını nasıl etkilediğini incelemektedir. Güvencesiz çalışma koşulları, bireylerde sürekli bir kaygı hali yaratırken, iş kaybı korkusu uzun vadede tükenmişlik sendromuna, özgüven kaybına ve sosyal izolasyona neden olmaktadır.

Sonuç olarak, işin güvencesizleşmesi kapitalist sistemin günümüzdeki en belirgin emek rejimi dönüşümlerinden biri haline gelmiştir. Bu süreç, emek-sermaye ilişkilerinde dengenin sermaye lehine daha da bozulmasına yol açmakta; çalışanların psikolojik, ekonomik ve örgütsel düzeyde çok katmanlı kırılganlıklar yaşamasına neden olmaktadır. Literatür, iş güvencesizliğinin bireylerin kariyer hedeflerinden psikolojik sağlığına, çalışma saatlerinden sendikal örgütlenme gücüne kadar çok yönlü etkiler yarattığını göstermektedir. Neoliberal sistemin bireysel sorumluluk söylemiyle görünmez kılmaya çalıştığı bu yapısal dönüşüm, aslında işgücünün piyasaya bağımlılığını artıran ve emekçileri kolektif korumadan mahrum bırakan bir kontrol stratejisidir. Bu nedenle iş güvencesizliğini yalnızca bireysel deneyim değil, yapısal bir mesele olarak ele almak; bu dönüşümün ekonomik, sosyal ve hukuki etkilerini daha derinlikli analiz etmek geleceğin emek politikaları açısından kritik önemdedir.

2.2.2 Bireycilik ve yalnızlaşma

Platform ekonomisinin yükselişi, başlangıçta çoğunlukla ütopyacı bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu ilk yorumlar, platformları yenilikçi, demokratikleştirici ve fırsat eşitliği yaratan yapılar olarak idealize etmiş; bireylerin kendi emek süreçleri üzerinde daha fazla kontrol sahibi olabilecekleri yeni bir ekonomik model sunduğunu öne sürmüştür. Ancak zamanla bu iyimser değerlendirmelere karşı, platform ekonomisinin

işgücü üzerindeki etkilerini daha eleştirel ve karamsar bir perspektiften ele alan bir yaklaşım da güç kazanmıştır (Srnicek, 2017). Eleştirel yaklaşımlar, platformların emek süreçleri üzerindeki etkisinin yalnızca ayırt edici değil, aynı zamanda yıkıcı olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede, Max Weber'in "demir kafes" metaforu bile, modern platform sistemlerinin işgücü üzerindeki denetim gücünü açıklamakta artık yetersiz kalmaktadır. Çünkü günümüz platform kapitalizminde işverenin yerini algoritmalar almış ve denetim mekanizmaları dijitalleşerek görünmez ama daha sıkı bir biçim kazanmıştır (Zuboff, 2023). Platform tabanlı çalışmada işveren-işçi ilişkisinin yerini, algoritmik yönetim mekanizmaları almıştır. Algoritmalar, sadece üretim süreçlerini yönlendirmekle kalmamakta; aynı zamanda işçilerin davranışlarını optimize etmek, standartlaştırmak ve görünmez biçimde yönlendirmek için kullanılmaktadır (Rosenblat ve Stark, 2016). Bu dönüşüm, endüstri devrimi döneminde makinelerin üretim süreci üzerindeki belirleyici rolüne benzer bir yapı sunsa da, dijital teknolojilerin sağladığı veri toplama ve işlem kapasitesi sayesinde çok daha rafine bir kontrol düzeyi kurulmuştur. Hamper'in (1992) endüstriyel psikoloji alanındaki çalışmaları, üretim bandı işçisinin makinelerin dayattığı tempoya karşı alternatif stratejiler geliştirdiğini göstermektedir. Oysa günümüzde, dijital iş süreçlerine gömülü normlar ve kodlar, işçilerin direniş ve sapma kapasitelerini büyük ölçüde sınırlandırmaktadır (Ajunwa ve Greene, 2019). Bu bağlamda, "algokrasi" kavramı, bireysel emeğin dijital platformlar tarafından nasıl şekillendirildiğini anlamak açısından kritik bir açıklama sunmaktadır.

Platformların kontrol gücünü pekiştirdiğı temel araçlardan biri, bilgi asimetrisidir. Platformlar, operasyonlarıyla ilgili büyük veri setlerini üretmekte ancak bu bilgileri çalışanlarla eşit koşullarda paylaşmamaktadır (Calo ve Rosenblat, 2017). Özellikle ulaşım ve teslimat hizmetlerinde, çalışanlara yeni işler hakkında yeterli bilgi verilmemekte; böylece işçilerin gelirleri istikrarsızlaşmakta ve karar alma özerkliği ciddi şekilde sınırlandırılmaktadır (Shapiro, 2017). Aynı zamanda, platformlar veri birikimi sayesinde çalışma kurallarını daha ayrıntılı ve katı hale getirebilmekte; örneğin minimum iş kabul oranı, çevrim içi olma zorunluluğu ve müşteri puanı gibi kriterlerle işçilerin performansını daha sıkı şekilde denetleyebilmektedir. Böylece işverenler açısından süreçler daha öngörülebilir ve yönetilebilir hale gelirken, çalışanlar üzerindeki baskı ve belirsizlik artmaktadır (Rosenblat ve Stark, 2016).

Etnografik çalışmalar, platformların yalnızca doğrudan veri temelli kontrol araçları değil, aynı zamanda normatif ve psikolojik kontrol mekanizmaları da kullandığını ortaya koymuştur. Dijital rozetler, başarı simgeleri, puan sistemleri ve oyunlaştırma teknikleri, görünüşte motivasyonu artırmayı hedeflemekte; ancak asıl işlevleri işçilerin davranışlarını daha derin ve gönüllü biçimde yönlendirmektir (Rosenblat, 2018). Bu teknikler, işçilere başarı duygusu verirken aynı zamanda onları platformun çıkarlarına uygun şekilde özdenetim yapmaya teşvik eder. Böylece iktidar ilişkisi, görünür bir otorite olmaksızın, bireyin iç dünyasına işleyen bir kontrol biçimine dönüşmektedir (Foucault, 1995).

Platform temelli istihdam modelleri, geleneksel işyerlerinde oluşan kolektif ilişkilene biçimlerini ortadan kaldırmaktadır. Kellogg (2011), örgütlü işyerlerinde çalışanların kolektif mücadeleler yoluyla yönetsel otoriteyi dengeleyebildiğini göstermiştir. Oysa platformlarda, işçiler birbirlerinden yalıtılmış, görünmez rekabet koşullarında yalnızlaştırılmış durumdadırlar. Bu bireyselleşme, sadece çalışma koşullarını değil; aynı zamanda işçilerin hak taleplerini, dayanışma kapasitelerini ve direniş potansiyellerini de ciddi biçimde zayıflatmaktadır. Rekabet, dayanışmanın yerini almakta; bireysel başarı, kolektif mücadelenin önüne geçmektedir.

Son olarak, platform ekonomisi yalnızca birkaç iş kolunda değil, neredeyse tüm sektörlerde rekabeti derinleştirmiştir. Özellikle Amazon Mechanical Turk gibi kitlesel mikro-emek platformlarında ya da daha uzmanlık gerektiren freelance iş pazarlarında, işçiler düşük ücretler ve sürekli rekabet koşulları altında çalışmak zorunda kalmaktadırlar (Berg, 2016). Bu koşullar, emeğin değerini düşürmekte; işçi özerkliğini zayıflatmakta ve toplumsal eşitsizlikleri daha da keskinleştirmektedir. Böylece platform kapitalizmi, yalnızca işin organizasyon biçimini değil, aynı zamanda emek ilişkilerini ve bireyin emek sürecindeki konumunu da kökten yeniden şekillendirmektedir.

2.2.3 Bağımsız girişimcilik miti ve gerçeklik

Dijital platform ekonomisinin yükselişiyle birlikte, "bağımsız girişimcilik" miti, çağdaş çalışma rejimlerinde güçlü bir ideolojik araç haline gelmiştir. Platform çalışanları, resmi olarak "bağımsız yüklenici" statüsünde değerlendirildiği için, geleneksel iş kanunlarının sağladığı pek çok temel haktan yoksun kalmaktadırlar. Bu durum, çalışma yaşamında işçi

ve işveren arasındaki klasik dikey ilişki modelinin çözülmesine ve emek piyasasında yeni biçimlerde hak erozyonu yaşanmasına yol açmaktadır (De Stefano, 2016). Özellikle gig ekonomisi kapsamında faaliyet gösteren platform çalışanlarının iş ilişkileri, hukuki ve sosyal koruma standartları açısından belirsizdir. Bu çalışanlar, hem işçi hem de bağımsız yüklenici kategorilerinin dışında hibrit bir konuma sıkışmış durumdadırlar (Prassl, 2018). Böylece, geleneksel istihdam sözleşmeleriyle sağlanan asgari ücret, sosyal güvenlik, iş güvencesi gibi haklar fiilen ortadan kalkmakta; ücret rekabeti daha keskin ve yıkıcı bir biçim almaktadır.

Freelance çalışanlar, zamandan ve mekândan bağımsız çalışabilme esnekliğine sahiptirler. Bu görünürdeki özgürlük, Bauman'ın (2000) tanımladığı akışkan modernite koşullarında, bireylerin kimliklerini ve kariyerlerini sürekli yeniden kurma zorunluluğuyla uyumludur. Ancak bu esneklik, bireylerin pazarlık güçlerinin zayıflığı, gelir dalgalanmaları ve iş güvencesizliği gibi risklerle birlikte gelmektedir (Kalleberg, 2011). Vosko'ya (2006) göre, gerçek anlamda bağımsız yükleniciler, işin koşulları üzerinde yüksek bir kontrol kapasitesine sahipken; platform çalışanları, işin niteliği, tahsisi ve değerlendirilmesi üzerinde çok az söz sahibidir. Dijital platformlar, yalnızca işin nasıl ve ne zaman yapılacağını değil; aynı zamanda iş performansını, ödeme kriterlerini ve çalışanın davranışlarını da belirlemektedir (Minter, 2017). Bu durum, klasik anlamda girişimciliğin içerdiği özerklik, risk paylaşımı ve karar alma unsurlarının büyük ölçüde görünüşte kaldığını, gerçekte ise platformların tek taraflı belirleyici olduğunu göstermektedir (Woodcock ve Graham, 2019).

Platform işçilerinin bağımsızlık algısı, algoritmik yönetim süreçleriyle sistematik olarak şekillendirilmektedir. Rosenblat ve Stark (2016), Uber sürücüleri üzerine yaptıkları çalışmada, sürücülerin görünüşte bağımsız çalıştıklarını düşünmelerine rağmen, algoritmalar tarafından yoğun biçimde kontrol edildiklerini göstermiştir. Algoritmalar, iş atamalarını, fiyatlandırmaları ve performans ölçütlerini belirleyerek işçilerin karar alma kapasitesini önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Bu mekanizmalar, işçilerin kendi hesaplarına çalıştıkları yönündeki algıyı güçlendirirken, gerçekte işçilerin büyük platform şirketlerine bağlılığını ve bağımlılığını artırmaktadır. Böylece, bağımsızlık miti, platform kapitalizminin işgücü üzerindeki asimetrik güç ilişkilerini gizlemeye yarayan bir ideolojik perde işlevi görmektedir (Srnicek, 2017).

Dijital platformlar aracılığıyla kurulan iş ilişkileri, hukuki anlamda da ciddi belirsizlikler taşımaktadır. Cherry ve Aloisi (2017), platform çalışanlarının ne tam anlamıyla bağımsız yüklenici ne de klasik anlamda işçi statüsüne tam olarak uyduğunu; bu durumun da sosyal güvenlik hakları ve işçi koruma mevzuatı açısından ciddi boşluklar yarattığını belirtmektedirler. Örneğin, çoğu platform çalışanı; iş kazası durumunda tazminat hakkından, işsizlik ödeneğinden, emeklilik katkılarında ve toplu pazarlık haklarından yararlanamamaktadır (De Stefano, 2016; Prassl, 2018). Buna ek olarak, gelirlerinin düzensizliği nedeniyle uzun vadeli yaşam planlamaları da güçleşmektedir. Bu da Standing'in (2021) tanımladığı prekarya sınıfının temel özelliklerinden biridir: Sürekli belirsizlik, gelir güvencesizliği ve kimlik krizleri.

Bağımsız girişimcilik ideali, bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirme, kendi kaderlerini tayin etme fikri üzerine inşa edilmiştir. Ancak platform ekonomisinin sunduğu pratik gerçeklik, bu ideali büyük ölçüde boş bir söyleme dönüştürmektedir. Freelance çalışmanın dayattığı koşullar, bireysel başarıyı sistematik belirsizliklerle sınırlarken, başarısızlık durumunda da sorumluluğu tamamen bireyin kendisine yüklemektedir (Dardot ve Laval, 2013). Bu süreçte, işçilerin yaşadığı yapısal adaletsizlikler görünmez kılınmakta; bireylerin yetersizlikleri kişisel eksiklikler gibi sunulmaktadır. Böylece bağımsızlık miti, yeni kapitalizmin neoliberal özne üretimi stratejisinin merkezinde yer almaktadır.

2.2.4 Akışkan modernite

Zygmunt Bauman, modern toplumun dönüşümünü, ani kırılmalardan ziyade süregelen yapısal evrimler olarak ele alır. Onun “akışkan modernite” kavramsallaştırması, bireylerin yaşadığı güvencesizlikleri, aidiyet kayıplarını ve sosyal dışlanmayı anlamlandırmak açısından çağdaş kapitalizmin sunduğu önemli bir eleştirel çerçevedir. Bauman’a göre modernitenin katı ve düzenli yapıları, yerini belirsizlik, geçicilik ve kırılganlıkla karakterize edilen akışkan toplumsal formlara bırakmıştır (Bauman, 2000). Akışkan modernitede bireyler, istikrarlı ve öngörülebilir toplumsal yapılardan kopmuş, ekonomik ve sosyal hayatta yalnızlaşmış, piyasanın esnek ama aynı zamanda istikrarsız kurallarına göre hareket etmek zorunda bırakılmıştır. Bu dönüşüm, yalnızca bireylerin

ekonomik hayattaki konumlarını değil, aynı zamanda kimliklerini, aidiyet ilişkilerini ve toplumsal katılımlarını da radikal biçimde yeniden şekillendirmiştir.

Bauman (2000), akışkanlık kavramını açıklarken, sınırların ve gazların doğasından ilham alarak, modern dünyanın anlık değişimlere ve belirsizliklere dayandığını vurgulamaktadır. Ona göre, akışkan modernlikte bireyler ve toplumsal yapılar, alışkanlıklara ve rutinlere dönüşme fırsatı bulamadan sürekli bir değişim içinde kalmaktadır (Bauman, 2000). Bu bağlamda, geçmişte çözüm sunan yöntemler günümüz koşullarında işlevsiz hale gelebilmekte ve bireyler sürekli olarak yeni uyaranlarla karşı karşıya kalmaktadır (Lee, 2005). Akışkan modernite, tüm sosyal yapıların köksüzleşmesine işaret etmekte ve modernliğin dönüşüm sürecinin belirsizlik, risk ve sürekli değişimle karakterize olduğunu ortaya koymaktadır.

Bauman'a (2000) göre, akışkan moderniteyi belirleyen temel unsurlardan biri hızdır. Modern toplumda sürekliliğin yerini hız almış ve bu dönüşüm sermaye birikimi süreçlerini de etkilemiştir. Rekabetin yoğunlaştığı bu sistemde bireyler, mevcut durumla yetinmemeye teşvik edilmekte, sürekli olarak dönüşüm ve yenilenme beklentisi içinde olmaktadır. Akışkan modern toplumda iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla sermaye, mekâna bağlı olmaktan çıkmış ve hareket kabiliyeti artmıştır. Geleneksel modernitede sabit üretim modelleri ve uzun vadeli iş ilişkileri ön plandayken, günümüz ekonomisinde sermaye mekândan bağımsızlaşarak küresel dolaşıma girmiştir (Bauman, 2000). Bu dönüşüm, sermayenin yer değiştirme hızını artırırken, aynı zamanda onun sorumluluklarından kaçınmasını da kolaylaştırmaktadır.

Katı modernitede bireyler uzun vadeli istikrarlı işlere sahipken, akışkan modernitede bireyler sürekli iş değiştirme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, günümüzde bir işçinin ömrü boyunca ortalama on bir kez iş değiştirdiği gözlemlenmiştir (Sennett, 2011). Bu bağlamda, Bauman (2000), esneklik kavramını günümüz çalışma koşullarını tanımlayan temel kavramlardan biri olarak ele almakta ve bunu güvencesiz ve belirsiz çalışma ortamları ile ilişkilendirmektedir. Sennett (2011) de benzer şekilde, modern çalışma düzeninin işçileri sürekli olarak değişime hazır olmaya zorladığını ve geleneksel iş güvencesi anlayışının ortadan kalktığını vurgulamaktadır.

Bauman (2000), sanayi toplumlarının yapılandırılmış ve hiyerarşik düzeninden uzaklaşarak bireyselliğin ve esnekliğin ön plana çıktığı bir modernite anlayışının geliştiğini belirtmektedir. Ona göre, akışkan modernitede bireyler uzun vadeli bağlılıklar yerine kısa vadeli ve geçici ilişkiler geliştirmekte, bu durum ise ekonomik ve sosyal istikrarsızlığı artırmaktadır (Bauman ve Haugaard, 2008). Günümüz ekonomik yapısında kısa vadeli kazançlara odaklanma eğilimi artarken, yatırımcılar ve şirketler sürdürülebilir kalkınmadan ziyade hızlı kâr elde etmeyi amaçlamaktadır (Lee, 2005).

Akışkan modernitenin önemli bir unsuru da tüketim kültürüdür. Arenas'a (2011) göre, bireylerin tüketim alışkanlıkları artık yalnızca temel ihtiyaçları karşılamakla sınırlı değildir; tüketim, aynı zamanda bireylerin kimliklerini inşa etmeleri ve sosyal statülerini belirlemeleri için bir araç haline gelmiştir. Bu bağlamda, ekonomik sistem sürekli olarak yeni arzular ve talepler üreterek bireyleri tüketim süreçlerine yönlendirmektedir. Fa-cai (2010) ise Bauman'ın modernite anlayışını, postmodernizmin mutlak belirsizlik ve kaos vurgusundan farklı olarak, modernitenin dönüşüm sürecine odaklanan bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir. Bauman, modernitenin tamamlanmış bir süreç olmadığını, aksine sürekli bir değişim ve dönüşüm halinde olduğunu savunmaktadır. Touraine, Habermas, Hardt ve Negri, Giddens ve Bauman gibi düşünürler modernitenin farklı aşamalarını ve değişim süreçlerini farklı perspektiflerden ele almaktadır. Bauman'ın akışkan modernite kavramı, günümüz toplumunun hız, esneklik ve belirsizlik etrafında şekillendiğini ortaya koyarak, bireylerin ekonomik ve toplumsal süreçlerde nasıl bir dönüşüm yaşadığını açıklamaktadır. Bu bağlamda, modernitenin dönüşümü üzerine yapılan tartışmalar hem toplumsal yapının hem de bireylerin sürekli olarak yeniden şekillendiğini göstermektedir.

Bauman'ın analizinde, küreselleşme ve neoliberal ekonomi politikalarının yarattığı hareketlilik, sermaye için sınırsız bir özgürlük anlamına gelirken; emek için yerel, güvencesiz ve dağınık yapılar üretmiştir (Bauman, 2006, s.8). Günümüzde gelir adaletsizliği, yalnızca bireylerin ekonomik kazançlarındaki eşitsizlikten ibaret değildir; aynı zamanda bu adaletsizlik, bireylerin toplumsal yapıya entegrasyon biçimlerini de belirlemektedir. Bu yapılar içinde bireyler, uzun vadeli planlama olanaklarından yoksun bırakılmış; hayatlarını, piyasanın dalgalı ve öngörülemez akışına göre kurmak zorunda kalmışlardır. İş güvencesinin ortadan kalkması, yalnızca ekonomik anlamda değil, toplumsal katılım, kimlik inşası ve psikolojik bütünlük açısından da sarsıcı sonuçlar

doğurmaktadır. Sosyal dışlanma da bu bağlamda yalnızca yoksullukla açıklanamayacak bir durumdur; görünmezlik, aidiyetsizlik ve toplumsal ağlardan kopuşu da içermektedir (Bauman, 2013, s.92).

Bu güvencesizlik hali, Bauman'a göre yeni kapitalizmin yalnızca kaçınılmaz bir sonucu değil, aynı zamanda yönetsel bir stratejidir. Prekaryalaşma, yani sürekli işsizlik tehdidi altında, düşük ücretli, güvencesiz işlerde çalışmak zorunda bırakılan geniş bir toplumsal sınıf, hem ekonomik hem de kültürel olarak marjinalleştirilmektedir (Bauman, 2000). Akışkan modernitenin öznesi olan birey, geçmişteki kolektif dayanışma biçimlerinden kopartılmış ve neoliberal özneye dönüşmüştür: Bireyler bu bağlamda kendi refahının tek sorumlusu olmakta ve rekabete dayalı bir sistemde sürekli kendini yeniden inşa etmek zorunda kalmaktadır.

Bauman'ın katkılarından biri, bu yapısal dönüşümün yalnızca ekonomik sonuçlarını değil, kültürel ve psikolojik boyutlarını da açıklamaya çalışmasıdır. Ancak bu aynı zamanda eleştiriye de açıktır. Öncelikle, bazı eleştirmenler Bauman'ın yaklaşımının toplumsal sınıf analizini yeterince vurgulamadığını ve neoliberal ekonomi politikalarının sistematik yönlerini göz ardı ettiğini savunmaktadır. Bauman, kapitalizmin dinamiklerini analiz ederken, ekonomik süreçlerin somut işleyişine dair Marksist bir çerçeve sunmak yerine, daha kültürel ve sosyolojik bir perspektiften yaklaşmaktadır. Bu durum, bazıları tarafından kapitalizmin temel sömürü mekanizmalarının göz ardı edilmesine yol açtığı şeklinde yorumlanmaktadır (Caldwell ve Henry, 2020). Özellikle Marksist eleştiriler, Bauman'ın gelir adaletsizliğini bireyselleşme ve tüketim kültürü üzerinden açıklamasını eksik bulmakta ve bunun ekonomik sistemin daha derin yapısal çelişkilerini göz ardı ettiğini ileri sürmektedirler.

Bauman'ın eleştirildiği bir diğer nokta, bireylerin yaşadığı sosyal dışlanmayı tarihsel bağlamından kopararak soyut bir biçimde ele almasıdır. Gelir eşitsizliği ve prekaryalaşma gibi süreçler, yalnızca bireysel deneyimler üzerinden değil, aynı zamanda devlet politikaları, uluslararası ekonomik dinamikler ve kurumsal yapılar üzerinden de analiz edilmelidir. Bu görüşe göre, Bauman akışkan moderniteyi toplumsal bağlamından bağımsız bir süreç olarak ele almakta, ancak ekonomik ve siyasi faktörlerin bu süreçte nasıl belirleyici olduğunu yeterince tartışmamaktadır (Lee, 2005). Devletin sosyal

koruma sistemlerinden çekilmesi, esnek çalışma biçimlerinin norm haline gelmesi ve toplu pazarlık hakkının zayıflaması gibi gelişmeler, iş güvencesizliğini kurumsallaştırmaktadır. Nitekim Crowley ve arkadaşları (2020), neoliberal politikaların iş hukukundaki koruma mekanizmalarını aşındırarak işçilerin kolektif haklarını zayıflattığını göstermektedir. Aynı doğrultuda Burgess ve Strachan (1999), iş güvencesizliği ile yasal güvencelerin zayıflaması arasındaki ilişkiyi vurgulayarak, devletin rolünün bu süreçte nasıl dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Bauman'ın çözüm önerileri, örneğin evrensel temel gelir gibi sosyal güvenlik mekanizmaları, bireyleri piyasanın istikrarsız koşullarına karşı koruyacak potansiyel stratejiler olarak sunulsa da, bu önerilerin uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği üzerine net politika çerçeveleri geliştirilmemiştir (Bauman, 2013, s.88; Fa-cai, 2010). Bu durum, onun analizini etik temelli ama politik uygulama açısından yetersiz kılmaktadır. Özellikle devletin rolü ve sosyal politikaların dönüşümü gibi konulara daha az odaklanması, Bauman'ın analizinin önemli bir eksikliği olarak görülmektedir. Gelir adaletsizliği ve sosyal dışlanmanın modern kapitalist toplumdaki yapısal dönüşümlerle nasıl ilişkilendiğini anlamak açısından Bauman'ın akışkan modernite kavramı, bireylerin sürekli değişen ekonomik ve toplumsal koşullar içinde nasıl güvencesiz hale geldiğini, sınıfsal aidiyetlerin ve kolektif dayanışma mekanizmalarının nasıl çözüldüğünü etkili bir şekilde ortaya koymaktadır. Neoliberal politikaların gelir dağılımındaki eşitsizlikleri ve iş güvencesizliğini nasıl sistematik hale getirdiği gibi konuların, Bauman'ın analizinde daha fazla yer bulabileceğini düşünmekle birlikte, yeni kapitalizmin yarattığı toplumsal çelişkileri anlamak açısından, Bauman'ın sunduğu kavramsal araçların, günümüzün sosyal ve ekonomik krizlerini tartışmak için oldukça önemli bir zemin oluşturduğu düşünülmektedir. Bauman'ın perspektifi, gelir adaletsizliğini yalnızca ekonomik eşitsizlikler çerçevesinde değil, bireylerin toplumsal ilişkilerde nasıl konumlandıkları bağlamında da ele alarak, bu sürecin çok boyutlu doğasının kavranmasına olanak tanımaktadır (Bauman, 2018, s.39).

2.2.5 Yeni kapitalizmde kimlik ve karakter aşınması

Modern kapitalist toplumlarda emeğin anlamı, üretim süreçleriyle birlikte köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm, özellikle yeni kapitalizmin yükselişiyle daha da

görünür hale gelmiştir. Bu değişimi detaylı biçimde ele alan Richard Sennett, Karakter Aşınması (2011) adlı eserinde, modern çalışma etiğini tarihsel bir perspektiften çözümleyerek, emeğin özünden uzaklaştığını, anlamının silikleştiğini ve giderek okunaksız bir nitelik kazandığını ileri sürmüştür. Sennett’in yaklaşımı, büyük ölçüde Karl Marx’ın emek teorisiyle paralellik gösterir. Marx’a göre bireyin mutluluğu ve kendini gerçekleştirme, onun emeği aracılığıyla somut üretim süreçlerine katılımı sayesinde mümkündür. Marx, insanı diğer canlılardan ayıran temel özelliğin çevresini dönüştürme ve üretme yetisi olduğunu belirtmiş, emeğin bu yönü bireyin hem maddi hem de manevi varoluşunun temelini oluşturduğunu savunmuştur. Ancak emek ile üretim arasındaki ilişkinin kopması, bireyin kendine ve dünyaya yabancılaşmasına yol açmaktadır (Fromm, 1961).

Yeni kapitalizm, yalnızca üretim biçimlerini değil, aynı zamanda bireyin öznel deneyimini, ahlaki gelişimini ve kimlik inşa süreçlerini de köklü bir biçimde dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, bireyin çalışma hayatında deneyimlediği anlam kaybı, sürekli belirsizlik ve duygusal yıpranma gibi olgular üzerinden derinlemesine analiz edilebilir. Bu bağlamda Richard Sennett’in (1998) geliştirdiği “karakter aşınması” kavramı, yeni kapitalist emek rejimlerinin bireyde yarattığı içsel yıpranmayı anlamak için temel bir teorik çerçeve sunmaktadır. Sennett’e göre karakter, yalnızca ahlaki bir yapı değil; bireyin hayatına anlam, süreklilik, tutarlılık ve sorumluluk kazandıran değerlerin bütünüdür. Ancak çağdaş “esnek kapitalizm” ya da bir diğer ifadeyle “yeni kapitalizm”, bu değerlerin gelişimini desteklemek yerine, onları aşındıran bir zemine dönüşmüştür (Sennett, 1998, s. 26–31).

Yeni emek rejiminde, iş sürekliliği, mesleki aidiyet, kurumsal sadakat gibi geleneksel olgular geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Bunların yerini kısa vadeli işler, proje bazlı istihdam biçimleri ve kişisel performansa dayalı değerlendirme sistemleri almıştır (Boltanski ve Chiapello, 2005). Yeni kapitalizmin değer sistemleri, bireyi esnekliğe, adaptasyona ve sürekli yenilenmeye zorlamakta; sabit bir kimlik ve ahlaki istikrar geliştirme imkanını ortadan kaldırmaktadır. Bireyler artık sabit bir iş tanımına sahip olmak yerine, değişken piyasa taleplerine ve sürekli yenilenen beklentilere uyum sağlamak zorundadır. Yapısal esneklik, karakterin inşası için gerekli olan istikrarı ve devamlılığı sarsmakta; iş ile kimlik arasındaki bağı zayıflatmaktadır (Sennett, 1998 s. 27–

31; Beck, 2000). Bu dönüşümün somutlaştığı güncel örneklerden biri de esnaf moto kuryelik gibi platform temelli güvencesiz iş türleridir. Kuryeler belirli bir işyeri kültürünün parçası değildir; iş arkadaşlarıyla fiziksel temas kurmazlar ve bir yönetici yerine algoritmalar tarafından denetlenirler (Rosenblat, 2018). İş performansları yalnızca teslimat süresi, müşteri puanı gibi sayısal verilerle ölçülür. Böyle bir ortamda mesleki özerklik, kimlik geliştirme kapasitesi ve ahlaki sorumluluk duygusu zayıflamakta; birey yalnızca bir performans verisi üreticisine indirgenmektedir.

Bu bağlamda, iş disiplini de klasik anlamdaki hiyerarşik otoriter denetimden farklı bir yapıya bürünmüştür. Michel Foucault'nun tanımladığı biçimiyle modern birey, yalnızca itaat eden bir özne değil, kendi üzerinde denetimi gönüllü şekilde kuran bir "kendi kendini yöneten" varlığa dönüşmüştür. Disiplin artık görünür bir otorite tarafından değil, içselleştirilmiş piyasa normları ve algoritmik sistemler aracılığıyla işlemektedir (Zuboff, 2023). Platform işçileri için disiplin, işyerine zamanında gelmek değil; sürekli erişilebilir olmak, performans göstergelerine uyum sağlamak ve kendi kendini optimize etmek anlamına gelmektedir. İşçinin emeği, sürekli bir kendi-kontrol, öz izleme ve öz değerlendirme süreci içine hapsolmaktadır. Bu durum bireyin yalnızca fiziksel değil, duygusal ve bilişsel enerjisinin de sömürülmesine yol açmaktadır (Han, 2021).

Sennett'in analizine karşılık bazı kuramcılar, bu dönüşümün yalnızca olumsuz sonuçlar doğurmadığını ileri sürerler. Örneğin, Ulrich Beck (1992), geç modern toplumlarda bireylerin geleneksel sınıf, cinsiyet ve statü kalıplarından kurtularak "biyografik seçim özgürlüğü" kazandıklarını savunmaktadır. Bu görüşe göre, bireyler artık yaşamlarını daha esnek biçimde biçimlendirme olanağına sahiptirler. Benzer biçimde, Richard Florida (2002), "yaratıcı sınıf" kavramıyla, esnek ve proje temelli çalışmanın bireylerde yaratıcılığı, özgüveni ve yenilikçiliği teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Ancak bu karşıt görüşler, özellikle güvencesiz işlerde çalışanlar için büyük ölçüde geçerli değildir. Guy Standing (2021) "prekarya" kavramı ile, yeni kapitalist düzenin artan sayıda insanı sürekli belirsizlik, düşük ücretler ve sosyal güvencesizlik içinde yaşamaya zorladığını vurgulamıştır. Ersöz ve Başaran'ın (2024) Türkiye bağlamında yürüttüğü araştırma da, esnaf moto kuryelik gibi platform işçiliğinin, esnekliğin özgürlük değil zorunlu bir kırılganlık biçimi olarak işlediğini göstermektedir. Gerçek anlamda özgürleştirici bir esneklik için, bireyin sosyal güvenceye, yaşam standardını koruyacak gelire ve kendi

zamanını yönetme kapasitesine sahip olması gerekir. Oysa günümüz platform işçilerinin büyük çoğunluğu bu temel koşullardan yoksundur. Burada esneklik bir seçenek değil, yeni kapitalizmin ideolojik söylemleriyle meşrulaştırılan, piyasa zorunluluklarıyla dayatılan yapısal bir kırılmalık biçimi halini almıştır.

Tüm bu süreçler, modern iş disiplininin birey üzerindeki etkisinin yalnızca bir iş ahlakı dönüşümünü değil, aynı zamanda bireysel bütünlüğün aşınmasını da beraberinde getirdiğini göstermektedir. Sennett'in (1998) kavramsallaştırdığı şekilde, esnekleşmiş yeni kapitalizmde karakter, piyasanın sürekli değişen beklentileri karşısında şekilsizleşmekte; bireyler, kimlik ve anlam üretme kapasitelerini kaybetmektedir. Esneklik ideolojik olarak özgürlükle özdeşleştirilse de, gerçekte işçiler kendi zamanlarının efendisi olmaktan çok, görünmez algoritmik güçlerin ve piyasa rasyonalitesinin boyunduruğuna girmişlerdir. Bu durum yalnızca bireysel düzeyde psikolojik ve kimliksel çökuşlere değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde emek değerlerinin sürekliliğinin tehdit edilmesine yol açmaktadır (Honneth, 2016). Yeni kapitalist emek rejimi içinde işçinin emeği, yalnızca geçimini sağladığı bir araç olmaktan öte, kişisel kimliğinin ve toplumsal aidiyetinin de merkezi unsuru olduğu için, bu aşınma süreci hem bireysel hem de kolektif düzeyde derin bir kriz üretmektedir..

2.2.6 Yeni kapitalizmde emek

Kapitalist üretim ilişkilerinin temel taşlarından biri olan emeğin metalaşması, iş gücünün piyasaya entegre edilerek sermaye birikimi doğrultusunda yeniden düzenlenmesini ifade etmektedir. Bu süreç, emeği yalnızca ekonomik bir değişim nesnesi haline getirmekle kalmaz; aynı zamanda işçilerin üretim sürecindeki konumlarını ve üzerlerinde uygulanan kontrol mekanizmalarını da dönüştürmektedir (Hall, 2024). Karl Marx'ın emek teorisinde merkezî bir yere sahip olan bu kavram, artı değerin üretimi açısından kritik bir rol oynar (Arboledas-Lérida, 2020). İş gücü burada yalnızca tüketilen bir mal değil, sermaye birikiminin sürdürülebilirliği için vazgeçilmez bir araç olarak değerlendirilir (Nicolaidis, 2016). Dolayısıyla emeğin metalaşması, hem tarihsel hem de çağdaş kapitalist üretim süreçlerinde iş gücünün alınıp satılabilir bir değer olarak konumlanmasına ve bu doğrultuda yeniden şekillenmesine yol açmaktadır (Fleming ve Søborg, 2014).

Kapitalist üretim biçimine geçişin tarihsel arka planı, emeğin üretim araçlarından kopararak piyasa mekanizmalarına tabi hale getirilmesini zorunlu kılmıştır. Feodal düzende köylülerin toprak ve üretim araçları üzerindeki mülkiyet hakları, çitleme hareketleri gibi yapısal dönüşümlerle ortadan kaldırılmış; geçimlerini sağlamak için emek güçlerini satmak zorunda bırakılmışlardır (Tiedemann, 1981). Bu tarihsel süreç, kapitalist iş gücü piyasasının temellerini atmış, emeğin sermayeyle olan ilişkisinde bağımlılık ilişkisini kurumsallaştırmıştır (Hall, 2024).

Üretim araçlarından yoksun kalan işçiler, hayatta kalabilmek için sermaye sahiplerine bağımlı hale gelirken, emek güçleri piyasanın arz-talep dengelerine göre değer kazanan veya yitiren bir meta niteliği kazanmıştır (Fleming ve Søborg, 2014). Bu doğrultuda iş gücü, piyasa kuralları çerçevesinde dolaşıma sokulmuş ve sermayenin üretim sürecine entegre edilmiştir (Abeysekera, 2008). Kapitalizmin dinamik yapısı, bu metalaşma sürecini iş gücü esnekliği politikaları aracılığıyla daha da derinleştirmiştir. İş gücünün esnekleştirilmesi, sermaye sahiplerinin piyasa dalgalanmalarına hızla uyum sağlayabilmesini mümkün kılan stratejik bir araç olarak görülmüştür. Zamansal, mekânsal, fonksiyonel ve maliyet esnekliği gibi uygulamalar, sermayenin dalgalı piyasa koşullarına hızla adapte olmasına olanak sağlarken; işçilerin ekonomik ve sosyal güvencelerini ciddi biçimde zayıflatmaktadır (Tessarini vd., 2023). Bu bağlamda zamansal esneklik, işçilerin çalışma sürelerinin piyasa taleplerine göre şekillendirilmesini ifade ederken; mekânsal esneklik, üretimin düşük maliyetli bölgelere taşınmasını veya uzaktan çalışmayı olanaklı kılmaktadır (Brewster vd., 1997). Fonksiyonel esneklik, işçilerin çoklu beceriler edinerek çeşitli görevleri yerine getirebilmesini zorunlu kılar; maliyet esnekliği, düşük ücretli, geçici ve güvencesiz istihdam biçimleriyle iş gücü maliyetlerinin minimize edilmesini hedeflemektedir (Valverde vd., 2000). Bu dört boyutlu esneklik yapısı, sermayenin üretkenliğini artırmakla birlikte, iş gücünü sürekli olarak yeniden yapılandırmakta ve çalışanları kronik bir güvencesizlik sarmalına sürüklemektedir (Rodgers, 2007).

Esnek çalışma yapılarının bir diğer sonucu ise, sendikal faaliyetlerin ve toplu pazarlık gücünün zayıflamasıdır. Sendikalaşma oranlarındaki düşüş ve bireysel iş sözleşmelerinin yaygınlaşması, işçilerin kolektif haklarını savunma kapasitesini büyük ölçüde sınırlandırmıştır (Bryson, 2014). Bu durum, emek ile sermaye arasındaki güç

dengelesizliğini daha da artırmış, işçilerin pazarlık gücünü zayıflatmıştır (Druker ve Croucher, 2000). Özellikle sendikaların etkinliğinin gerilemesi, emeğin piyasa ilişkilerine tam anlamıyla entegre edilmesine olanak tanımış ve bu durum, toplumsal eşitsizlikleri daha da derinleştirmiştir (Chava vd., 2017).

İş gücünün metalaşması süreci, yalnızca ekonomik ilişkileri değil, aynı zamanda işçilerin üretim süreçleriyle olan bağlarını da köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Marx'ın "yabancılaşma" kavramı ile açıkladığı bu dönüşüm, işçilerin ürettikleri ürünler üzerinde herhangi bir kontrolünün olmamasını ve üretim sürecinin kendilerine yabancılaşmasını ifade etmektedir (Kohn, 1976). İşçilerin yalnızca piyasanın ihtiyaçlarına yanıt veren bir emek gücü olarak değerlendirilmesi, emeği bireysel bir üretim faaliyeti olmaktan çıkararak sermaye birikiminin bir aracı haline getirmiştir (Zeitlin, 1966). Üretilen ürünlerin mülkiyeti ve kontrol hakkı tamamen sermaye sahiplerine ait olduğunda, emek süreçleri işçi açısından anlamını yitirmekte; emek, salt geçim kaygısına indirgenmiş bir zorunluluğa dönüşmektedir (Rudman ve Aldrich, 2021). Bu da, işçilerin üretimden kopmasına ve toplumsal aidiyet hissinin zayıflamasına neden olmaktadır (Bandjel ve ark., 2011). Neoliberal politikaların etkisiyle birlikte esneklik politikaları daha da yaygınlaşmış ve iş gücünün hem ekonomik hem de sosyal konumu daha da kırılgan hale gelmiştir (Camargo ve ark., 2024). Bu dönüşüm, özellikle Standing'in "prekarya" olarak tanımladığı yeni sınıfın ortaya çıkışıyla somutlaşmış ve emeğin metalaşmasının yeni kapitalizmdeki yansımaları olarak güvencesizlik, düşük ücret ve istikrarsız istihdam koşullarını beraberinde getirmiştir (Ba', 2020).

Sonuç olarak kapitalist üretim biçiminde emeğin metalaşması, iş gücünün piyasa kurallarına göre düzenlenmesini ve sermaye birikiminin sürekliliğini sağlamayı amaçlayan bir süreçtir (Arboledas-Lérida, 2020). Esnek çalışma düzenlemeleri, bu sürecin bir uzantısı olarak, emeğin daha verimli kullanılması adına iş gücünün sürekli olarak yeniden düzenlenmesini sağlamaktadır (Tessarini Junior ve ark., 2023). Ancak bu dönüşüm, işçilerin güvencesizlik içinde yaşamalarına, sosyal eşitsizliklerin artmasına ve işçilerin üretim süreçlerine yönelik aidiyet duygularının zayıflamasına yol açmaktadır (Rodgers, 2007; Kohn, 1976). Bu bağlamda, emeğin metalaşması ve iş gücü esnekliği, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyolojik bir mesele olarak ele alınmalı ve toplumsal refahı artıracak politikalar geliştirilmelidir.

2.2.7 Yeni kapitalizmin etkileri

Yeni kapitalizm, yalnızca üretim biçimlerinde değil; bireyin öznel deneyimlerinde, ahlaki gelişim süreçlerinde ve kimlik inşasında da köklü dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönüşümün merkezinde, esneklik ve risk kavramları yer almaktadır. Günümüz dünyasında “risk kültürü” ve “risk yönetimi” gibi kavramlar, ekonomik ve sosyal düzenin ayrılmaz unsurları haline gelmiştir. Risk kavramı tarihsel köken itibarıyla Rönesans İtalyası’nda “cesaret etmek” anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım, günümüzde de bireyin bilinmezliklerle yüzleşme ve inisiyatif alma zorunluluğu bağlamında sürmektedir (Beck, 1992; Giddens, 1991). Sanayi temelli ekonomik sistemde de risk almak, büyümenin ve ilerlemenin önkoşulu olarak görülmüş; tarihsel süreçte bu anlayış, dönüşerek bugüne taşınmıştır. Modern risk kültürünün en çarpıcı özelliklerinden biri, hareketsizliğin başarısızlıkla özdeşleştirilmesidir. Kapitalist sistemde durağan kalmak, değişime ayak uyduramamakla, dolayısıyla toplumsal ve ekonomik dışlanmayla eşdeğer kabul edilmektedir (Beck, 2000). Bu bağlamda bireyler, sisteme entegre olabilmek için sürekli yenilenme ve farklılaşma baskısıyla karşı karşıya kalmaktadır. Böylece yaşam, kâr odaklı bir sürece indirgenmekte; bireysel gelişim, öznel bir tercih değil, sistemin dayattığı bir zorunluluk halini almaktadır (Sennett, 1998).

Richard Sennett (1998), yeni kapitalist sistemin bireyler üzerinde kurduğu bu yeni kontrol mekanizmalarının, sanıldığı gibi özgürlük alanları yaratmadığını vurgular. Aksine, bireyler sürekli “farklılaşma” ve “öne çıkma” zorunluluğu altında yaşamaktadır. Bu zorunluluk, yabancı dil öğrenme, sertifika programlarına katılma, sürekli eğitim alma gibi bireysel gelişim faaliyetleriyle görünür hale gelir. Ancak bu faaliyetler, bireyin özgürleşmesini değil; kendi kendine uyguladığı denetimi ve sürekli yetkinlik kanıtlama baskısını artırır. Bu dönüşümle birlikte “kariyer” kavramı da dönüşüme uğramıştır. Geleneksel anlamda kariyer, bir bireyin belirli bir meslekte istikrarla ilerlediği bir yaşam yolculuğuyken; günümüzde kariyer, sürekli beceri güncellemesi, farklı alanlara adapte olma ve kendi değerini yeniden inşa etme zorunluluğu haline gelmiştir (Boltanski ve Chiapello, 2005). Bu yapısal değişim, bireylerin yalnızca çalışma biçimlerini değil, aynı zamanda kişiliklerini de dönüştürmekte; sürekli bir kaygı, hırs ve öfke duygusu üretmektedir (Sennett, 1998).

Yeni kapitalizm öncesi dönemde, bireylerin çalışma yaşamı görece doğrusal ve öngörülebilmektedir (Humbert ve Joseph, 2019). Meslek seçimleri çoğunlukla aileden devralınır, gençlikten yaşlılığa dek aynı meslek sürdürülmektedir. Böylece kazanç ve yaşam standartları öngörülebilir bir yapıya sahiptir (Castel, 2003). Oysa günümüzde bireyler, aynı anda birden fazla işi yürütmek, farklı becerilere uyum sağlamak ve değişen piyasa koşullarına sürekli adapte olmak zorundadırlar. Bu belirsizlik, bireylerde sürekli bir tedirginlik ve gelecek kaygısı üretmektedir (Standing, 2021). Yeni kapitalizmin parçalı yapısı, bireylerin yalnızca çalışma süreleri ve yetkinlikleri üzerinde değil; geleceği planlama kapasiteleri üzerinde de hâkimiyet kurmaktadır. Hükümetlerin sunduğu sosyal güvenlik ve refah sistemlerinin de kırılğan ve geçici yapılar haline gelmesiyle, “ömür boyu istihdam” fikri neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır (Sennett, 2009, s. 24–25).

Sennett’in incelediği fırın işçileri örneği, bu yapısal dönüşümün somut bir tezahürüdür. İlk kuşak işçiler, üretim sürecine doğrudan dâhil olduklarından, kendi yetkinliklerinin sınırlarını bilir, ürünle özdeşleşir ve mesleklerine bir anlam yüklemektedirler. Bu doğrudan üretim deneyimi, bireylere özgüven ve kontrol duygusu sağlamaktadır. Örneğin, düşük ücretli bir işte çalışan Baba Enrico, ailesine karşı sorumluluklarını yerine getirirken, emeği aracılığıyla bir kimlik ve aidiyet inşa edebilmiştir. Buna karşın oğlu Rico, modern ekonomik sistemde başarılı bir kariyere sahip olmasına rağmen, çocuklarının geleceği için kaygı duymakta; çünkü kendi başarısının kalıcı olmadığını ve çocukları için bir model teşkil edemeyeceğinin bilincindedir. Bu kıyaslama, sadece ekonomik bir değişimi değil; aynı zamanda bireyin dünyaya, kendine ve emeğine bakışında radikal bir dönüşümü yansıtmaktadır.

Yeni kapitalizmin temel normlarından biri haline gelen başarı kavramı da önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Geçmişte başarı, yalnızca ekonomik getiriye değil; aynı zamanda ahlaki değerlere de dayandırılırken; günümüzde başarı neredeyse tamamen ekonomik performansla ölçülmektedir (Han, 2021). Bu değişim, iş etiğinin giderek aşınmasına neden olmuş; başarı uğruna yapılan etik dışı eylemler normalleştirilmiştir. Başarısızlık ise, artık kişisel bir yetersizlik olarak damgalanmakta; birey üzerinde ağır bir kendi kendini suçlama baskısı yaratmaktadır (Illouz, 2019). Bu bağlamda, yeni kapitalist düzene entegre olmuş bireyin öfkesi, geçici bir ruh hali değil; daha çok sistemin doğasına karşı gelişen yapısal bir hoşnutsuzluktur.

André Gorz'un (1997) belirttiği gibi, günümüz çalışma düzeninde bireylerin ürettikleri şeyle özdeşleşmeleri giderek imkânsız hale gelmiştir. Hizmet ekonomisinin ve dijitalleşmenin hâkim olduğu çağımızda, emek uçucu bir niteliğe bürünmüş; üretim süreci tamamlandığı anda tüketilen bir hizmete dönüşmüştür. Bu bağlamda, bireyin “işte bu benim eserim” diyebilmesi neredeyse olanaksız hale gelmiştir. Maddi olmayan emek, bireyin kendini gerçekleştirme ve üretim sürecinde anlam bulma kapasitesini ciddi biçimde aşındırmaktadır (Hardt ve Negri, 2001). Bu da emek sürecinde hem öznel tatminin hem de kolektif kimliklerin çözülmesine yol açmaktadır.

2.3 Dijital Platformlar, Yeni Çalışma Biçimleri ve Gig Ekonomisi

Son yıllarda dijital platformlar, hem akademik literatürde hem de çalışma yaşamına dair tartışmalarda giderek daha merkezi bir konuma yerleşmiştir (Brancati ve Fernández-Macías, 2019; ILO, 2018; Lehdonvirta vd., 2019; Schmidt, 2017; Moore, 2018; Taeihagh, 2017). Dijitalleşme, yapay zekâ, büyük veri ve mobil teknolojilerin ilerlemesiyle birlikte, dijital emek platformları sadece ekonomik yapıları değil, aynı zamanda istihdam ilişkilerini, çalışma biçimlerini ve iş gücünün statüsünü de derinden dönüştürmektedir. Dijital platformlar üzerine yürütülen akademik tartışmalar farklı boyutları ele almaktadır. Bu tartışmaların odak noktalarından biri, dijital emek platformlarının kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlama potansiyeline sahip olup olmadığıdır (Burtch vd., 2016; Lehdonvirta vd., 2019). Diğer yandan, bazı araştırmalar platformların firmalar ve iş modelleri açısından yarattığı tehditleri vurgulamaktadır (Green vd., 2018). Bununla birlikte, standart istihdam üzerindeki etkileri ve geleneksel iş güvencesi anlayışını nasıl dönüştürdüğü de akademik çevreler tarafından sıklıkla tartışılan konular arasındadır (Berg, 2016; Muntaner, 2018).

Merkezi olmayan dijital bilgi ağlarının yaygınlaşması, büyük veri analitiğinin gelişmesi ve mobil cihaz kullanımının artışıyla birlikte, dijital platformlar işgücü piyasalarının organizasyonunda yeni bir model olarak ortaya çıkmıştır (Brancati ve Fernández-Macías, 2019, s. 4; Pesole vd., 2018, s. 7). Bu platformlar, işveren ve çalışan arasındaki geleneksel ilişkiyi aracılık yoluyla yeniden tanımlamakta, böylece işgücü maliyetleri, riskler ve yasal yükümlülüklerin büyük kısmı platform tarafından değil, işçiler ya da müşteriler tarafından üstlenilmektedir. Genel olarak dijital platformlar, en az üç aktörün yer aldığı

çevrimiçi pazarlardan oluşmaktadır. Dijital platform sağlayıcıları, işveren ile işçi arasındaki arz ve talebi düzenleyen bir aracı işlevi görmektedir. Bu aracılık rolü, platform sağlayıcısının işgücü maliyetleri, riskler ve yasal yükümlülüklerin çoğunu işçilere ve müşterilere devretmesine olanak tanımaktadır. Schmidt (2017), dijital emek platformlarını bulut çalışma (web tabanlı dijital işçilik) ve gig çalışma (konum bazlı dijital işçilik) olmak üzere iki ana kategoriye ayırmaktadır. Bulut çalışma; freelance piyasalar, mikro görev bazlı kalabalık çalışma, yarışma temelli yaratıcı kalabalık çalışma çeşitlerini kapsarken gig çalışma ise; konaklama hizmetleri, nakliye ve teslimat hizmetleri ve ev kişisel hizmetleri kapsamaktadır.

Bir iş, belirli bir mekânda fiziksel olarak gerçekleştirilmeye ihtiyaç duymuyorsa ve çevrimiçi ortamda tamamlanabiliyorsa, bu çalışma modeli bulut çalışma olarak tanımlanmaktadır. Eğer görev, belirli bir bireye değil, çevrimiçi bir grup tarafından gerçekleştirilmek üzere atanıyorsa, kalabalık (crowd) çalışma olarak sınıflandırılmaktadır. Mikro görev bazlı çalışma, işin küçük birimlere bölünerek her biri için sabit bir ücret ödendiği bir modeldir. Buna karşılık, yarışma bazlı kalabalık çalışma modelinde görev, farklı kişiler tarafından çözülmeye çalışılır ancak yalnızca seçilen bir çözüm için ödeme yapılır. Öte yandan, belirli bir yerde ve belirli bir kişi tarafından yapılması gereken görevler gig çalışma kategorisine girmektedir (Schmidt, 2017, s.5).

Bu çalışma biçimleri daha sonra "kalabalık (crowd) çalışma" ve "talep üzerine uygulama bazlı çalışma" başlıklarında yeniden kategorize edilmiştir (Durward ve ark., 2016; De Stefano, 2016). Kalabalık çalışma, çevrimiçi çok sayıda kullanıcıyı kapsayan iş modellerini ifade ederken; talep üzerine çalışma, belirli bir hizmetin belirli bir anda fiziksel olarak yerine getirilmesini ifade etmektedir (Bergvall-Kåreborn ve Howcroft, 2014; Cherry, 2016; Eurofound, 2015). Bu sistemde platformlar, müşterilerle işçileri küresel ölçekte buluşturmakta ve geniş bir iş ağı yaratmaktadır (Schmidt, 2017, s. 5) 2000'li yılların başında internetin yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan kalabalık çalışma modeli, dijital emek piyasalarının temel taşlarından biri haline gelmiştir. Bu sistem, bireylerin yalnızca internet erişimi sayesinde mekândan bağımsız olarak iş yapabilmesine olanak tanımış ve yazılım geliştirme, veri analizi, grafik tasarım, büro hizmetleri gibi birçok iş alanında uygulanmaya başlamıştır (Berg, 2016; Ducharme vd., 2018, s. 6). Dijital hizmetlerin çeşitlenmesi ve yeni otomasyon teknolojilerinin

benimsenmesi, küresel ekonomiyi dördüncü sanayi devrimi olarak tanımlanan yeni bir evreye taşımıştır (Schwab, 2016).

Dijital teknolojilerin gelişimi, yalnızca üretim süreçlerini değil, aynı zamanda emek piyasalarını da derinden etkilemiş ve işgücü mobilitesini sanal ortama taşımıştır. Bu durum, emek süreçlerinde "siber göç" olarak adlandırılabilen yeni bir dönemi başlatmıştır (Felstiner, 2011, s. 145). Artık işverenler internet teknolojileri sayesinde daha geniş ve daha çeşitli bir işgücü havuzuna erişebilir hale gelmiş, bu da geleneksel ve istikrarlı istihdam biçimlerinin çözülmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, kalıcı ve kurumsal iş ilişkilerinin yerini, ağ tabanlı, geçici ve esnek çalışmaya dayalı gig ekonomisi modelleri almıştır (Friedman, 2014, s. 172). Gig ekonomisi yeni bir olgu olmamakla birlikte, dördüncü sanayi devrimi ile önemli bir ivme kazanmıştır. Gig ekonomisinin yükselişi, ekonomik yapı ve çalışma ilişkileri üzerinde derin etkiler yaratan bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Tarihsel süreçte de kısa süreli ve geçici sözleşmelerle çalışma biçimleri görülmüştür.

Gig kavramının kökenine dair akademik çevrelerde net bir uzlaş bulunmamakla birlikte, konuya ilişkin tartışmalar güncelliğini korumaktadır (Dunn, 2018, s. 3). Bu kavramın tarihsel gelişimine yönelik üç temel teori öne sürülmektedir. İlk teoriye göre, “gig” kelimesi Amerikan argo tarihi sözlüğünde yer alan ve 1890’lı yıllarda kullanılan “gag” teriminden türemiştir (Wordspy, 2021). “Gag” kelimesi, çeşitli eylemleri, yöntemleri ve iş biçimlerini tanımlamak için kullanılmıştır. İkinci teori, kavramın ilk kez 1908 yılında Green’in eserinde yer aldığını ve parça başı çalışma ile ilişkilendirilerek ticari faaliyetler ve geçici işler anlamında kullanıldığını ileri sürmektedir. Üçüncü ve en yaygın teori ise, 1920’li yıllarda gig teriminin caz müzisyenleri için "tek seferlik performans" anlamında kullanılmaya başlanmasıyla kavramın kapsamının genişlediğini savunur (Dunn, 2018, s. 3). Gig terimi, özellikle ABD’de kafe ve bar çalışanları ile caz müzisyenlerini tanımlamak için geliştirilmiştir. Buna göre gig işçileri, mekân sahipleri ya da organizatörler tarafından belirli bir etkinlik için geçici olarak istihdam edilmiş ve performansları doğrultusunda gelecekte tekrar çalışıp çalışmayacaklarına karar verilmiştir (Friedman, 2014, s. 172).

Gig kavramı, 2008 küresel ekonomik krizinin ardından ileri teknolojilerin iş piyasalarına entegrasyonu ile farklı bir anlam kazanmış ve “gig ekonomisi” olarak anılan yeni bir

istihdam modeli şekillenmiştir. Gig ekonomisi farklı düzeylerde vasıf gerektiren iş türlerini kapsayan esnek ve parçalı bir istihdam modeli olarak şekillenmiştir. Gig ekonomisinin temel özelliği, çalışanları işverenler ya da müşterilerle buluşturan aracı dijital platformlara dayanmasıdır. Bu yapı, çalışanlara zaman ve görev kontrolü açısından özgürlük sunduğu gibi, istihdam maliyetini düşürmek isteyen işverenler için de cazip hale gelmiştir (Erdoğan ve Serpil, 2018, s. 238). Bu model, esnek çalışmayı teşvik etmekle birlikte; işçilerin güvencesizlik, sosyal koruma eksikliği ve istikrarsız gelir koşulları gibi sorunlarla karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır (Woodcock ve Graham, 2019, s. 11; Friedman, 2014, s. 172). Bu dönüşüm, işverenlerin daha esnek ve düşük maliyetli istihdam stratejileri geliştirmelerine olanak sağlamış, böylece geleneksel iş sözleşmelerinin yerini kısa vadeli, proje bazlı iş ilişkileri almıştır (Schwellnus ve ark., 2019, s. 5). Aynı zamanda gig ekonomisi, teknolojik gelişmelerle uyumlu biçimde istihdam yapısını yeniden şekillendirmiş, ulusal kalkınma süreçlerinde yeni iş alanları yaratmış ve bireylere ek gelir sağlayarak iş-yaşam dengesi kurmalarına olanak tanımıştır (De Stefano, 2016; Lobel, 2017, s. 1–2; Wood ve ark., 2019, s. 57). Bununla birlikte, bu yeni iş rejimi, sermaye birikimi açısından yeni bir model sunarken, emek sürecini dijital platformlar aracılığıyla denetime açarak önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir (Tassinari ve Maccarrone, 2020, s. 37–38; Heiland, 2021, s. 2). Gig ekonomisinin en dikkat çeken özelliği, esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasıdır (Erdut, 2021, s. 45). Ancak bu esneklik, platformların derecelendirme ve puanlama sistemleriyle işçiler üzerinde baskı kurmasına ve çalışma ilişkilerinin işçilerin aleyhine tek taraflı biçimde yapılandırılmasına zemin hazırlamaktadır (Gandini, 2019, s. 1049–1050). Bu denetim mekanizmaları, işin verimliliğini artırma amacı taşırken, işçilerin özerkliğini ve iş güvencesini zayıflatmaktadır (De Stefano, 2016). Platform ekonomisinin merkezinde yer alan dijital şirketler, kendilerini işveren olarak değil, yalnızca arz ve talebi buluşturan teknoloji sağlayıcıları olarak tanımlamaktadır (Erdut, 2021, s. 47; De Stefano, 2016). Bu tanım, yasal sorumluluktan kaçınmalarını sağlamakta, işçilerin ise iş güvencesi, sosyal güvenlik, iş sağlığı ve sendikal haklar gibi temel haklara erişimini engellemektedir (Donovan ve ark., 2016, s. 8). Dolayısıyla gig ekonomisi, istihdam ilişkilerini hem yapısal hem de hukuki anlamda dönüştürürken, işçilerin pazarlık gücünü ve kurumsal korunma düzeyini azaltan bir model olarak öne çıkmaktadır.

Bu gelişmeler, dijitalleşmenin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal yönleri olan bir dönüşüm olduğunu ortaya koymaktadır (Friedman, 2014, s. 172; Lobel, 2016, s. 2; Aloisi ve De Stefano, 2022). Nitekim Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 2015 yılından bu yana dijital emek platformlarının yükselişine odaklanan çok sayıda çalışma yürütmektedir. Bu çalışmalar; bulut çalışma, kalabalık (crowd) çalışma ve gig çalışma gibi yeni istihdam biçimlerinin, geleneksel tam zamanlı ve güvenceli işlerin yerini almaya başladığını göstermektedir. Bu platformlar, geniş kitlelere esnek çalışma imkânları sunarken, aynı zamanda sosyal güvenlik, sendikal haklar ve iş güvencesi gibi kazanımların aşındığı bir emek rejimini de beraberinde getirmektedir (Schmidt, 2017, s. 3). Dolayısıyla dijital emek platformlarının sunduğu olanaklar ile ortaya çıkardığı riskler bir arada değerlendirilmelidir.

2.3.1 Algoritmik yönetim ve dijital denetim mekanizmaları

Algoritmik yönetim, iş süreçlerinin insan yöneticiler yerine algoritmalar tarafından düzenlenmesini ifade eder (Rosenblat ve Stark, 2016). Esnaf moto kuryeler nominal olarak serbest çalışıyor görünseler de, uygulama içindeki puanlama sistemleri, zamanlayıcılar ve yapay zekâ destekli yönlendirmeler aracılığıyla sürekli denetlenmekte ve yönlendirilmektedir (Ersöz ve Başaran, 2024). Örneğin: Müşteri puanlamaları doğrudan kuryelerin sistemdeki statüsünü etkiler. Belirli bir süre içinde teslimat yapamamak, “deaktivasyon” riski doğurur. Performans kriterlerinin altında kalanlar sistem dışına itilebilir (Ersöz ve Başaran, 2024, s. 3). Bu sistemde, kurallar önceden belirlenmiş algoritmik normlar tarafından kodlanmıştır ve işçiler algoritmanın görünmeyen ama mutlak otoritesi altında çalışmaktadırlar. Zuboff’un (2023) tanımladığı “gözetim kapitalizmi” çerçevesinde, bu süreç sadece işçinin verimliliğini ölçmekle kalmaz, aynı zamanda davranışlarını da yönlendirmektedir. Platformların kullandığı algoritmalar çoğu zaman bir kara kutu işlevi görür; işleyiş mekanizması işçilere kapalıdır. Booth’un (2025) aktardığı gibi, Uber Eats, Deliveroo ve Just Eat gibi şirketler algoritmaların iş atama ve ücretlendirme mantığını açıklamaktan kaçınmaktadır. Kuryeler: uzun süre çevrimiçi olmalarına rağmen neden sipariş almadıklarını, bazı durumlarda yeni giriş yapmış bir çalışanın sipariş aldığını, hangi ölçütlere göre hesaplarının kapatıldığını anlayamamaktadırlar. Bu şeffaflık eksikliği, işçilerin öngörülebilirlik ve adalet duygusunu aşındırmakta; platformları keyfi bir güç kaynağına

dönüştürmektedir (Pasquale, 2015). Özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde kuryeler, 30 dakikada teslim gibi agresif teslimat hedefleri nedeniyle yoğun bir hız baskısı altındadırlar. Çalışkan (2021) esnaf moto kuryelerin, müşteri memnuniyeti için verilen düşük puanların işten atılma riskini artırdığını; bu durumun ciddi can güvenliği tehditleri doğurduğunu vurgulamaktadır. Tüm Anadolu Motosikletli Kuryeler Federasyonu (TAMKF) yetkilileri bu durumu “Puanlama bizi öldürüyor” diyerek özetliyor; 19 yaşındaki bir kuryenin sırf 30 dakikada yetiştirme baskısı yüzünden hayatını kaybettiğini, 9 Mart 2020’den 2021 başına kadar 187 kuryeyi bu nedenle toprağa verdiklerini vurgulamaktadır. “Müşteriler biraz vicdanlı yorum ve puanlama yapsın, ölüyoruz biz” sözleri, değerlendirme algoritmalarının kuryelerin can güvenliğiyle nasıl doğrudan ilişkili hale geldiğini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda Foucault’nun (1995) tanımladığı disiplin toplumu kavramı güncellenerek düşünülebilir: Artık gözetim sadece fiziksel mekânda değil; dijital platformlar üzerinden kesintisiz ve otomatik hale gelmiştir.

Esnaf moto kuryeler, motor bakımı, yakıt giderleri ve iş kazası risklerinin tüm yükünü bireysel olarak üstlenmek zorundadırlar. Platformlar, bu maliyetlerden kaçınırken; gelirleri kontrol eder, iş akışını yönlendirir ve işçi performansını izlemektedir. Bu durum, neoliberal çalışma rejiminin tipik bir örneğidir: riskler ve maliyetler bireyselleştirilir, sorumluluk işçiye yüklenir, platformlar yalnızca kârın keyfini sürer (Srnicek, 2017). Burada Marx’ın (1867/1990) emek gücünün metalaşması kavramı somutlaşır: Esnaf moto kuryelerin emeği, küçük parçalara bölünerek ve dijital kanallar üzerinden anlık pazarlarda alınıp satılarak metalaştırılmaktadır. Dijitalleşen emek rejimlerinde çalışma süreçleri artık yalnızca fiziksel bir mekânda değil, sürekli izlenen ve veri üreten bir dijital ağ ortamında yürütülmektedir. Bu bağlamda Michel Foucault’nun (1995) panoptikon kavramı, günümüz dijital platform kapitalizminin algoritmik denetim mekanizmalarını anlamada başlangıç noktasıdır. Foucault’ya göre modern toplumda iktidar, bireyleri sürekli gözetim altında tutarak onları disipline eder. Panoptikon, mahkûmların her an izlenebileceği, ancak izlendiklerini kesin olarak bilemeyecekleri bir yapı olarak, bireylerin kendi davranışlarını içselleştirilmiş bir denetimle kontrol etmelerini sağlamaktadır. Ancak günümüzde bu klasik panoptikon yapısı, dijitalleşme, yapay zekâ ve büyük veri teknolojileri ile daha da evrimleşmiştir. Artık gözetim yalnızca yukarıdan aşağıya değil; yansımali, dağınık ve içselleştirilmiş bir biçimde, bireylerin kendi katılımıyla gerçekleşmektedir. Mark Andrejevic (2025) bu yeni durumu “otomatik

panoptikon” olarak adlandırırken; Zuboff (2023), bireyin izni dışında gerçekleşen veri toplama ve davranışsal tahmin sistemlerini “gözetim kapitalizmi” kavramıyla açıklamıştır. Platform işçileri açısından bu yapı, çalışma saatlerinin, teslimat rotalarının, müşteri geri bildirimlerinin ve puanlamaların sürekli izlenmesi ve algoritmalar aracılığıyla iş kararlarının verilmesi anlamına gelmektedir.

Foucault’nun ötesine geçen bu dijital gözetim biçimleri, mekânsal sınırlamalardan bağımsızdır. Bu yapının en belirgin özelliği, “gözetlenmeye gönüllü rıza”nın üretilmesidir. Bireyler, uygulamalara erişim, iş alabilme veya sosyal etkileşimde kalabilme gibi nedenlerle sürekli veri üretmekte ve paylaşmaktadır. Lemke’nin (2016) de belirttiği gibi, bu yeni gözetim rejimi, bireyin hem üretici hem de tüketici olduğu bir konumda, özgürlük illüzyonuyla donatılmış kontrollü bir aktiflik sunar. Özellikle sosyal medya ve dijital platformlar üzerinden yaratılan bu aktiflik, neoliberal aklın özneyi yapılandırma stratejilerinden biridir.

Gig ekonomisi bağlamında bu süreçler, platform işçisinin davranışlarının sürekli izlenmesi, derecelendirilmesi ve optimize edilmesi biçiminde somutlaşmaktadır. İşçilerin algoritmik olarak puanlanması, düşük puanlı işçilerin cezalandırılması ya da sistem dışına itilmesi, emek denetimini görünmez ama etkili bir yapıya dönüştürmektedir. Burada klasik anlamda bir “gözetleyen” figürü yoktur; ancak algoritmalar, işçinin emeğini maksimum verimlilikle kullanmaya odaklı bir disiplin mekanizması üretmektedir.

Sonuç olarak, algoritmalarla yürütülen dijital gözetim; Foucault’nun panoptikon anlayışını yeniden yorumlayan, Zuboff’un gözetim kapitalizmiyle birleşen, Lemke’nin özgürlükçü kontrol eleştirisiyle derinleşen ve Andrejevic’in otomatik panoptikon tanımıyla teknikleşen yeni bir iktidar biçimini temsil etmektedir. Bu sistemde platform çalışanı, yalnızca izlenen değil, kendi davranışlarını optimize etmeye zorlanan bir “öz-denetim” aktörüne dönüşmektedir. Bu yönüyle dijital gözetim, günümüz emek süreçlerinde rızaya dayalı, veriye gömülü ve algoritmik olarak yönlendirilen bir kontrol rejimi halini almıştır.

2.3.2 Dijital platform kapitalizmi ve İstanbul’da esnaf moto kuryelerin artan rolü

Dijitalleşmenin hız kazandığı günümüz döneminde, dördüncü sanayi devrimi yalnızca teknolojik gelişmeleri değil, aynı zamanda çalışma ilişkilerinde meydana gelen yapısal dönüşümleri de ifade etmektedir. Gig ekonomisinin yükselişi, esnekliğin norm haline geldiği bir emek düzeni yaratmakta; ancak bu esneklik çoğu zaman güvencesizlikle iç içe geçmektedir. İnternet teknolojilerinin sunduğu imkânlar, emek süreçlerini küreselleştirmekte, istihdam biçimlerini çeşitlendirmiş ve geleneksel çalışma ilişkilerinin sınırlarını aşındırmaktadır. Bu bağlamda, dijital dönüşüm süreci yalnızca ekonomik verimliliği değil, aynı zamanda çalışma hayatının normatif, yasal ve etik boyutlarını da yeniden düşünmeyi gerektirmektedir (Però ve Downey, 2024).

Yaşanan dijitalleşme eğilimi, yalnızca yeni iş fırsatları yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda çalışanları klasik ücretli emek statüsünden uzaklaştıran yeni bir “platform kapitalizmi” düzenine de zemin hazırlamaktadır. Platform ekonomisi, bireyleri bağımsız yüklenici ya da mikro-girişimci olarak konumlandırmakta; böylece işveren-işçi ilişkisi görünüşte ortadan kalkmakta ve işçilerin sosyal haklara erişimi büyük ölçüde kısıtlanmaktadır. Bu yapı, çalışanları her iş için ayrı değerlendirilir hale getirerek emeği parça başı ücretlendirilen ve kolayca ikame edilebilen bir metaya dönüştürmektedir (Demir, 2021). Emek, anlık talep üzerine “çağrılan” ve kullanılmadığında sistemin dışına itilen bir hizmet halini almakta; bu da işçilerin pazarlık gücünü azaltmakta, ücretleri aşağı çekmekte ve güvencesizliği kurumsallaştırmaktadır (Ersöz ve Başaran, 2024, s. 2).

Liberal söylemde bu yapı, bireyin kendi işinin patronu olması, esnek zaman yönetimi gibi olumlu yanlarıyla sunulsa da, pratikte eşitsizlikleri, gelir istikrarsızlığını ve sosyal koruma eksikliklerini artırmaktadır. Avrupa Birliği’nde 2019’da 28 milyon olan platform çalışanı sayısının 2025’te 43 milyona ulaşması beklenmektedir (Ersöz ve Başaran, 2024, s. 1). Bu artış, güvencesiz ve parça başı çalışmanın yapısal hale geldiğini göstermektedir. Sonuç olarak, gig ekonomisi; vasıf düzeyi ne olursa olsun emeğin değerini düşüren, işçileri yoğun emek ve yüksek risk karşılığında istikrarsız gelirle baş başa bırakan bir emek rejimi üretmektedir.

Birçok ülkede “kendi işinin patronu ol” ya da “iş ortağımız ol” gibi sloganlarla teşvik edilen esnek çalışma modeli, Türkiye’de “esnaf moto kurye” adıyla yaygınlaşmıştır. Bu

model, bireylerin şahıs şirketi kurarak belli bir firmaya bağlı şekilde ancak bağımsız olarak kurye hizmeti sunmalarına dayanmaktadır (Demir, 2021; Ersöz ve Başaran, 2024). Bu noktada, bireyler firma çalışanı olmaktan ziyade kendi işlerini yürüten birer girişimci olarak konumlanmaktadır. Esnaf moto kuryeler, belirli bir firmaya bağlı çalışanlar da teknik olarak kendi işlerini yapmaktadırlar.

Bu sistemde, kuryelerin temel sermayesi, kullanacakları motosiklet ya da otomobildir. Esnaf moto kuryeler, araçlarına dair tüm masrafları (örneğin sigorta, kasko, yakıt, muayene ve bakım giderleri) kendileri karşılamakla yükümlüdür. Sosyal güvenlik primlerini kendileri öderler ve çalışma karşılığında teslim ettikleri paket başına ücret kazanırlar. Bu hizmetin karşılığı olarak çalıştıkları firmaya fatura kesmeleri gerekmektedir. Paket başına gelir elde edildiği için, gönderi sayısı arttıkça kesilen faturaların miktarı da artmakta, bu durum da esnaf moto kuryelerin ödemesi gereken vergiyi yükseltmektedir. Vergi yükünü dengelemek adına yakıt, bakım ve diğer iş ile ilgili harcamalar için mümkün olduğunca fazla fatura toplanmaktadır. Muhasebe süreçlerinin karmaşıklığı nedeniyle, esnaf moto kuryeler çoğunlukla bir muhasebeci ile çalışmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca, yemek ve günlük kişisel harcamalar da tamamen kuryenin sorumluluğundadır (Yertüm ve Balcı, 2023). Yasal olarak, esnaf moto kuryelerin sözleşmeleri kapsamında haftalık veya yıllık izin hakları olabilir; ancak bu günlerde herhangi bir ücret ödenmemektedir. Çalışma sırasında meydana gelebilecek kayıp, hırsızlık ya da hasar gibi tüm riskler doğrudan kurye tarafından üstlenilir. İşçi statüsünde olmadıkları için sendikalara üye olma ve örgütlenme hakları da bulunmamaktadır (Kurye Hakları Derneği, 2023).

Türkiye’de Trendyol Go, Trendyol Express, Getir, Yemeksepeti, Vigo, Fiyuu, Scotty, Banabikurye, Hepsi Jet, Hepsiexpress, Kolay Gelsin, Tıkla Gelsin, Paket Taxi gibi birçok firma, yemek siparişi, çevrimiçi alışveriş ve kargo dağıtımı alanlarında esnaf moto kurye modelini benimseyerek kurye istihdam etmeye başlamıştır. Bu modelin yaygınlaşması, özellikle Covid-19 pandemisi sürecine denk gelmiştir. Salgın sırasında uygulanan sokağa çıkma yasakları, karantina süreçleri ve işletmelerin kapatılması gibi nedenlerle firmalar ciddi mali yüklerle karşı karşıya kalmıştır. Bu finansal baskıları azaltmak amacıyla, birçok şirket sosyal güvenceli, asgari ücretli ve kadrolu çalışanlar yerine, yalnızca teslimat başına ücret ödenen esnaf moto kurye modeline geçiş yapmıştır (Yılmaz, 2021).

Esnaf moto kuryelerin elde ettikleri kazanç, belirli değişkenlere bağlı olarak şekillenmektedir. Gün içinde tercih ettikleri çalışma saatleri, teslim edilen paket sayısı, gidilen mesafe ve ilgili dönemde firmalar tarafından sunulan kampanyalar, gelir miktarını doğrudan etkilemektedir. Ücretlendirme politikaları firmadan firmaya değişiklik göstermektedir. Bazı şirketler, paket başı ücretlendirmeyi düşük tutarken, teslimat harici zamanlar için saatlik ücret ödeme sistemini uygulamaktadır. Trendyol ve Yemeksepeti gibi platformlar ise, paket başı ücretlendirme modeline ek olarak, belirli bir teslimat sayısına ulaşan kuryelere ekstra prim veya bonus sağlayan ödül sistemlerini hayata geçirmiştir (Yertüm ve Balcı, 2023, s. 340).

İstanbul, Türkiye'nin en yoğun paket servis ağına sahip şehri olup, on binlerce kurye platform şirketlerinde istihdam edilmektedir. Bu kuryelerin önemli bir kısmı, şirketlere bordrolu çalışan olarak değil esnaf moto kurye modeliyle (kendi hesabına, fatura karşılığı çalışan) bağlıdır. 2023'te İstanbul'da yapılan bir saha araştırması, sektörde ikili bir yapı oluştuğunu ve katılımcı kuryelerin %68'inin esnaf (bağımsız), %37'sinin bordrolu çalıştığını saptamıştır. Bordrolu (şirket kadrosunda) çalışan kuryelerin ücretli izin hakkı mevcutken, esnaf moto kuryelerin hiçbirinin ücretli izni olmadığı belirlenmiştir (Yertüm ve Balcı, 2023, s. 338). Dahası, esnaf moto kuryelerin %61'inin sosyal güvenceden (SGK) yoksun şekilde çalıştığı görülmüştür (Yertüm ve Balcı, 2023, s. 338). Bu bulgular, esnaf modeliyle çalışanların yasal haklar ve sosyal güvence bakımından ne denli korunmasız olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma süreleri de son derece uzundur. Aynı araştırmaya göre kuryelerin %69'u haftada 6 gün, %31'i ise 7 gün çalışmaktadır; haftalık çalışma süreleri %84 gibi ezici bir çoğunluk için 67 saatin üzerindedir (Yertüm ve Balcı, 2023, s. 339). Görüşmeye katılan kuryelerin %14'ü günde 12 saat, %70'i 12 saatin üzerinde çalıştıklarını belirtmiştir (Yertüm ve Balcı, 2023, s. 339). Ücretler büyük oranda parça başı iş üzerinden belirlenir; Kuryeler deneyim veya kıdemlerine göre değil, dağıttıkları paket sayısına göre gelir elde etmektedir. Bu nedenle daha fazla kazanabilmek için daha uzun saatler direksiyon sallamak zorunda kalırlar. Nitekim bordrolu kuryelerin aylık ortalama 8.500–12.750 TL kazandığı belirtilirken, esnaf moto kuryelerin çoğunluğunun 12.750–17.000 TL bandında kazanç sağladığı gözlemlenmiştir (Yertüm ve Balcı, 2023, s. 340-341). Dolayısıyla esnaf moto kuryelerin nominal olarak daha yüksek gelir elde etmesi, daha fazla çalışmaları ve sosyal güvenlik primlerini kendilerinin

karşılamlalarıyla ilişkilidir. Bu da modelin şirketler için maliyetleri düşürürken, çalışanları güvencesizliğe ve esnek sömürüye maruz bıraktığını göstermektedir.

İstanbul ve Türkiye genelinde esnaf moto kuryelik, yaygın işsizlik ortamında birçok gencin ve eğitimli işsizlerin sığındığı bir geçim kapısı haline gelmiştir (Küçük, 2022). Tahminler sektörde çalışan sayısının yüz binlerle ifade edildiğini göstermektedir. 2021 yılı başlarında Tüm Anadolu Motosikletli Kuryeler Federasyonu (TAMKF) yetkilileri, ülkede yaklaşık 900 bin kişinin esnaf moto kurye olarak çalıştığını, ancak bunların sadece 100 bin kadarının kayıtlı istihdamda görüldüğünü belirtmiştir (Yılmaz, 2021). Bu veri, esnaf moto kuryelerin %90'ının kayıt dışı ve güvencesiz koşullarda çalıştığı anlamına gelmektedir. Nitekim sendikalaşma oranı son derece düşük olup, kuryelerin çoğunun herhangi bir sendika üyeliği bulunmamaktadır (TÜMTİS, 2022).

Yasal statü belirsizliği nedeniyle hangi işkoluna dahil olacakları bile muğlak kalmakta, bu da işçilerin hak arama ve örgütlenme imkanlarını kısıtlamaktadır (Media4Democracy, 2023). Çalışma hayatına yeni atılan üniversite mezunlarının bile iş bulamadıkları için moto kuryeliğe yönelmesi, sektöre katılımı artırırken deneyimsiz ve eğitimsiz birçok kişinin trafikte risk almasına yol açmaktadır (İPA, 2021). Aşırı çalışma temposu ve yetersiz iş güvenliği önlemleri, esnaf moto kuryeler için ağır bir bedel getirmektedir. İstanbul trafiği gibi zorlu koşullarda, hız baskısı altında çalışan kuryeler sık sık kazalarla karşılaşmaktadır. İşçi sendikaları ve meslek örgütleri, bu işi “çok tehlikeli işler” sınıfına aldirmaya çalışmakta ve kamuoyunun dikkatini kuryelerin maruz kaldığı iş cinayetlerine çekmektedir (Kurye Hakları Derneği, 2023). Resmi olmayan raporlar korkunç bir tablo çizmektedir; 2020 Mart ayından 2021 başına kadar yaklaşık 187 esnaf moto kurye iş kazalarında hayatını kaybetmiştir (Yılmaz, 2021). Her gün onlarca kaza meydana gelirken, 2022 yılında en az 58 kurye, 2023 yılında ise en az 68 esnaf moto kurye çalışırken yaşamını yitirmiştir. Gerek uzun çalışma saatleri ve yorgunluk, gerekse teslimat yetiştirme stresi altında trafik kurallarının zorlanması, bu ölümlerin başlıca sebepleridir. “Hızlı ve sıcak teslimat” vaat eden reklamlar ve müşteri beklentileri, kuryelerin işini adeta bir yarışa çevirerek insanî yönünü ortadan kaldırmakta, onları gözden çıkarılabilir hale getirmektedir. Gayriresmî raporlara göre, 2020 Mart–2021 başı arasında 187 kurye hayatını kaybetmiştir (Yılmaz, 2021). 2022 yılında en az 58, 2023 yılında ise en az 68 kurye, çalışırken yaşamını yitirmiştir. Bu ölümler çoğunlukla aşırı

yorgunluk, uzun mesai ve teslimat baskısıyla oluşan trafik kazalarına bağlıdır. “Hızlı ve sıcak teslimat” gibi pazarlama söylemleri, kuryeleri adeta zamana karşı yarışan, gözden çıkarılabilir birer “lojistik makineye” dönüştürmektedir.

2.3.3 Gig ekonomisinde dayanışma, hak arayışları ve kollektifleşme

Hukuki açıdan değerlendirildiğinde, platform çalışanları yasal olarak işçi statüsünde kabul edilmemekte, bunun yerine belirli hizmetleri yerine getiren bağımsız hizmet sağlayıcıları olarak tanımlanmaktadır (Prassl, 2018, s. 42). Neoliberal söylem çerçevesinde bu çalışanlar, "kendi işletmelerine sahip iş ortakları" şeklinde sunulmaktadır (Vallas ve Schor, 2020). Bu nedenle, platform çalışanlarının sendikal örgütlenme hakları bulunmamakta ve işverenle toplu pazarlık yapma olanakları ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla platform çalışanlarının kolektif hareket etme kapasitesinin zayıflaması, hukuki, mekânsal, organizasyonel, teknolojik ve sosyal boyutlarıyla ele alınabilecek çok yönlü bir olgudur (Heiland, 2020, s.18).

Gig ekonomisinde özellikle teslimat işlerinin karakteristik bir özelliği olarak, geleneksel işyerlerinde görülen fiziksel mekân bağlamı bulunmamaktadır. Bir fabrika çalışanın aksine, kuryeler sabit bir iş ortamına sahip değildir ve çalışmalarının büyük bir kısmını sipariş teslimatı amacıyla yollarda geçirmektedir. Aynı şirkette çalışan meslektaşlarıyla işyeri ortamında fiziksel etkileşim kuramamaları nedeniyle sosyal ilişkileri sınırlı kalmaktadır. Çalışma ortamının mekânsal olarak dağınık ve bireysel olması, sınıf bilincinin oluşmasını zorlaştırarak kolektif eylemleri sekteye uğratmaktadır. Bununla birlikte, organizasyonel düzeyde bakıldığında, platformlar işçileri sürekli olarak birbirleriyle rekabet etmeye teşvik etmekte, özellikle kuryeler açısından performans karşılaştırmaları yapılarak bireyselleşme süreci hızlandırılmaktadır (Della Porta ve ark., 2022, s.223).

Kollektif hareketliliğin önündeki bir diğer engel, algoritmik denetim sistemidir çünkü platformlar, kuryeleri anlık olarak dijital sistemler aracılığıyla takip etmekte ve bu süreçte çeşitli verileri analiz ederek performans değerlendirmesi yapmaktadır (Aloisi ve De Stefano, 2022). Örneğin, bir kuryenin müşterinin adresine ne kadar sürede ulaştığı, paketi hangi hızda teslim ettiği, hangi güzergâhı kullandığı, saatlik teslimat sayısı ve müşteri geri bildirimleri gibi faktörler dikkate alınarak puanlama yapılmaktadır. Performansı

belirlenen eşiğin altında kalan kuryelere uyarı verilmekte, bazı durumlarda ise sözleşmeleri feshedilmektedir. Bu sistem, işgücü maliyetlerini düşürmek amacıyla esnek zaman yönetimini devreye sokarak kuryelerin boşta kalma süresini en aza indirmektedir (Vandaele, 2022, s.206). Teknolojik altyapının panoptik denetleme eğilimi, bilgi asimetrisinin işçiler aleyhine kullanılması ve performans yönetimi süreçlerinin şeffaf olmaması, kuryeler üzerinde sürekli bir baskı yaratmaktadır (Veen vd., 2020, s.388; Foucault, 2015).

Platform temelli esnek emek rejimlerinde çalışan bireyler, üretim sürecinin örgütlenme biçimi gereği, giderek daha fazla yalnızlaşmakta, kolektif dayanışma pratiklerinden uzaklaşmakta ve toplu kimliklerden çok bireysel stratejilerle varlık göstermeye zorlanmaktadır. Bu durum, sadece çalışma yaşamındaki yapısal dönüşümle açıklanamaz; aynı zamanda bireyin özneleşme biçiminde, gündelik hayat algısında ve toplumsal bağ kurma yetisinde yaşanan kırılmaların bir sonucudur.

Kapitalist üretim tarzının dijitalleşme ile birlikte geçirdiği dönüşüm, emek süreçlerinin yalnızca teknik olarak değil, aynı zamanda duygusal ve sosyal bağlamda da bireyselleşmesine neden olmaktadır. Bu dönüşümde işçiler, geleneksel üretim ilişkilerinde olduğu gibi belirli bir işyeri, iş arkadaşları ya da kolektif bir aidiyet üzerinden değil, uygulama arayüzleri, algoritmalar ve müşteri puanları üzerinden tanımlanan bir sistem içinde varlık göstermektedir (Ersöz ve Başaran, 2024; Urhan, 2023). Bu bağlamda, bireyin toplumsal konumunun ve kolektif kimliğinin yeniden biçimlendiği bir dönemden söz etmek mümkündür.

Esnek kapitalist düzenin bu yeni karakteri, bireyin özneliliği üzerinde önemli dönüşümler yaratır. Sürekli değişen koşullara uyum sağlama zorunluluğu, bireyde geleceğe yönelik istikrar ve aidiyet duygusunun zayıflamasına neden olur. Emek süreci parçalanmış, çalışma biçimi geçicileşmiş, ilişkiler yüzeyselleşmiştir. Bu tür bir yapı, bireyde yalnızca psikolojik bir yabancılaşma değil, aynı zamanda toplumsal olarak da bağ kurma kapasitesinin aşınması anlamına gelir. İşçinin artık bir işyeri yoktur, meslektaşlarıyla temas halinde değildir ve performansı yalnızca bireysel olarak değerlendirilir. Toplu deneyim yerini kişisel rekabete bırakmıştır (Bauman, 2000; Sennett, 1998).

Yeni kapitalizmin bireyde yarattığı bu içsel çözülmenin en önemli boyutlarından biri, kişisel sorumluluğun mutlaklaştırılmasıdır. Birey, toplumsal eşitsizlikleri ya da yapısal problemleri değil, kendi yetersizliğini sorgulamaya yönlendirilir. Bunu destekleyen gözetim mekanizmaları ise yalnızca dışsal bir denetim aracı değil; bireyin kendini sürekli izlediği, değerlendirdiği ve sistemin normlarına göre şekillendirdiği bir içselleştirilmiş disiplin biçimine dönüşür. Gözetim artık yalnızca görmek değil, öznenin kendini görülmeye hazır halde tutmasıdır (Foucault, 2015).

Bu bağlamda, esnaf moto kuryelik gibi işlerde çalışan bireylerin yalnızlaşması, sadece fiziksel bir izolasyon değil; aynı zamanda toplumsal aidiyetlerden, dayanışma biçimlerinden ve ortak hafızalardan kopuş anlamına gelir. Kuryeler genellikle birbirinden habersiz, rekabet halinde ve sistem tarafından karşılaştırılan bireyler olarak konumlanır. Kolektif bilinç yerini bireysel hayatta kalma stratejilerine bırakır. İşçilerin aynı koşullarda çalışıyor olmaları, onları birlikte hareket etmeye değil, daha fazla çalışmaya, daha hızlı teslimat yapmaya ve daha yüksek puan toplamaya zorlar (Urhan, 2023; Atalan, 2023).

Yeni kapitalizmin eleştirisinde önemli yer tutan düşünsel çerçeveler, bu dönüşümü yalnızca teknik bir değişim olarak değil, bireyin toplumsal varoluş biçiminde yaşanan bir kırılma olarak ele alır. Sennett'in işaret ettiği gibi, günümüzde karakter, artık uzun vadeli bir gelişim süreci değil, kısa vadeli performansların toplamı haline gelmiştir (Sennett, 1998). Bauman'ın tanımladığı akışkanlık durumu ise, yalnızca ekonomik yapılar için değil, bireyin sosyal bağ kurma biçimleri için de geçerlidir: Kalıcılığın, güvenin ve sadakatin yerini geçici, faydaya dayalı ilişkiler almıştır (Bauman, 2000). Bu yapı, işçilerin ortak bir sınıf bilinci etrafında birleşmesini değil, kendi kişisel puanı, günlük kazancı ve sistemdeki görünürlüğü ile varlık göstermesini destekler. Dijital platformlar aracılığıyla kurulan yeni emek rejimi, bireyi görünüşte “özgür” ama gerçekte yalnız, güvencesiz ve denetim altında bırakan bir sistem inşa etmektedir. Bu sistemin en dikkat çekici sonucu ise, kolektif bilinçten uzak, bireysel performans baskısı altında biçimlenen bir işçi öznesinin ortaya çıkmasıdır.

Esnaf moto kuryeler, zaman zaman dijital platformlar üzerinden örgütlenmeye ve direniş göstermeye çalışmaktadır. Özellikle Telegram gibi anlık mesajlaşma uygulamaları, binlerce kuryenin haberleşme ve kolektif eylem planlama aracı haline gelmiştir. Ancak bu tür dijital gruplar, şirket yöneticileri tarafından da yakından takip edilmekte, bu

platformlarda öne çıkan kişiler tespit edilerek hedef alınmaktadır (Tassinari ve Maccarrone, 2020; Woodcock ve Graham, 2019). Şirketler, bu tür grupları gözetim altında tutarak kurye eylemlerinin daha geniş çaplı kolektif harekete dönüşme potansiyelini önlemeye çalışmakta, dijital gözetimi hem kontrol hem de caydırıcılık aracı olarak kullanmaktadır (Zuboff, 2015). Bu denetim stratejilerinin bir örneği, bazı firmaların protestolarda ön plana çıkan kuryeleri, Telegram gruplarında “argo ifadeler kullandıkları” ya da “marka değerine zarar verdikleri” gerekçesiyle işten çıkarmasıdır. Her ne kadar esnaf moto kuryeler yasal olarak bağımsız hizmet sağlayıcısı statüsünde oldukları için sözleşmeleri feshedilmek için özel bir gerekçeye ihtiyaç duyulmasa da, şirketler bu tür bahanelerle meşruiyet üretmeye çalışmakta ve diğer çalışanların kolektif direnişe katılımını psikolojik olarak bastırmayı hedeflemektedir (De Stefano, 2016; Aloisi ve De Stefano, 2022). Bu dinamikler, Mancur Olson’un “bedavacılık” (free rider) problemi kuramıyla da açıklanabilir. Olson (1965), bireylerin kolektif fayda sağlayan hareketlere doğrudan katılmaktan kaçınabileceğini; çünkü kişisel risk almanın rasyonel olmadığını savunmaktadır. Free rider davranışı gösteren bireyler, eylemlere katılmadan kazançlardan yararlanmayı tercih etmektedir. Nitekim Türkiye’deki TEX eylemleri sürecinde, çeşitli nedenlerle protestolara katılmayan bazı kuryeler, hiçbir risk almadan üç kat daha yüksek zam oranlarından faydalanmıştır (Yertüm ve Balcı, 2023). Bu durum, kolektif eylem süreçlerinde katılımın önündeki engelleri ve örgütlenme zorluklarını açık biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca bazı işçilerin bu tür direnişlere doğrudan katılmak yerine dijital destek, bilgi paylaşımı veya lojistik destek gibi daha düşük riskli yollarla katkı sunduğu da gözlemlenmektedir.

Tassinari ve Maccarrone (2020, s.48-49), 2016 yılında İtalya’da Foodora yemek dağıtım platformunda gerçekleşen grev sürecinde, bazı kuryelerin doğrudan grev eylemlerine katılmak yerine daha düşük riskli yöntemlerle destek sunduklarını belirtmektedir. Örneğin, müşterilere teslim edilen paketlerin içine protesto bildirileri yerleştirmek ya da platformun sosyal medya hesaplarına zarar vermeye yönelik içerikler paylaşmak gibi eylemler, "kolektif eyleme düşük riskli katılım" biçimleri arasında değerlendirilmektedir. Benzer bir durum Türkiye’de Trendyol ve Yemeksepeti kuryeleri için de geçerlidir. Bu firmalarda çalışan bazı kuryeler, doğrudan protesto eylemlerine katılma riskini almaktan kaçınmış ancak alternatif yöntemlerle dayanışma göstermiştir. Örneğin, paket teslim ettikleri müşterilerden çalışma koşullarına ilişkin şikayetleri sosyal medyada veya

platformlar aracılığıyla paylaşımlarını istemiş, platformların sosyal medya hesaplarını olumsuz yorumlarla doldurarak marka değerine zarar vermeyi amaçlamış ve boykot çağrılarında bulunmuşlardır. Sosyal medyanın etkin bir şekilde kullanılması, bu platformları kamuoyu baskısı altına almaya yönelik bir strateji olarak öne çıkmaktadır.

Trendyol, 2009 yılında kurulan bir e-ticaret platformu olup, 2018’de hisselerinin %75’ini Alibaba Express’e satmış, 2021’de bu oran %86,5’e yükselmiştir. Aynı yıl şirketin piyasa değeri 16,5 milyar dolara ulaşarak Türkiye’nin ilk decacorn’u olmasını sağlamıştır. Pandemi döneminde artan online alışverişle büyüyen Trendyol, 2018’de Trendyol Express’i (TEX) kurarak esnaf moto kurye modelini benimsemiştir. İstanbul’da başlayan dağıtım ağı, kısa sürede Türkiye’nin tüm illerine yayılarak binlerce kuryeye ulaşmıştır. 2020’de günde ortalama 1 milyon paket dağıtılmıştır.

Pandemi sürecinde esnaf moto kuryelik yüksek kazançlı bir iş modeli olarak görülse de 2022’ye gelindiğinde %36,08’lik enflasyona karşı yalnızca %11 zam yapılması büyük tepki çekmiştir. Kuryeler, zam oranının açıklanmasının ardından paket teslimatlarını durdurarak depolarına dönmüş, Telegram ve Whatsapp gruplarında örgütlenerek ülke genelinde eş zamanlı eylem başlatmıştır. İlk protestolar İstanbul, Ankara ve İzmir’de yoğunlaşmış, İstanbul’daki Maslak Genel Merkezi önünde yüzlerce kurye konvoy oluşturarak şirketi protesto etmiştir. Sosyal medya kampanyalarıyla kamuoyu desteği artırılmış, Trendyol yönetimi eylemleri zayıflatmak için kar yağışını gerekçe göstererek aksaklıkların hava koşullarından kaynaklandığını açıklamıştır. Ancak kuryelerin direnişi sonucunda şirket zam oranını %38,8’e çıkarmak zorunda kalmıştır. Yemeksepeti, 2001’de kurulmuş, 2015’te Almanya merkezli Delivery Hero’ya satılmıştır. Şirket, başlangıçta yalnızca bordrolu kuryelerle çalışırken, 2020’de esnaf moto kurye modeline geçiş yapmıştır. Bordrolu kuryeler, Nakliyat-İş Sendikası’nda örgütlenerek hak mücadelesi başlatmış, ancak işveren NACE kodunu değiştirerek sendikal örgütlenmenin önüne geçmiştir.

2022’de, yapılan zam oranlarının bordrolu kuryelerin maaşlarını asgari ücret seviyesine çekmesi, kuryelerin kontak kapatarak eyleme başlamasına neden olmuştur. Şirket, eylemleri bölmek için esnaf moto kuryelerin ücretlerini artırarak işçilerin birlikte hareket etmesini engellemiştir. 31 Ocak’ta %32,7’lik zam açıklaması sonrası ülke genelinde

protesto çağrıları yapılmış, İstanbul'da TÜMTİS ve Nakliyat-İş öncülüğünde basın açıklamaları düzenlenmiştir. Eylemler sürecinde şehir merkezlerinde konvoylar oluşturulmuş, sosyal medyada boykot kampanyaları başlatılmış, bu baskılar sonucu Beşiktaş Belediyesi, Yemeksepeti sponsorluğundaki bir konseri iptal etmek zorunda kalmıştır. Yemeksepeti'nin sahibi Delivery Hero, İstanbul'daki Almanya Konsoloslugu önünde protesto edilirken, uluslararası işçi sendikaları da şirketin merkez bölgelerinde eylemler düzenlemiştir. 2022 Nisan itibarıyla protestolar azalmış, kuryeler iki ay boyunca vardiyalara katılmasına rağmen paket teslim etmeyerek iş yavaşlatma eylemlerini sürdürmüştür. Ancak yaz aylarında çoğu kurye Yemeksepeti'nden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Gig ekonomisindeki işçilerin bireyselleştirilmiş ve dağınık çalışma yapısı, geleneksel sendikal örgütlenme yöntemlerini ciddi şekilde zorlaştırmaktadır. Platform ekosistemi, işçilerin bir araya gelerek toplu hak mücadelesi yürütmesini yapısal olarak engellemektedir (Ersöz ve Başaran, 2024, s. 9). Bağımsız yüklenici olarak sınıflandırılan kuryeler, yasal açıdan işçi sayılmadıklarından sendika üyeliği ve toplu pazarlık haklarından mahrum kalabilmektedir. Nitekim klasik sendikal pratikler, heterojen ve coğrafi olarak dağınık gig çalışanlarını örgütlemekte yetersiz kalmaktadır (Ersöz ve Başaran, 2024, s. 4). Her bir işçinin farklı bir şehirde veya semtte, uygulama üzerinden bireysel olarak iş alması, ortak bir işyerinin ve yüz yüze iletişimin olmayışı nedeniyle kolektif bilincin oluşmasını güçleştirmektedir. Ayrıca platformların işçilere dair siyasi ve hukuki belirsizlik yaratması (örneğin işkolu tanımlarının muğlaklığı, işçi/işveren statüsünün tartışmalı oluşu), sendikaların hangi zeminde mücadele edeceğini belirsiz hale getirmektedir (Ersöz ve Başaran, 2024, s. 2). Tüm bu yapısal zorluklara karşın son yıllarda esnaf moto kuryeler Türkiye'de ve dünyada dikkat çekici direnişler örgütlemeyi başarmıştır. Özellikle pandemi döneminde artan iş yükü ve enflasyon karşısında 2022 yılı başında Türkiye genelinde kuryeler kitlesel eylemlere girişti. Ocak 2022'de Trendyol Express kuryelerinin başlattığı "Efsane Direniş Günleri", şirketin %11'lik zam dayatmasına karşı ülke genelinde yankı buldu ve sonuçta şirket, ücretlere %38,8 oranında zam yapmak zorunda kaldı.

2.4 Esnaf Moto Kuryelerin Çalışma Koşulları

Günümüzde esnaf moto kuryelik, artan tüketici talebi ve dijital platformların yaygınlaşmasıyla birlikte hızla büyüyen bir sektör haline gelmiştir. Ancak bu büyüme, beraberinde iş güvencesinden yoksun, uzun saatler boyunca çalışan ve yüksek risk altında emek harcayan geniş bir çalışan kitlesini de getirmiştir. Esnaf moto kurye modeli ile çalışan bu bireyler, teknik olarak bağımsız girişimci olarak tanımlansa da fiili olarak platformların sıkı denetimi altında, düşük koruma koşullarıyla çalışmaktadırlar.

İstanbul'daki esnaf moto kuryeler, çoğunlukla haftanın altı ya da yedi günü çalışmaktadır. Yertüm ve Balcı'nın (2023) araştırmasına göre, kuryelerin %84'ü haftada 67 saatin üzerinde çalıştığını belirtmiştir. Günde 12 saatten fazla çalışanların oranı ise %70'tir. Bu çalışma temposu, sadece işin fiziksel boyutunu değil, aynı zamanda psikososyal yönlerini de zorlaştırmaktadır. Uzun çalışma süreleri, dinlenme sürelerinin azalmasına, sosyal ilişkilerin zayıflamasına ve sürekli bir performans baskısına yol açmaktadır. Ayrıca bu durum, kuryeleri daha fazla iş alabilmek için algoritmik sistemlerin taleplerine göre davranmaya zorlamaktadır.

Kuryelerin gelirleri çoğunlukla teslim ettikleri paket başına belirlenmektedir. Bu nedenle yüksek gelir elde edebilmek için daha uzun süre çalışmaları gerekir. Esnaf moto kuryeler, bordrolu çalışanlara kıyasla nominal olarak daha fazla kazanç elde edebilse de bu fark sigorta, yakıt, bakım ve vergi gibi masrafların kendi sorumluluklarında olması nedeniyle net kazançta düşüşe neden olmaktadır. Aynı çalışmada, bordrolu kuryelerin 8.500–12.750 TL aralığında kazandığı, esnaf moto kuryelerin ise 12.750–17.000 TL aralığında gelir elde ettiği belirtilmektedir. Ancak bu fark, esnaf moto kuryelerin karşılaştığı yüksek kişisel maliyetleri yansıtmamaktadır. Gelirlerin platform politikalarına, algoritmik iş dağılımına ve dönemsel yoğunluklara bağlı olarak değişmesi, istikrarlı bir ekonomik yaşam kurmayı zorlaştırmaktadır. Kuryelerin yoğun saatleri kapabilmek için sisteme sürekli bağlı kalmaları gerekmesine rağmen, işin mevsimselliği nedeniyle kazançlar önemli ölçüde dalgalanabilmektedir.

Esnaf moto kuryeler sosyal güvenlik açısından ciddi bir koruma eksikliği yaşamaktadır. Yertüm ve Balcı'nın verilerine göre, İstanbul'daki esnaf moto kuryelerin %61'i sosyal güvenlik kapsamı dışında çalışmaktadır. Bu durum, özellikle trafik kazası, hastalık ya da

geçici iş göremezlik gibi durumlarda bireyleri savunmasız bırakmaktadır. Bu sistemde kurye, sigorta ve emeklilik primlerini kendisi ödemek zorundadır. Ancak gelirlerin düzensizliği ve yüksek yaşam giderleri, bu primlerin düzenli ödenmesini çoğu zaman imkânsız kılmaktadır. Kuryelerin yaşadığı kazalar, geçim kaynağının doğrudan kesilmesine neden olabilmektedir. Çünkü rapor alma, ücretli izin kullanma ya da geçici destek mekanizmalarından yararlanma gibi haklar platform sözleşmelerinde tanımlı değildir. TAMKF'nin raporuna göre, yalnızca 2020–2021 arasında 187 moto kuryenin iş kazalarında hayatını kaybettiği belirtilmektedir.

Esnaf moto kuryelerin iş süreçleri büyük ölçüde algoritmalar tarafından denetlenmektedir. Puanlama sistemleri, iş sıralamaları, müşteri değerlendirmeleri ve performans raporları, çalışanları görünmez bir denetim altında tutmaktadır. Bu denetim biçimi, Foucault'nun modern gözetim teorileriyle açıklanabilecek niteliktedir: Çalışanlar görünürde serbesttir ancak dijital sistemler tarafından sürekli değerlendirilmekte ve yönlendirilmektedir. Düşük puan alan kuryelerin daha az iş alması, sisteme daha fazla uyum sağlamaya zorlanmaları ve fiilen cezalandırılmaları bu mekanizmanın işlemlerini sağlamaktadır.

İstanbul'daki esnaf moto kuryelerin çalışma koşulları, yoğun iş temposu, belirsiz gelir, düşük sosyal güvence ve görünmez denetim ekseninde şekillenmektedir. Esnek ve girişimci bir model olarak sunulan bu sistem, gerçekte kuryelerin yüksek risk ve düşük koruma altında çalıştıkları bir prekarya alanına dönüşmektedir. Bu koşullar, sadece bireylerin ekonomik ve sosyal refahını değil, aynı zamanda mesleki kimlik ve yaşam kalitelerini de doğrudan etkilemektedir.

2.4.1 Çalışma süreleri, gelir dağılımı ve sosyal haklar

İstanbul'daki esnaf moto kuryelerin çalışma düzeni, esnekliğe dayalı görünmesine rağmen gerçekte uzun saatler, istikrarsız gelir ve sınırlı sosyal haklarla şekillenen yoğun ve güvencesiz bir emek rejimine işaret etmektedir. Özellikle dijital platformlar üzerinden çalışan kuryeler, performans sistemine dayalı kazanç yapısı nedeniyle haftalık çalışma saatlerini bireysel olarak belirleseler bile çoğu zaman günde 10-12 saati bulan sürelerle çalışmak zorunda kalmaktadır.

Türkiye genelinde yapılan araştırmalar, kuryelerin büyük bölümünün haftada 60 saatten fazla çalıştığını göstermektedir (Fairwork Türkiye, 2022). Zamanı yönetme özgürlüğü söylemine rağmen, en fazla siparişin geldiği yoğun saatlerde (öğle ve akşam) çalışmayan kuryelerin gelir elde etme şansı azalmaktadır. Bu nedenle, kuryeler pratikte sistemin dayattığı saat aralıklarına bağlı kalmaktadırlar (Üçer ve Kılıç, 2021). Ayrıca, sistemde daha fazla görünür olabilmek ve puan kaybı yaşamamak için uygulamaya sürekli çevrimiçi kalmaları gerektiği, çalışma saatlerinin yalnızca teslimat sürelerinden ibaret olmadığını ortaya koymaktadır.

Esnaf moto kuryelerin gelir yapısı, büyük ölçüde teslimat başı ödeme modeline dayanır. Bu yapı, her teslimatın rotasına, siparişin uzaklığına ve dönemsel kampanyalara göre değişkenlik göstermektedir. Dolayısıyla kuryelerin aylık gelirleri oldukça dalgalanmakta; aynı platformda çalışanlar arasında ciddi eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır (Kılıç ve Erol, 2022). Bordrolu çalışanlara göre nominal olarak daha fazla kazanıyor gibi görünseler de; yakıt, bakım, onarım, vergi ve sigorta gibi tüm masrafların kuryeye ait olması nedeniyle net kazanç genellikle düşüktür. Ayrıca, iş yoğunluğunun mevsimsel olarak değişmesi ve algoritmik dağıtımın belirsizliği, kuryelerin ekonomik geleceği planlamasını zorlaştırmaktadır.

Esnaf moto kuryelik statüsü gereği, bireyler “bağımsız çalışan” olarak tanımlandığı için işçi statüsünde sayılmazlar. Bu da onların iş kanunu kapsamındaki haklardan (fazla mesai, yıllık izin, kıdem tazminatı vb.) mahrum kalmasına neden olur (ILO, 2021). Sigorta ve emeklilik primlerinin kuryeler tarafından ödenmesi beklenir; ancak düzensiz gelir yapısı bu ödemeleri sürdürülebilir olmaktan çıkarır. Fairwork Türkiye (2022) raporuna göre, platformlarda çalışan kuryelerin yalnızca %40’ının aktif sosyal güvenlik kaydı bulunmaktadır. Bu oran, sektörde ciddi bir sosyal koruma açığına işaret eder.

Ayrıca, iş kazaları karşısında kuryelerin korunmasız kaldığı da önemli bir sorundur. TAMKF’nin (2021) açıkladığı verilere göre, 2020-2021 yılları arasında Türkiye genelinde 200’e yakın esnaf moto kurye trafik kazalarında hayatını kaybetmiştir. İstanbul gibi büyük şehirlerde trafik yoğunluğu ve teslimat baskısı bu riski artırmaktadır. İstanbul’daki esnaf moto kuryelerin emek yapısı, esneklik ve bağımsızlık iddialarına rağmen yoğun emek, güvencesizlik ve sosyal koruma eksikliği temelinde şekillenmektedir. Gelir dengesizliği ve uzun saatler çalışmak zorunda kalmaları, bu

grubun hem ekonomik hem de fiziksel-psikolojik olarak kırılgan bir konuma sürüklenmesine neden olmaktadır.

2.4.2 Esnaf moto kuryelikte toplumsal cinsiyet dinamikleri

Esnaf moto kuryelik sektörü, hem Türkiye'de hem de küresel düzeyde erkek egemen bir alan olarak yapılaşmıştır. Fiziksel dayanıklılık, riskli sürüş koşulları ve gece çalışmaları gibi unsurların tarihsel olarak "erkek işi" olarak kodlandığı bu sektörde, kadınların temsili son derece sınırlıdır (Üçer ve Kılıç, 2021; Atalan, 2023). Esnaf moto kuryelik yalnızca bedensel güç talep eden bir iş olmaktan öte; erkeklik değerlerinin simgesel olarak yeniden üretildiği ve pekiştirildiği bir meslek alanına dönüşmektedir (Connell, 2005).

Kadın esnaf moto kuryeler sektöre girişte, hem platform şirketlerinin uygulamaları hem de iş ortamındaki kültürel normlar nedeniyle açık ve örtük ayrımcılık biçimleriyle karşılaşmaktadır. Gece vardiyalarına çıkarılmama, fiziksel olarak zorlu bölgelerde görevlendirilmemeleri, daha az siparişle eşleştirilmeleri gibi pratikler, cinsiyete dayalı iş bölümü normlarını yeniden üretmektedir (Atalan, 2023; Urhan, 2023). Bu ayrımcı uygulamalar, kadınların yalnızca gelirini sınırlandırmakla kalmamakta, aynı zamanda meslekte kalıcılıklarını ve profesyonel kimlik inşalarını da zorlaştırmaktadır.

Kadın kuryeler iş ortamında fiziksel, duygusal ve simgesel şiddete maruz kalmaktadır. Atalan'ın (2023) saha araştırmasında kadınların, sürüş sırasında sözlü taciz, cinsiyet temelli aşağılama ve müşteriyle yaşanan gerilimler nedeniyle iş doyumlarının ciddi şekilde azaldığı görülmüştür. Özdemir ve Göztepe (2022) gibi araştırmacılar da kadın kuryelerin maruz kaldığı mikro saldırganlık ve süregelen güvensizlik duygusunun, bireysel refah üzerinde ciddi olumsuz etkiler yarattığını vurgulamaktadır. Bu risklere karşı daha fazla koruyucu ekipman kullanan kadınlar, fiziksel hareketliliklerinin azalması nedeniyle algoritmik performans ölçütlerinde de dezavantajlı konuma düşmektedirler (Fairwork Türkiye, 2022).

Platformlar teknik olarak cinsiyet körü algoritmalar kullandıklarını iddia etmelerine rağmen, kullanıcı puanları, müşteri tercihleri ve sipariş dağılımı gibi veri örüntüleri, dijital ortamda örtük cinsiyetçiliğin yeniden üretildiğini göstermektedir (Ersöz ve Başaran, 2024; Dubal, 2023). Kadın kuryelerin sipariş iptali oranlarının yüksekliği, daha

az tercih edilmeleri ve genellikle daha kısa mesafeli ya da düşük ücretli siparişlerle eşleştirilmeleri, algoritmik önyargı kavramı çerçevesinde ele alınmalıdır (Noble, 2018).

İş arkadaşları arasında da kadınlar sıklıkla "fazladan destek gerektiren", "daha az dayanıklı" veya "duygusal olarak yetersiz" bireyler olarak etiketlenmektedir (Yılmaz, 2023). Bu tür söylemler, kadınların mesleki yeterlilik algılarını zedelerken, aynı zamanda onları geleneksel erkeklik normlarına uyum sağlamaya zorlamaktadır (Connell ve Messerschmidt, 2005). Esnaf moto kuryelik pratiğinde hız, cesaret ve fiziksel güç gibi niteliklerin görünür şekilde ödüllendirilmesi, kadın çalışanların performans baskısıyla yüzleşmelerine ve çifte dezavantaj yaşamalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda esnaf moto kuryelik yalnızca sınıfsal temelli eşitsizlikleri değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri de üretmektedir. Kadın kuryelerin sektördeki deneyimi, toplumsal cinsiyet dinamiklerinin iş süreçlerine nasıl derinlemesine nüfuz ettiğini; emek rejimlerinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda cinsiyetli bir karakter taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, kadın esnaf moto kuryelerin karşılaştığı zorluklar, yalnızca bireysel dayanıklılık meselesi değil; yapısal cinsiyet eşitsizliklerinin, kültürel erkeklik kodlarının ve algoritmik ayrımcılığın birleşiminden kaynaklanan çok katmanlı bir sorundur. Bu nedenle, sektörde gerçek bir toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanması için yalnızca işyeri politikalarının değil, aynı zamanda algoritmik sistemlerin ve toplumsal normların da eleştirel biçimde dönüştürülmesi gereklidir.

2.4.3 İş sağlığı ve güvenliği sorunları

Esnaf moto kuryelik, dijitalleşmenin emek piyasasına yansımaları olarak hızla yükselen bir iş kolu olmasına rağmen beraberinde ciddi iş sağlığı ve güvenliği (İSG) sorunlarını da getirmektedir. Bu sorunlar hem işin doğasından hem de yasal ve yapısal güvencelerin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Özellikle platform ekonomisinin “bağımsız çalışan” modeline dayanan yapısı, işveren sorumluluğunu görünmez hâle getirerek emekçileri korumasız bırakmakta, İSG uygulamalarını bireysel sorumluluğa indirgemektedir (Korkut, 2024; Fairwork Türkiye, 2022).

Esnafo moto kurye statüsündeki çalışanlar, İş Kanunu kapsamında değerlendirilemedikleri için iş kazası sigortası, risk değerlendirmesi ve koruyucu ekipman temini gibi temel haklardan yoksun kalmaktadır. Platformlar bu kişilerin işçi olmadığını ileri sürerek yükümlölük altına girmemekte; sigorta gibi uygulamaları bireyin inisiyatifine bırakmaktadır. Ancak düzensiz ve yetersiz gelir, bu tür bireysel yatırımları sürdürülebilir olmaktan çıkarmaktadır (Urhan, 2023).

Esnafo moto kuryeler, teslimat sürelerini yetiştirmek için yüksek hızda araç kullanmak, yoğun trafikte manevra yapmak ve kötü hava koşullarında dahi görev almak zorundadır. ILO'nun (2021) saha araştırması, İstanbul'daki kuryelerin %70'inin gece saatlerinde, %60'ının ise uzun süre mola vermeden çalıştığını ortaya koymuştur. Performansa dayalı ödeme sistemi, kuryeleri trafik kurallarını ihlal etmeye ve dinlenmeden çalışmaya teşvik edebilmektedir (Kılıç ve Erol, 2022). Bu durum hem kuryenin hem de kamusal güvenliğin riske atılmasına neden olmaktadır.

Trafik kazaları, bu meslek grubunun karşı karşıya olduğu en somut ve ölümcöl tehdittir. 2020–2021 yılları arasında Türkiye genelinde 190'dan fazla esnafo moto kurye trafik kazalarında yaşamını yitirmiştir (TAMKF, 2021). Ölümler çoğunlukla teslimat baskısı, yetersiz dinlenme süresi ve koruyucu ekipman eksikliğiyle ilişkilidir. Kuryeler genellikle kendi motorlarını kullanmakta ve kişisel koruyucu ekipmanlarını kendileri temin etmektedir. Ancak bu durum çoğu zaman ekonomik nedenlerle ihmal edilmekte veya yetersiz düzeyde gerçekleştirilmektedir (Fairwork Türkiye, 2022).

Fiziksel tehditlerin yanı sıra, esnafo moto kuryeler yoğun psikolojik baskıya da maruz kalmaktadır. Sürekli “tetikte” olma hali, müşteri puanlarına göre değerlendirilme, yüksek sipariş temposu ve algoritmik kontrol, kronik stres, tükenmişlik ve anksiyete gibi psikososyal riskleri artırmaktadır (Ersöz ve Başaran, 2024; ILO, 2021). Kadın kuryeler için bu tablo daha da çetrefilli hâle gelmektedir. Gece çalışmaları sırasında yaşanan güvenlik kaygıları, sözlü/fiziksel taciz riski ve cinsiyete dayalı ayrımcılık, işin toplumsal cinsiyet boyutunu da iş sağlığı bağlamına dâhil etmektedir (Üçer ve Kılıç, 2021).

İş kazası ya da hastalık durumunda, esnafo moto kurye modeli çalışanı yalnız bırakmaktadır. Bu kişilerin ücretli izin, geçici iş göremezlik desteği, işsizlik ödeneği veya tazminat gibi haklara erişimi bulunmamaktadır. Herhangi bir kaza ya da sağlık problemi hem geçim kaynaklarını hem de mesleki devamlılıklarını tehdit eden bir “ekonomik

çöküş” anlamına gelebilmektedir (Korkut, 2024). Bu bağlamda, iş kazası yalnızca bireysel bir mağduriyet değil, aynı zamanda sınıfsal ve yapısal bir eşitsizliğin de göstergesi hâline gelmektedir.

Pandemi döneminde esnaf moto kuryeler kamuoyunda “kahraman” figürü olarak sunulmuş olmasına rağmen bu söylemin ardında kalıcı yapısal iyileştirmeler yer almamıştır. Korkut’un (2024) da belirttiği gibi, bu dönemde artan toplumsal takdir, somut güvenlik tedbirlerine ve iş hukuku korumalarına dönüşmemiştir. Kuryeler hâlâ kendi imkânlarıyla çalışmakta, sistemik güvenceden yoksun biçimde iş üretmektedir ve platform temelli esnaf moto kuryelik hem fiziksel hem de psikolojik riskleri derinleştiren bir iş biçimidir. Dijital platformlar işveren sorumluluğunu reddederken, emekçiyi hem maddi hem de duygusal olarak kırılgan ve yalnız bir pozisyona sürüklemektedir. Bu tablo, dijital çağın yeni işçiliğinin aynı zamanda yeni güvencesizlik biçimleriyle şekillendiğini göstermektedir.

3. YÖNTEM

Bu kısımda araştırmanın modeli, evreni ve örnekleme, verilerin toplanması, çözümlenmesi ve yorumlaması süreçleri ele alınacaktır. Bu kapsamda araştırmanın problemine göre çözümü için en uygun araştırma teknikleri belirlenmiş ve bu teknikler çerçevesinde araştırmada kullanılmak için ölçme araçları üzerinde çalışılmıştır. Araştırmanın tamamlanma sürecinde; verilerin toplanması, düzenlenmesi, çözümlenmesi ve yorumlanması aşamaları sırayla işlenmiş ve analiz aşamasına geçilmiştir.

3.1.Araştırma Modeli

Bu araştırmada, niteliksel araştırma yönteminin derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Niteliksel araştırma yöntemi, bireylerin bilinçlerinde belirli olaylar, objeler veya durumlarla ilgili algılarını ve yaşantılarını anlamaya odaklanır. Bu yöntemde, bir bireyin bir olguyu nasıl deneyimlediği ve bu deneyimin özünün ne olduğu temel sorunsalı oluşturur.

Niteliksel araştırma yöntemi, sosyoloji alanında bireylerin veya grupların öznel deneyimlerini ve algılarını anlamaya odaklanarak kullanılmaktadır. Araştırma sürecinde, modelin amacı, toplumsal bir olgunun bireyler üzerindeki etkilerini ve bireylerin bu olguyu nasıl deneyimlediğini anlamaktır. Bu bağlamda, iş güvencesizliği gibi karmaşık sosyal meseleler niteliksel araştırma yöntemi için ideal bir inceleme konusu sunar, çünkü bu tür olgular bireylerin hem sosyal hem de kişisel düzeyde yaşamlarını derinden etkiler. Örneğin, esnaf moto kuryelerin güvencesiz çalışma koşullarının bireylerin sosyal ilişkilerini, aile yaşamlarını ve öz değer algılarını nasıl etkilediği öznel bir perspektifle analiz edilebilir. Böylece bireylerin öznel yaşantılarından yola çıkarak toplumsal yapıların ve süreçlerin daha derin bir anlayışı sağlanabilir.

Bu araştırma modeli, bireylerin toplumsal olguları nasıl algıladığını ve yaşadığını anlamaya yönelik önemli bir araçtır. Yapılan derinlemesine görüşmelerle katılımcıların bireysel deneyimlerinden daha genel toplumsal yapılar ve süreçler hakkında içgörüler elde edilebilir. Örneğin, güvencesiz iş ilişkilerinin neoliberal ekonomi politikalarının bir sonucu olarak nasıl yaygınlaştığını ve esnaf moto kuryelik gibi mesleklerin kent

yaşamındaki değişen emek ilişkilerine nasıl işaret ettiğini anlamak mümkün hale gelir. Kümbetoğlu (2005) derinlemesine görüşmeyi “görüşmecinin önceden belirlenmiş ama esnek bir yapı çerçevesinde, katılımcının deneyimlerini ayrıntılı biçimde ifade etmesine olanak tanıyan bir süreç” olarak tanımlar. Bu yöntemde karşılıklı güven, açıklık ve empati önemlidir. Araştırmacı, katılımcının dünyasına duyarlılıkla yaklaşmalı, yönlendirmekten kaçınmalı ve anlatılanları kendi sosyolojik bakış açısıyla anlamlandırmalıdır. Bunun yanı sıra, bireylerin bakış açılarına odaklanarak toplumsal olguların dışarıdan bir gözle değil, bireylerin kendi bakış açılarıyla değerlendirilmesini sağlar. Bu da bireylerin toplumsal normlar ve güç dinamikleri karşısındaki duruşlarını daha iyi anlamayı mümkün kılar. Niteliksel araştırmalar aynı zamanda toplumda genellikle marjinalize edilmiş ya da görmezden gelinmiş grupların görünür hale gelmesine katkıda bulunur. Örneğin, moto kuryelerin çalışma koşulları ve bu koşulların toplumda nasıl algılandığı gibi konular bu yöntemle derinlemesine incelenebilir.

Bu modelin araştırma için tercih edilmesinin temel nedenlerinden biri, toplumsal gerçekliğin bireylerin öznel deneyimleri üzerinden derinlemesine anlaşılmasını sağlamasıdır. Bireylerin öznel deneyimlerinden hareketle daha geniş toplumsal bağlamlara dair anlamlı çıkarımlar yapılabilir. Ayrıca, bu modelin sunduğu bulgular, iş güvencesizliği gibi sorunlara yönelik sosyal politikaların geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Niteliksel araştırma, aynı zamanda sosyo-ekonomik dinamiklerin bireylerin deneyimleri üzerinden incelenmesine olanak tanır ve toplumsal yapılar üzerindeki etkileri anlamayı mümkün kılar. Özellikle marjinalleşmiş grupların deneyimlerini görünür hale getirerek bu grupların seslerini duyurmayı ve toplumsal sorunlara dair farkındalık yaratmayı amaçlar. Bu bağlamda, yöntemin sunduğu derinlemesine analiz gücü, araştırmanın hedefleriyle uyumlu bir yaklaşım sunmaktadır.

3.2.Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni, Çevre Şehircilik ve İklim Bakanlığı’nın Nisan 2023 verilerine göre İstanbul’da faaliyet gösteren yaklaşık 250 bin esnaf moto kuryeden oluşmaktadır. Esnaf moto kuryeler, İstanbul’un farklı bölgelerinde ve çeşitli sektörlerde hizmet veren bir çalışma grubunu temsil etmektedir. Evren, bu geniş kitlenin tamamını kapsadığı için araştırmada İstanbul’da aktif olarak çalışan tüm esnaf moto kuryeleri ifade etmektedir.

Araştırmanın örnekleme, İstanbul’da rastgele seçilen ve toplamda 40 kişiden oluşan esnaf moto kuryelerden meydana gelmiştir. Örnekleme yöntemi olarak rastgele örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemde, her bireyin seçilme olasılığı eşittir ve seçim süreci tamamen şansa bağlıdır. Örnekleme, İstanbul sokaklarında denk gelinen esnaf moto kuryelerle görüşülerek ve belirli bölgelerde doğrudan iletişim kurularak gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, araştırmanın genellenebilirlik düzeyini artırmaya yönelik bir yaklaşım sunmaktadır.

Rastgele örnekleme, evrenin her bir bireyinin eşit seçilme şansına sahip olduğu ve seçimlerin tamamen şansa dayalı olarak yapıldığı bir yöntemdir. Bu yöntemin temel avantajları arasında evrenin genel özelliklerini temsil eden bir örneklem elde etme olasılığının yüksek olması, seçim önyargısının minimuma indirilmesi ve istatistiksel analizlerin doğruluğunun artırılması yer alır. Temsil gücü sayesinde, rastgele örnekleme ile elde edilen veriler araştırmanın bulgularının genellenebilirliğini artırırken, seçime insan müdahalesinin olmaması önyargıyı azaltır. Ayrıca bu yöntemle elde edilen veriler, istatistiksel analizlerin daha doğru ve güvenilir olmasını sağlar. Ancak, örneklem büyüklüğünün sınırlı olması ve saha koşullarının etkisi gibi faktörler, elde edilen sonuçların dikkatle yorumlanmasını gerektirir. Bu avantajlar doğrultusunda, İstanbul’daki esnaf moto kuryeler üzerinde yapılan çalışmada rastgele örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.

3.3.Veriler ve Toplanması

Veri toplama süreci, 2024 yılının Mayıs ayında başlamış ve Eylül 2024’te tamamlanmıştır. Görüşmelerin bir bölümü yüz yüze gerçekleştirilirken, büyük bir kısmı katılımcıların aktif mesai saatleri ve esnek çalışma koşulları nedeniyle çevrimiçi platformlar (Zoom, WhatsApp vb.) üzerinden yapılmıştır. Her görüşme ortalama 30 ila 60 dakika sürmüş olup, katılımcıların uygunluklarına göre esnek biçimde planlanmıştır. Araştırma sürecinde görüşmeler, katılımcıların çalışma yoğunluğu, dijital erişim imkânları ve görüşmeye ayırabilecekleri zaman dikkate alınarak organize edilmiştir. Görüşmeler sırasında ses kaydı alınmış; bu konuda katılımcılardan önceden aydınlatılmış onam alınmıştır. Katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuş ve veriler anonimleştirilmiştir.

Araştırma, ilgili üniversitenin etik kurul onayı alınarak yürütülmüş; görüşmeler gönüllülük esasına göre gerçekleştirilmiştir.

Nitel araştırmalarda doygunluk, belirli bir konuyla ilgili yeni bir bilgi veya fikir elde edilemediğinde ve toplanan verilerin kendini tekrar etmeye başladığında ortaya çıkan bir durumdur. Bu noktada daha fazla veri toplamanın araştırma sonuçlarına anlamlı bir katkı sağlamayacağı kabul edilir. Araştırmada bu yöntemin uygulanması, esnaf moto kuryelerle yapılan görüşmelerin derinliğini ve temsil gücünü artırmayı amaçlamıştır.

Veri toplama sürecinde karşılaşılan önemli bir zorluk, kuryelerin görüşmelere genellikle isteksiz yaklaşımları olmuştur. Esnaf moto kuryelerin yoğun çalışma saatleri ve araştırmaya katılım konusundaki çekinceleri, araştırmacı için ek bir çaba gerektirmiştir. Bu durum, araştırma sürecinde daha esnek bir planlama yapılmasını ve veri toplama yöntemlerinin kuryelerin koşullarına göre uyarlanmasını zorunlu kılmıştır.

3.4.Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Araştırma kapsamında toplanan veriler, öncelikle görüşme kayıtlarının yazılı hale getirilmesi yoluyla hazırlanmıştır. Bu aşamanın ardından, veriler üzerinde tematik analiz tekniği uygulanarak belirli temalar ve alt temalar oluşturulmuştur. Bu süreç, araştırma sorularına yanıt sağlayacak anlamlı yapıların ortaya çıkarılmasını amaçlamıştır. Tematik analiz, nitel verilerden anlamlı temalar çıkarmak için kullanılan sistematik bir analiz yöntemidir (Braun ve Clarke, 2006). Bu yöntem, araştırmacının verilerde tekrar eden desenleri, anlamlı ifadeleri ve temel fikirleri tespit ederek verileri organize etmesine ve derinlemesine anlamasına olanak tanır. Bu yöntem sayesinde kuryelerin karşılaştıkları zorluklar, iş motivasyonları ve çalışma koşulları gibi konular temalar ve alt temalar şeklinde kategorize edilmiştir. Tematik analiz, bu bağlamda verilerin zenginliğini koruyarak incelenen konunun derinlemesine anlaşılmasını mümkün kılmıştır.

4.BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1 Bulgular

Tablo 1. Araştırma Ana ve Alt Temaları

ANA TEMALAR	ALT TEMALAR
Algoritmik Yönetim ve Dijital Kontrol	○ Algoritmik Görev Dağılımı ○ Bağımsız Çalışma ○ Performans Değerlendirmesi ○ Kontrol ve Denetim
Güvencesizlik ve Prekarite	○ İş Güvencesi Eksikliği ○ Gelir Güvencesizliği ○ Sosyal Güvence ○ Platform Desteğinin Yetersizliği
Çalışma Koşulları	○ Çalışma Saatleri ve Düzeni ○ Tatil ve İzinler
Psikolojik ve Fiziksel Etkiler	○ Güvencesizlik ve Belirsizlik ○ Toplumsal Algı ve Saygınlık Eksikliği ○ Yoğun Çalışma Baskısı ○ Trafik ve İş Koşullarının Etkisi
Meslektaşlarla İletişim ve İş Birliği	○ Bağımsız Çalışma ve İzolasyon ○ Dayanışma ○ Sendika ve Örgütlenme

Bu çalışma, dijital platformlarda çalışan emekçilerin deneyimlerini beş ana tema altında incelemektedir. İlk olarak, Algoritmik Yönetim ve Dijital Kontrol başlığı altında, algoritmalar aracılığıyla görev dağılımının nasıl yapıldığı, çalışanların bağımsız ama aynı zamanda kontrol altında nasıl çalıştığı, performans değerlendirmesinin otomatik sistemlerle nasıl yürütüldüğü ve genel denetim mekanizmalarının dijital yollarla nasıl

uygulandığı ele alınmaktadır. İkinci ana tema olan Güvencesizlik ve Prekarite, platform çalışanlarının iş güvencesinden yoksun oluşunu, düzensiz ve istikrarsız gelir yapısını, sosyal güvenceye erişim konusundaki eksiklikleri ve platform şirketlerinin destekleyici yapılarının yetersizliğini kapsamaktadır. Üçüncü olarak, Çalışma Koşulları temasında, esnek ama belirsiz çalışma saatleri ile düzensiz mesai yapısı, tatil ve izin haklarına erişimde yaşanan güçlükler gibi emek süreçlerini doğrudan etkileyen unsurlar değerlendirilmiştir. Dördüncü olarak, Psikolojik ve Fiziksel Etkiler teması kapsamında, güvencesizliğin ve sürekli değişen koşulların yarattığı belirsizlik duygusu, toplum tarafından mesleğin yeterince saygın görülmemesi, yoğun çalışma baskısının yarattığı stres ve trafik gibi dışsal koşulların fiziksel sağlık üzerindeki olumsuz etkileri analiz edilmiştir. Son olarak, Meslektaşlarla İletişim ve İş Birliği teması altında, bağımsız çalışma biçiminin yol açtığı izolasyon, dayanışma kültürünün zayıflığı ve sendikal ya da kolektif örgütlenme süreçlerindeki zorluklara dikkat çekilmiştir. Bu temalar, platform ekonomisinde çalışan bireylerin yapısal olarak karşı karşıya kaldıkları sorunları anlamak açısından bütüncül bir çerçeve sunmaktadır.

4.2. Demografik Bulgular

Tablo 2. Demografik Bulgular

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Çalışma Saati	Deneyim	Puan	Kazanç	Ek İş
1	33	Erkek	Evli	50-60	2+ yıl	4.3	45-50 bin	-
2	28	Erkek	Bekar	60+	2 ay	3.8	50-60 bin	-
3	56	Erkek	Bekar	20-30	1-2 yıl	4.7	20-25 bin	Emekli
4	27	Erkek	Bekar	40-50	5 ay	3.5	45-50 bin	Barista

5	23	Erkek	Bekar	50-60	2+ yıl	4.1	45-50 bin	-
6	18	Erkek	Bekar	20-30	3 ay	3.9	20-25 bin	Öğrenci
7	26	Kadın	Evli	20-30	1-2 yıl	4.5	20-25 bin	-
8	36	Erkek	Evli	60+	2+ yıl	3.6	50-65 bin	-
9	24	Kadın	Bekar	40-50	1-2 yıl	4.8	35-45 bin	-
10	19	Erkek	Bekar	50-60	1 ay	4.0	30-35 bin	Öğrenci
11	21	Kadın	Bekar	30-40	1-2 yıl	3.4	30-35 bin	Öğrenci
12	53	Erkek	Bekar	40-50	1-2 yıl	4.2	35-40 bin	Emekli
13	28	Erkek	Evli	30-40	1-2 yıl	4.6	25-30 bin	Garson
14	31	Erkek	Bekar	60+	2+ yıl	3.7	50 bin	-
15	19	Erkek	Bekar	50-60	6 ay	3.3	45-50 bin	Öğrenci
16	42	Erkek	Bekar	30-40	1-2 yıl	4.4	30-35 bin	-
17	32	Kadın	Bekar	50-60	2+ yıl	4.9	40-45 bin	-
18	43	Erkek	Bekar	60+	1-2 yıl	3.8	50 bin	-

19	29	Erkek	Evli	40-50	1-2 yıl	4.1	45-55 bin	-
20	22	Kadın	Bekar	60+	2+ yıl	4.6	50-65 bin	-
21	18	Erkek	Bekar	20-30	8 ay	2.8	15-20 bin	Öğrenci
22	22	Erkek	Evli	50-60	10 ay	3.9	45-50 bin	-
23	31	Kadın	Bekar	50-60	1-2 yıl	4.3	45-50 bin	-
24	27	Kadın	Bekar	40-50	1-2 yıl	2.4	45-55 bin	-
25	56	Erkek	Evli	40-50	2+ yıl	3.7	35-40 bin	Emekli
26	48	Erkek	Bekar	60+	1-2 yıl	4.2	50-55 bin	-
27	24	Erkek	Bekar	20-30	2+ yıl	4.8	24-28 bin	Aşçı
28	49	Erkek	Evli	50-60	6 ay	3.5	50 bin	-
29	25	Kadın	Bekar	30-40	1-2 yıl	2.1	30-35 bin	Öğrenci
30	49	Erkek	Bekar	60+	2+ yıl	3.4	50-65 bin	-
31	55	Erkek	Evli	30-40	1-2 yıl	4.3	28-34 bin	Emekli

32	19	Erkek	Bekar	60+	1-2 yıl	3.8	50-65 bin	-
33	28	Erkek	Bekar	30-40	2+ yıl	4.6	35-45 bin	-
34	46	Erkek	Bekar	50-60	8 ay	2.7	45-50 bin	-
35	23	Kadın	Evli	40-50	4 ay	3.6	30-35 bin	-
36	47	Erkek	Bekar	50-60	2+ yıl	4.3	45-50 bin	-
37	19	Erkek	Bekar	30-40	1-2 yıl	4.1	28-35 bin	-
38	41	Erkek	Evli	20-30	1-2 yıl	1.8	20-25 bin	Kargo
39	25	Kadın	Bekar	30-40	6 ay	3.9	30 bin	Öğrenci
40	38	Erkek	Evli	60-70	10+ yıl	-	50-60 bin	Motor Eğitmeni, Tur Rehberi

Çalışmaya katılan toplam 40 katılımcının büyük çoğunluğu erkek olup (yaklaşık %77,5), yalnızca 9 katılımcı kadındır. Katılımcıların yaş aralığı 18 ile 56 arasında değişmekte, ortalama yaş yaklaşık 30'lu yaşların başına denk gelmektedir. Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında ise çoğunluğun bekar olduğu, yalnızca birkaçının evli olduğu görülmektedir. Katılımcıların haftalık çalışma saatleri oldukça geniş bir dağılıma sahiptir. Çoğu katılımcı 50 saat ve üzerinde çalışmaktadır. Özellikle 60 saat ve üzeri çalışanlar, platform ekonomisinin yoğun emek talep eden ve uzun saatlere dayanan doğasını göstermektedir. Yeni başlayanlar (1 ay - 6 ay): Genellikle genç ve öğrenci olan katılımcılarda görülmektedir. Orta düzey deneyimli (1-2 yıl): Katılımcıların büyük bir

kısmı bu grupta yer almaktadır. Uzun deneyimli (2+ yıl): Genelde daha istikrarlı gelir elde eden ve platform puanları daha yüksek olan katılımcılar bu gruptadır. Ortalama kazanç aralıklarına bakıldığında, çoğu katılımcının 30.000 TL - 50.000 TL aralığında gelir elde ettiği dikkat çekmektedir. En yüksek kazanç aralığı 50.000 TL - 65.000 TL bandında olup, bu grup genelde haftalık 60 saatin üzerinde çalışan ve uzun deneyime sahip katılımcılardır. Platform puanları 1.8 ile 4.9 arasında değişmektedir. Düşük puanlı (2.0 altı) birkaç katılımcı dikkat çekmekte, bu kişilerin genellikle yeni başlayan veya çalışma saatleri düşük olan katılımcılar olduğu gözlemlenmektedir. En yüksek puana sahip olanlar (4.5 ve üzeri), genellikle uzun süre çalışan, müşteri memnuniyetine önem veren ve deneyimli bireylerdir. Çok sayıda katılımcı ek bir işle meşgul değildir. Ancak, öğrenci, bayan kuaförü, cnc operatörü, bilgisayar mühendisi, emekli, barista, aşçı, garson, motor eğitmeni, kargo çalışanı gibi farklı meslek gruplarından gelen katılımcılar da bulunmaktadır. Bu durum, gig ekonomisinin farklı sosyo-ekonomik kesimlerden katılımcılar çektiğini ve geçim kaynağı çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Öğrenciler, daha düşük gelir dilimlerinde yer almakta ve genelde yarı zamanlı çalışmaktadır. Genç yaş grubu (18-25 yaş), çoğunlukla daha düşük deneyime sahip olup platform puanları ortalama biraz daha düşüktür. Kadın katılımcıların genel olarak haftalık çalışma saatleri erkeklere göre daha dengeli (çoğunlukla 30-50 saat), gelirleri ise benzer aralıklardadır. Evli katılımcılar çoğunlukla 30 yaş ve üzeri olup, daha yüksek gelir aralıklarında yer alma eğilimindedir.

4.3. Ana Temalara Göre Katılımcı Görüşleri ve Teorik Tartışma

4.3.1 Algoritmik yönetim ve dijital kontrol

Esnaf moto kuryelik, bağımsız olarak çalışan ve kendi sigortalarını ödeyen, genellikle belirli platformlar aracılığıyla görev alan esnaf moto kuryeleri ifade eder. Bu kuryeler, algoritmik yönetim sistemi tarafından yönlendirilir ve değerlendirilir. Algoritmalar, kuryelerin görev dağılımını, performansını ve gelirini belirler. Bu sistem, genellikle esneklik sunsa da sıkı kontrol ve denetim mekanizmalarını da içerir. Esnaf moto kuryelik, bağımsız çalışan kuryelerin, algoritmalar tarafından yönlendirildiği ve değerlendirildiği bir sistem olarak özetlenebilir.

Bence algoritmanın olması iyi bir şey. Her şey sistemli ve kurallara göre işliyor, bu da bana daha adil geliyor. Yani, kimseyi kayırma şansı yok, torpil yok, işler belli bir düzene göre yürüyor. Paket sırası veya öncelik, tamamen sisteme göre ilerliyor; ne bileyim, birinin keyfine göre değişmiyor. Aslında baktığında bu da insanı rahatlatıyor; neyi ne kadar yapman gerektiği belli. Belki başlarda zorlanıyorsun ama zamanla sisteme ayak uyduruyorsun. En azından herkes için kurallar aynı ve kimseye ekstra bir esneklik falan tanınmıyor. Bu da sonuçta, herkese eşit mesafede bir sistem demek.(DG27, 24, Erkek, Bekar)

Esnaf moto kuryeler, algoritmik yönetim sistemine yönelik farklı görüşler taşımaktadır. Bir grup kurye, algoritmanın adil olmadığını ve özellikle işin ilk dönemlerinde, yeterli sipariş alamadıkları için sistemin onları geride bıraktığını, bu durumun da motivasyonlarını düşürdüğünü belirtmektedir. “Kısır döngüye” girmelerine neden olan bu sistemin, başlangıçta kazanç sağlamayı zorlaştırdığı ifade edilmektedir. Diğer yandan, bazı kuryeler algoritmanın işlerliği ve herkes için aynı kuralları sunması dolayısıyla adil bir yapı sunduğunu, kayırmacılığı önlediğini ve işin belli bir düzene oturmasını sağladığını düşünmektedir. Ancak genel olarak kuryeler, algoritmik yönetim ve dijital destek hatlarının sorun çözme açısından yetersiz kaldığı, müşteri hizmetlerinin sorunları çözmede etkili olmadığı konusunda birleşmektedir; çoğu zaman kendilerini “robotla konuşuyor” gibi hissettiklerini belirtmektedirler. Bu durum, platformların destek sağlama sözünün güvensiz bir izlenim bırakmasına neden olmaktadır.

4.3.1.1 Algoritmik görev dağılımı

Algoritmik görev dağılımı, esnaf moto kuryelerin teslimat görevlerinin dijital sistemler tarafından otomatik olarak belirlenmesi ve dağıtılması sürecini ifade eder. Bu sistem, iş süreçlerini optimize etmeyi amaçlarken adalet, verimlilik ve erişim konularında tartışmalara yol açmaktadır.

Bu platformdan platforma değişiyor. Bazen mail yoluyla oluyor. Bazen de sizin Supervisor dediğiniz insanlar var. İç de mesela onlarla oluyor ama mesela herkesin farklı bana işte atama yapılıyor niye ben gidiyorum restorana ordan paketi alıyorum işte onlar kendi sistemlerinden onay veriyorlar aldım diye ben

de kendi sistemimden aldığımı işaretliyorum. Böyle bir sistem var mesela sistemde bunların hepsi görünüyor. (DG1, 33, Erkek, Evli)

Ya algoritmalar adil çalışıyor gibi geliyor ama bazen kadın olarak işin fiziksel kısmı gerçekten zorlayıcı oluyor. Mesela şu soğuk, yağmurlu havalarda keşke kadınlara biraz daha tolerans tanısalar diyorum. Ya da mesela bizim daha çok zorlandığımız düşünülüp bize biraz daha fazla süre verilebilse... Hemen puanımız düşmese keşke ama işte, erkekler buna pek sıcak bakmazYani ben bir kadın olarak şartlara göre zor şartlarda motoru idare etmekte zorlanabiliyorum. (DG20, 22, Kadın, Bekar)

Şimdi ben her işi kabul etmeyebilirim. Mesela uzak mesafeyi kabul etmeyebilirim. Ama öyle olduğunda bu sefer bana sistem paket atamıyor oluyor. Mesela ben bir kadın olarak bazı mahallelere gitmek istemiyorum açıkçası. Bazı sokaklara girmek istemiyorum. Bazı saatlerde özellikle akşam saatlerinde vesaire her zaman gündüz saatleri çalışamayabiliyorum. O zaman ben kendi güvenliğimi kendim düşünmek zorundayım. Çünkü şirket bu konuda arkamda değil. Öyle olunca yeni bir paket ataması da zaman alıyor. Yani ben aslında verdiğim için de vakit kaybediyorum. (DG11, 21, Kadın, Bekar)

Şimdi hem adil hem de adil değil nasıl mesela burası karışık ama ben uzun zamandır yaptığım için çözdüm. Mesela sen çok fazla çalıştın çok saat aldın falan puanın da yüksek yani algoritmada ön plandasın ama bir sınırı var ona gelince paket başkalarına gidiyor daha az paket atanlara gidiyor.. Adil değil de kısmı da bu sistemden dolayı prim almak zor oluyor daha çok saat kasmak gerekiyor. (DG21, 18, Erkek, Bekar)

Katılımcıların ifadeleri, algoritmik görev dağılımı sürecinin çalışanlar için hem avantaj hem de dezavantajlar içerdiğini göstermektedir. Çalışanlar, daha fazla çalışmanın ve yüksek puan kazanmanın iş atama önceliği sağladığını belirtirken, bu sistemin aynı zamanda paket atama sürecinde güvenlik endişelerine duyarsız olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle kadın çalışanların belirli mahalleler veya saatlerde çalışmak istememesi durumunda sistem tarafından cezalandırılma hissine kapıldıkları ifade

edilmiştir. Bunun yanı sıra, algoritmanın herkese eşit iş dağıtımını sağlamayı hedeflerken kazanç motivasyonunu azalttığı ve uzun vadede sistemin sürdürülebilirliğini zorlaştırdığı dile getirilmiştir. Algoritmik sistem, adil görünse de bireysel ihtiyaçları ve riskleri yeterince gözetmemektedir.

4.3.1.2 Bağımsız çalışma

Esnaf moto kuryelerin bağımsız çalışma modeli, kendi adlarına şirket açmalarını, kendi sigortalarını ödemelerini ve bir işverenlerinin olmamasını ifade etmektedir. Bu tema bağlamında katılımcılar bağımsız çalışma modelinden, bu modelin işleyişinin nasıl olduğundan ve bu işleyiş içerisinde gerçekten bağımsız olma avantajına sahip olup olmamalarından bahsetmektedirler.

Başta kendi işimin patronu olma fikri gerçekten hoşuma gitti. Hani işin içine girerken, tamam dedim kendi işimi yapacağım patron ben olacağım kimseye hesap vermem gibi düşündüm. Ama sonradan fark ettim ki aslında bu his nasıl desem tamamen yapay yani gerçekten bağımsız olmak, kendi işini yapmak falan o kadar da kolay değilmiş. Yani bu iş de öyle bir değilmiş zaten aslında. Şu an sahip olduğum tek şey motorum ve tabii ki kendim. Ama özgürlük dediğimiz şeyin hiçbirisi yok. (DG 34, 46, Erkek, Bekar)

Sigortayı falan kendin yapıyorsun, yani yapmak zorundasın, ama her şey sana ait. Şirketten sigorta konusunda destek yok. Aldığın paradan hem sigortanı hem de tüm masraflarını karşılıyorsun. Bu yüzden bağımsız sayılıyorsun aslında; sigortan bir işyerinden falan ödenmiyor. Ama işin aslı öyle tamamen özgür çalışmak gibi bir şey değil bu. Saatleri bile firma belirliyor, biz de kalan saatlerden seçebiliyoruz. Yani bağımsız çalışmak, istediğin gibi özgür çalışma değil; aslında sadece işverenin sorumluluğunda olmamak. (DG19, 26, Erkek, Evli)

Bağımsız çalışmak deniyor ama aslında çok da öyle değil. Tamam, avantajlı bir yanı var; mesela ders saatlerime göre çalışabileceğim saatleri seçebiliyorum. Ama gerçekte işler o kadar esnek değil. Para kazanmak ya da platformda kalmak

istiyorsam, yoğun saatleri seçmem gerekiyor. Ders arasında çalışamadığım için, çıkışlarda kuryelik yapıyorum ve bazen gece geç saatlere kadar ya da haftada çok fazla gün çalışmam gerekiyor. Yani aslında, öyle istediğim gibi özgürce saat seçmek değil bu. Öyle birkaç saat çalışayım sonra birkaç saat mola alayım işte ara vereyim de derse gireyim işimi halledeyim diyemiyorsun. Direkt algoritmada geri plana gidiyorsun zaten. (DG21, 18, Erkek, Bekar)

Esnaf moto kuryeler, esneklik ve bağımsızlık vaatleriyle sisteme dahil edilirken, çoğunlukla kendi iradeleriyle çalıştıklarına inandırılırlar (Pieccka, 2018; Segre, 2020). Oysa sistemin temel kurgusu, bireysel özneleri yapısal güvencesizlik, algoritmik denetim ve performans zorunluluğu içinde biçimlendirir. Bu durumun görünürlüğünü sağlamak, yalnızca sosyolojik bir görev değil; aynı zamanda etik ve politik bir sorumluluktur.

4.3.1.3 Performans değerlendirmesi

Teslimat hızı, iptal oranı ve mola süresi gibi performans kriterlerini içermektedir. Katılımcılar performans değerlendirilmesi algoritma tarafından yapıldığı ve belli kriterleri baz aldığı için herhangi bir faktöre göre ayrıcalık sağlanmadığını performans değerlendirmesinin adil olduğunu ancak bazı düzenlemelerle çalışmalarının aksamasına neden olan durumlarda performanslarının doğrudan etkilenmemesinin daha iyi olacağını düşünmektedir.

Şimdi sistemde senin performansını ölçen bir sürü şey var. Mesela paketi zamanında teslim ettin mi, mola süren uzun oldu mu, paketi reddettin mi, iptal ettin mi, ya da şifteyken işi bıraktın mı... Bunlar hep puanını etkiliyor. Hadi müşteri memnuniyeti de var diyelim, ama asıl puanı düşüren şeyler bunlar. Yani aslında mola almakta, paketi reddetmekte falan özgür değilsin. Çünkü bunları çok sık yaparsan puanın düşüyor. Diyelim ki o anda kaza yaptım, Tamam, 'kaza yaptım' diye bir seçenek var sistemde, ama yine de işe yaramıyor gibi. Kaza mı olmuş, bir şey mi olmuş, hiç esneme payı yok. Ne yaparsan yap, sonuçta puanını düşürüyor. (DG25, 56, Erkek, Evli)

Performansımı teslimat hızıyla, müşteri memnuniyetiyle falan ölçüyorlar. Tamam, sistem tarafsız gibi ama bana çok uymuyor. Mesela, ben erkekler gibi

deli deli motor sürmüyorum, daha dikkatli gidiyorum. O yüzden teslimat hızım biraz düşük kalıyor, puanım da düşüyor tabii. Ama müşteriler kadın olduğumu anlayınca bazen daha yüksek puan veriyor, bu hoşuma gidiyor açıkçası. Ama işte sorun şu, çoğu müşteri değerlendirme yapmıyor. Değerlendirme yapan da az olduğu için iyi puan almak zorlaşıyor. Hep hız ön planda oluyor, o da beni biraz geride bırakıyor. (DG 24, 27, Kadın, Bekar)

Puanlama hayatımı çok kötü etkiliyor, puanım düşecek diye yani her şeyden feragat etmek olay oluyor yani misal veriyorum hani biz genciz ben yeni evliyim hani benim bir gezmeme gerek hani bir etrafa bir bakmam gerek yok yani onların hiçbirini senin elinden alıyor özgürlüğünü resmen elinden alıyor diyor ki kardeşim sen burada çalışıyorsan bu işi mecbur yapmak zorundasın senin puanını düşürürüm yoksa diyor yani Herkes çalışıyor, herkes mecbur çalışıyor. (DG 27, 32, Erkek, Evli)

Performans değerlendirme sistemi, tarafsız ve standart bir yapı sunduğu iddiasıyla kurgulanmış olsa da kuryeler arasında farklı deneyimlere ve algılara yol açmaktadır. Bazı kuryeler, herkes için aynı kuralların geçerli olmasını eşitlik olarak değerlendirirken, diğerleri bu standartların bireysel durumları göz ardı ettiği için adaletli olmadığını savunmaktadır. Ayrıca, sistemin mola sürelerini cezalandırıcı şekilde değerlendirmesi ve part-time çalışanlara uygun bir esneklik sunmaması, kuryelerin yaşam koşullarını göz ardı eden bir yapı olarak eleştirilmektedir. Genel olarak, performans değerlendirme sistemi, esnek bir çözüm sunamadığı için adil olmaktan çok, verimliliği önceliklendiren bir mekanizma olarak görülmektedir.

4.3.1.4 Kontrol ve denetim

Kontrol ve denetim, algoritmaların ve platformların esnaf moto kuryelerin iş süreçlerini sıkı bir şekilde izlediği ve düzenlediği bir mekanizmayı ifade eder. Kuryelerin teslimat hızı, mola süreleri ve iptal oranları gibi performans kriterleri sürekli takip edilmekte ve bu veriler hem ödüllendirme hem de cezalandırma süreçlerinde kullanılmaktadır.

Şimdi bildiğim kadarıyla her yerde böyle bir şey yok ama biz de kurallar var. hız sınırı falan var... belli bir süre geçmesi gerek yani çok hızlı olamazsın o

anlamda. Zaten bir de bizim üstümüzde de birileri var gibi düşünün yani biz dışardan onları anlamıyoruz ama onlar yolda gördüğü kuryeleri denetleyen ve sürekli ilerleyen bir araç gibi düşünün kask takmazsan direkt para cezasından ziyade bizde iptal ediyorlar hesabını iptal ediyorlar. Ona da bakıyorlar yani kıyafetin kaskın bakıyorlar. Bir şey olsa kaza olsa sorumluluk almak istemezler ondan yapıyorlar. (DG1, 33, Erkek, Evli)

Şimdi o kısım şöyle, bizde bir puan sistemi var ya, işte o aslında bir nevi denetim oluyor. Mesela bir de ateşli saat diye bir şey var, o zamanlarda ne kadar çalışmışsın, kaç paket atmışsın falan, o doluyor. Eğer dolarsa prim alıyorsun. Yani buradan aslında takip ediyorlar seni ne kadar mola verdin, ne kadar çalıştın, hep bunlara bakıyorlar. Bir de puanın düşükse çalışma saatlerini seçerken sıkıntı yaşayabiliyorsun, bazen geri planda kalıyorsun. Açıkçası, ‘sen cezalısın’ demiyorlar ama puanın düşükse sistem zaten seni arka plana atıyor. Paket de az geliyor, sanki cezalı gibisin ama direkt ceza yok. Yine de seni bir şekilde daha çok çalışmaya zorluyor. Yani çalış ki puanın düzelsin havası var. Böyle bir sistem kurmuşlar işte, kontrol diyorlar ama bir yandan cezalandırma gibi de oluyor, anladın işte. (DG13, 28, Erkek, Evli)

Kuryeler, hız sınırları, kask kullanımı ve mola süreleri gibi kriterlerle sürekli izlenirken, performans puanları üzerinden dolaylı bir ceza sistemiyle karşı karşıya kalmaktadır. Yüksek puan, daha fazla iş ve kazanç sağlarken, düşük puan kuryelerin arka planda bırakılmasına ve iş fırsatlarının azalmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, denetim sistemindeki açıklar, kötüye kullanımlar ve bazı uygulamalardaki esneklik eksikliği hem sistemin tutarlılığını hem de adalet algısını zayıflatmaktadır.

Tartışma: Esnaf moto kuryelerin algoritmik yönetim sistemleri tarafından yönlendirilmesi ve bu sistemlerin kuryeler üzerinde kurduğu kontrol ve denetim mekanizmaları, Michel Foucault’nun disiplin toplumu ve biyopolitika kavramları çerçevesinde derinlemesine incelenebilir. Bu bağlamda, kuryelerin deneyimleri yalnızca bireysel çalışma koşullarını yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda çağdaş emek süreçlerinin nasıl yeniden yapılandığını ve neoliberal yönetim paradigmalarıyla nasıl iç içe geçtiğini de gözler önüne sermektedir. Foucault, modern toplumlarda gücün yalnızca merkezi otoriteler tarafından değil, aynı zamanda dağınık ve sürekli izleme

mekanizmaları aracılığıyla uygulandığını belirtir. Özellikle “panoptikon” metaforu, bireylerin sürekli gözetim altında olduklarını hissettikleri ve bu nedenle kendi davranışlarını içselleştirerek düzenledikleri bir toplumsal düzeni ifade eder (Foucault, 1995). Esnaf moto kuryelerin algoritmik yönetim sistemleriyle kurdukları ilişki, bu panoptik düzenin dijital bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Platformlar, teslimat hızından mola sürelerine, performans puanlarından iptal oranlarına kadar pek çok veri toplayarak kuryeleri sürekli izler ve değerlendirir. Böylelikle bireyler, fiziksel anlamda değil, aynı zamanda zihinsel ve davranışsal düzeyde de bir disiplin mekanizmasının parçası haline gelir. Kuryeler, performanslarını sürekli olarak belirli normlara göre optimize etmeye çalışırken, bu normların belirsizliği ve şeffaflık eksikliği, kontrol duygusunu daha da derinleştirir. Foucault’nun “disiplin toplumu” kavramı, bireylerin standartlaştırılmış normlara uymaya zorlandığı, sürekli gözetim ve değerlendirmeye tabi tutulduğu bir sistemi tanımlar (Foucault, 1995). Algoritmik yönetim bağlamında, esnaf moto kuryelerin teslimat hızları, müşteri memnuniyet düzeyleri ve mola süreleri gibi kriterlere göre sürekli izlenip puanlanması, bu disipliner mantığın günümüz dijital iş dünyasındaki yansımasıdır. Kuryeler, sistemin öngördüğü "ideal çalışan" profilini yakalamak adına hem fiziksel hem psikolojik düzeyde kendilerini sürekli olarak uyarlamak zorunda kalmaktadır. Ancak bu sistem, kuryeler tarafından çoğu zaman adaletsizlik ve eşitsizlik temelinde eleştirilmektedir. Örneğin, prim hedeflerine yaklaşan kuryelere daha az iş verilmesi ya da yeni başlayan kuryelere dezavantajlı görev dağılımı yapılması, algoritmanın hem gücünü hem de şeffaflık eksikliğini ortaya koyar. Bu durum, Foucault’nun "normallik" kavramıyla doğrudan örtüşmektedir: Bireyler sürekli olarak bir normallik standardına çekilmekte, bu standartların ardındaki belirsizlik ise adalet algısını zayıflatmaktadır (Foucault, 1995). Esnaf moto kuryelerin “bağımsız çalışma” modeli, görünürde klasik işçi-işveren ilişkisinin dışında konumlanır. Ancak Foucault’nun “özneleştirme” (subjectivation) kavramına göre, bireyler kendi özgürlükleri içinde dahi sistem tarafından şekillendirilir ve sınırlanır (Foucault, 1995). Bu bağlamda, kuryelerin “kendi işlerini yönetme” özgürlüğü, algoritmalar tarafından belirlenen performans kriterleri, çalışma saatleri ve görev dağılımları nedeniyle ciddi biçimde kısıtlanmaktadır. Katılımcıların “bağımsızlığın aslında bir özgürlük olmadığını” vurgulayan ifadeleri, Foucault’nun özneleştirme teorisini somut bir örnekle desteklemektedir. Kuryeler, özgürlük adı altında performans standartlarına tabi tutulmakta ve platformların belirlediği

kurallar çerçevesinde hareket etmeye zorlanmaktadır. Foucault'nun biyopolitika kavramı ise, bireylerin yaşamlarını düzenleyerek refahlarını artırmayı hedefleyen bir yönetim biçimini ifade eder (Foucault, 1978). Ancak esnaf moto kuryelerin deneyiminde görüldüğü üzere, algoritmik yönetim sistemleri refahı artırmaktan ziyade kuryeleri daha fazla çalışmaya zorlayan, insani ihtiyaçlarını geri plana atan bir mekanizma olarak işlemektedir. Örneğin, dinlenme sürelerinin kısıtlanması veya yoğun saatlerde mola verememe gibi durumlar, biyopolitikanın idealindeki yaşam kalitesini iyileştirme hedefiyle çelişmektedir.

Esnaf moto kuryelerin algoritmik yönetim sistemleri tarafından kontrol edilmesi ve yönlendirilmesi, Michel Foucault'nun disiplin toplumu ve biyopolitika kavramlarının ötesinde, Zygmunt Bauman, Richard Sennett ve Karl Marx'ın teorileri çerçevesinde de derinlemesine tartışılabilir. Zygmunt Bauman (2000), çağdaş toplumları “akışkan modernite” kavramıyla açıklamaktadır. Bauman'a göre modern bireyler, sürekli değişen, belirsizliklerle dolu ve sabit bağlardan kopmuş bir dünyada yaşamaktadır. Esnaf moto kuryelerin deneyimleri, Bauman'ın bu kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Kuryeler, algoritmik yönetim sistemlerinin öngörülemez kurallarına ve anlık performans değerlendirmelerine tabi tutulmakta, sürekli değişen hedefler ve kriterler karşısında güvencesizlik duygusuyla baş etmeye çalışmaktadır. Platformlar tarafından sunulan “bağımsızlık” vaadi, Bauman'ın işaret ettiği şekilde, esasında daha fazla esneklik gerektirirken aynı zamanda bireyleri daha yalnız, kırılgan ve belirsizlik içinde bırakmaktadır.

Richard Sennett (1998, 2006) ise “yeni kapitalizm” kavramını, iş yaşamındaki esnekliğin bireylerin karakterinde yarattığı erozyonla açıklar. Sennett'e göre, günümüz çalışma yaşamı uzun vadeli bağlılıklar ve kimlik oluşumuna izin vermez; bireyler sürekli değişen kurallara ve beklentilere göre kendilerini yeniden şekillendirmeye zorlanır. Esnaf moto kuryelerin sürekli değişen algoritmik hedeflere göre performans göstermeleri, kimlik ve aidiyet duygularının zayıflamasına yol açmaktadır. Katılımcıların “kendisini bir makine gibi hissetme” ya da “robotlaşma” ifadeleri, Sennett'in bireysel karakter üzerindeki yıpratıcı etkilere dair vurgusunu desteklemektedir. Bu durum, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda psikolojik ve toplumsal sonuçlar doğurmaktadır.

Karl Marx'ın artı-değer teorisi, bu bağlamda önemli bir açıklama zemini sunar. Marx'a göre kapitalist sistem, emek gücünden maksimum artı-değeri çıkarmayı hedefler (Marx, 1867). Algoritmik yönetim, bu artı-değer sömürsünün dijitalleşmiş bir biçimini temsil eder. Platformlar, kuryelerin her hareketini veriyle ölçerek üretkenliklerini artırmayı, daha fazla teslimat ve daha az boş zaman yaratmayı hedeflemektedir. Kuryeler, "bağımsız" olmalarına rağmen, esasında kendi iş araçlarını (motor, telefon, sigorta vb.) sağlayarak hem sermayeyi hem de riski üstlenmekte; böylece Marx'ın "prekarya" kavramına yaklaşan bir yeni proletarya biçimini yansıtmaktadır.

Algoritmik yönetimin işçilere sağladığı "esneklik" bazı çalışmalarda olumlu ele alınmıştır. Örneğin Kjaerulff (2015), esnek çalışma biçimlerinin belirsizlik yaratmasına rağmen, bireylerin yeni sosyal stratejiler ve bağlar geliştirme potansiyeline sahip olabileceğini savunur. Benzer şekilde Spreitzer ve arkadaşları (2017), gig ekonomisinde çalışanların deneyimlerini özerklik ve esneklik kavramları üzerinden incelemiştir. Çalışmada, gig çalışanlarının çoğunlukla yüksek düzeyde esneklik yaşadıkları, bunun ise "öz-yönetim" duygusunu güçlendirdiği öne sürülmektedir. (Spreitzer, vd, 2017). Spreitzer ve arkadaşları, esnekliğin motivasyonu artırabileceğini öne sürerken, bu çalışmada performansa dayalı algoritmik baskıların kuryelerde motivasyon kaybı, tükenmişlik ve sosyal izolasyon yarattığı bulunmuştur. Bu nokta, esnekliğin pozitif etkilerinin sorgulanması açısından literatüre eleştirel bir katkıdır. Woodcock ve Graham, küresel gig ekonomisi çalışanlarının "özgürlük" söyleminin arkasında algoritmik denetimin derinleştiğini ve bunun işçilerin öz-yönetim yanılışmasına neden olduğunu öne sürmüştür. Bu çalışmada da benzer şekilde, kuryelerin bağımsızlık algılarının algoritmalar tarafından kurgulandığı ve aslında özgürlüğün ciddi biçimde sınırlandığı ortaya konmuştur. Burada özgün olarak, kuryelerin "özgürlüğün aslında bir yükümlülük olduğu" yönündeki öznel anlatımları yeni bir perspektif sunmaktadır. (Woodcock ve Graham, 2019).

Veen ve arkadaşları (2020), Avustralya'da yemek dağıtım platformlarında çalışan kuryelerle yaptıkları araştırmada, algoritmik kontrolün sürekli bir "görünmez stres" yarattığını ve işçilerin duygusal tükenmişliğine katkıda bulunduğunu bulmuştur. Ayrıca gelir dalgalanmaları ve cezalandırma mekanizmaları, işçileri aşırı performans baskısı altında çalışmaya zorlamaktadır. Bu çalışmada da kuryelerin sürekli belirsizlik, şeffaf

olmayan algoritmalar ve performans baskısı nedeniyle anksiyete ve tükenmişlik yaşadığı vurgulanmaktadır.

Van Doorn (2020), kadın ve göçmen kuryelerin platformlarda daha fazla sömürüye maruz kaldığını vurgulamaktadır. Bu çalışmada da benzer biçimde kadın kuryelerin fiziksel güç gereksinimleri nedeniyle performans puanlarında geride kalmaları veya yabancı çalışanlara daha avantajlı atama yapılması, algoritmanın bireysel farklılıkları göz ardı ettiğini ve eşitlikçi bir yapı sunmadığını göstermektedir. Bu bağlamda, algoritmanın görünürde “tarafsız” olan doğası, pratikte bireylerin dezavantajlı konuma düşmesine neden olmakta ve toplumsal cinsiyet eşitliğini zedelemektedir. Ancak burada yeni olarak, kadın kuryelerin performans düşüklüğü nedeniyle doğrudan iş kaybı veya gelir kaybı yaşaması vurgulanmış, bu da toplumsal cinsiyet eşitliğine dair daha derin bir katkı sunmuştur.

4.3.2. Güvencesizlik ve prekarite

Esnafta kuryeler, iş güvencesi, gelir güvencesi ve sosyal güvence gibi alanlarda ciddi belirsizlikler ve risklerle karşı karşıya kalmaktadır. İşlerin dönemsel olması, kuryelerin sürekli bir belirsizlik içinde çalışmasına neden olmaktadır. Ayrıca, platformlar tarafından sunulan güvence mekanizmaları yetersizdir. Bu bağlamda esnaf moto kuryeler, iş güvencesi ve sosyal güvence konularında ciddi belirsizlikler yaşamaktadır.

4.3.2.1 İş güvencesi eksikliği

İş güvencesi eksikliği, esnaf moto kuryelerin çalıştıkları platformlar tarafından uzun vadeli istihdam garantisi ve sosyal koruma mekanizmalarından yoksun bırakılmalarını ifade eder. Kuryeler, kaza, hastalık veya işten ayrılma durumlarında gelir kaybıyla karşı karşıya kalmakta ve bu süreçte herhangi bir destek alamamaktadır. Bu durum, işlerini sürdürürken sürekli bir belirsizlik ve risk altında çalışmalarına yol açmaktadır.

Kaza veya işten çıkma gibi durumlarda bir güvenceniz yok. Mesela tazminat alma gibi bir şey yok. Zaten sen kendi işini yapıyor gibi oluyorsun. Patronun yok. Kimden tazminat alacaksın veya işte bir şey oluyor, çalışma durumunuz aksıyor ve algorithmada geri plana atılıyorsunuz veya haksız yere bazen devre

dışı kalabiliyorsun. Böyle bir durumlarda ben bir anda işsiz kalmış oluyorum. (DG26, 48, Erkek, Bekar)

Zaten motor üstündesiniz. Şirket tarafından belirlenmiş bir iş güvencesi de yok. Motor üstünde çalışmak zaten tehlikeli bir iş. Her kazaya her şeye açıksınız Hava bozuk, trafik kötü, teslimat yetişsin derken bir bakmışsın yere yapışmışsın, kimse de gelip sana geçmiş olsun bile demez. (DG8, 36, Erkek, Evli)

Ben mesela iki ay önce kaza yaptım, motorla devrildim. Sol taraf komple ezildi, kolum bacağım mahvoldu resmen. Bayağı çalışamadım. Daha yeni toparlıyorum ama tam iyileşmeden işe döndüm, çünkü cepten yiyorsun, başka çaren yok. Bir çocuğum var, bir de bebek var evde. Tek başıma olsam neyse de işte aile olunca farklı. Motor sürmek zaten zor iş, böyle sakat sakat dönmek daha da zor ama napacaksın, çalışmazsan olmuyor. Şimdi böyle devam ediyoruz işte, günü kurtarıyoruz ama nereye kadar gider, onu bilmiyorum. (DG18, 43, Erkek, Bekar)

Güvencesizlik çocuk yapma kararı alıp almayacak kadar etkiliyor. Çok etkiliyor yani. Yani geleceğe dair kaygılarınız... Kaygılarım artıyor. Hissel güdülerim eksiliyor. Yorgunluktan. Hayat arkadaşlarım dışarıdaki çevrem, ailem... Çok çalışıp bir şeye sahip olmayı bekliyorlar. Beklentileri karşılamıyorsun. İnsanın dışarıdaki beklentileri karşılamayınca hissel motivasyon da gidiyor. (DG19, 29, Erkek, Evli)

Esnaf moto kuryeler, iş güvencesinden yoksun bir sistemde çalışmanın getirdiği riskler ve belirsizliklerle karşı karşıya kalmaktadır. Kaza veya hastalık durumunda destek mekanizmalarının yetersizliği, uzun vadeli istikrarın olmaması ve aniden işsiz kalma ihtimali, kuryelerin mesleklerini sürekli bir tedirginlik içinde sürdürmelerine neden olmaktadır. Sigorta, tazminat ve düzenli gelir gibi temel güvence eksiklikleri hem maddi hem de psikolojik bir yük yaratırken, kuryeleri günü kurtarma odaklı bir çalışma düzenine mahkûm etmektedir.

4.3.2.2 Gelir güvencesi

Gelir güvencesi, çalışma koşullarının ve kazanç potansiyelinin öngörülemezliği nedeniyle bireylerin ekonomik istikrarı sağlama zorluklarını ifade eder. Bu tema, özellikle gelirlerin sabit olmaması ve dönemsel değişikliklere bağlı olarak kazançlarda dalgalanmalar yaşanmasının bireyler üzerindeki etkilerini yansıtır. Görüşmelerde, gelir güvencesinin eksikliğinin planlama yapmayı zorlaştırdığı ve geçim yükü altındaki bireylerin üzerindeki baskıyı artırdığı vurgulanmıştır.

Herkes daha çok kazanmak için uğraşıyor, ama bir yandan da her şey belirsiz oluyor. Mesela bu hafta iyi kazanıyorsun, ama bir sonraki hafta aynı olmayabilir. Yoğun saat denk gelmez, paket az olur, bu sefer gelir düşüyor. Şimdi sürekli aynı parayı kazanamadıktan sonra plan yapmak da zor oluyor. Her hafta aynı şekilde çalışsan bile, kazancın garanti değil. (DG29, 25, Kadın, Bekar)

Hani çok uzun vadeli bir iş gibi değil bu, dönemsel diyelim. Mesela yaz aylarında işler bayağı bir düşüyor, paket az oluyor, haliyle gelir de azalıyor. Tamam, yoğun dönemlerde iyi kazanıyorsun diyelim, ama yaz geldi mi hop, gelir ciddi şekilde düşüyor. Bu da haliyle sıkıntı yaratıyor. Şimdi benim gibi aile geçindiren biri için bu belirsizlik gerçekten çok zor. Bir de bu azalan gelir seni sürekli daha fazla çalışmaya zorluyor. (DG14, 31, Erkek, Bekar)

Katılımcıların ifadeleri, gelir güvencesi eksikliğinin yaşamlarına etkisini farklı boyutlarda ele almaktadır. Yoğun ve yoğun olmayan saatler arasındaki dengesizlik, kazanç üzerindeki belirsizliklerin temel nedenlerinden biri olarak belirtilirken, dönemsel olarak işlerin azalması ise daha uzun vadeli finansal istikrarsızlık yaratmaktadır. Özellikle aile geçindiren bireyler için bu belirsizlik hem ekonomik hem de psikolojik bir yük oluşturmaktadır. Gelirlerin sabit olmaması, düzenli harcamaları karşılamayı zorlaştırmakta ve bireyleri daha fazla çalışma çabasına yöneltmektedir; ancak yoğun dönemlerin dışında bu çabaların sonuçsuz kalabileceği de ifade edilmektedir.

4.3.2.3 Sosyal güvence

Sosyal güvence, işin niteliğinden kaynaklanan eksiklikler nedeniyle çalışanların sağlık, emeklilik ve iş güvencesi gibi haklardan yoksun olmasını ifade eder. Bu tema,

katılımcıların sosyal güvence eksikliğinin günlük yaşamlarına ve uzun vadeli gelecek planlarına etkilerini ortaya koyar. Özellikle sigorta, izin hakları ve emeklilik perspektifi eksikliği, bu işin sürdürülebilirliğini sorgulamalarına neden olmaktadır.

Sosyal güvence, sağlık hizmeti falan bizde tamamen sana bağlı. Esnaf moto kurye olduğun için kendi işini yapıyorsun ya, sigortanı da kendin yapıyorsun. Şirketin sana böyle bir desteği yok, her şey cebinden. Hasta oldun mu ya da işe gidemedin mi, geçmiş olsun, cebinden yemek zorundasın. Rapormuş, izinmiş hiçbirisi geçerli değil. Yani burada sigorta var mı yok mu, tamamen senin sorumluluğun. (DG25, 56, Erkek, Evli)

Yani bence bu işten emekli olmak gibi bir durum yok yani söz konusu değil. Çünkü tam olarak da yani esnaf mı kuryesisin ama tam olarak bir esnaf da sayılmıyorsun aslında. Sayılmazsın çünkü dükkânın yok yaptığın ürettiğin bir şey yok. O yüzden ben bu iş emeklilik olunacak bir iş olarak görmüyorum ve hani emekliliği garanti eden, güvence eden bir şey olarak görmüyorum. Bir de zaten emekli olana kadar yani gençken başlayıp bu yaşlarda mesela başlayıp emekli olana kadar yapılacak bir iş zaten değil. O kadar uzun yıllar yapamazsın. (DG40, 38, Erkek, Evli)

Katılımcıların açıklamaları, sosyal güvence eksikliğinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyolojik düzeyde derin etkiler yarattığını göstermektedir. Sigorta, izin, hastalık yardımı gibi temel sosyal hakların işçinin kendi sorumluluğuna bırakılması, neoliberal esnekleşme politikalarının en somut sonuçlarından biridir. Standing'in (2021) "prekarya" kavramında vurguladığı gibi, sosyal korumadan yoksun bireyler, sürekli bir belirsizlik içinde yaşamakta ve gelecek planlarını şekillendirmekte büyük güçlük çekmektedir.

4.3.2.4. Platform desteğinin yetersizliği

Platform desteğinin yetersizliği, çalışanların iş süreçlerinde karşılaştıkları sorunların çözümünde yeterli destek alamadıklarını ve bu durumun iş yükünü artırarak bireyleri yalnız bıraktığını ifade eder. Bu tema, teknik sorunlardan kişisel güvenlik endişelerine kadar geniş bir yelpazede platformların yetersizliğiyle ilgili deneyimleri kapsar.

Platformların koyduğu kurallar genelde şirketten şirkete değişiyor tabii, ama çoğunda doğru düzgün bir destek yok. Yani bir sorun yaşadığında karşında konuşup derdini anlatabileceğin bir insan bulamıyorsun. Mesela bir hata oldu diyelim ya da sistemde bir şey yanlış gitti destek hattına bağlanıyorsun ama hani bir üstün olur mesela anlatırsın çözer öyle değil. Mesela bu müşteri hizmetleri gibi. Hadi bir şey yanlış gitti, sen de haklısın diyelim, gene kimle konuşacaksın. İnsan biraz olsun yanında bir muhatap istiyor. (DG8, 36, Erkek, Evli)

Trafikte bazen kadın kurye görünce sıkıştıranlar oluyor. Hani böyle sanki bu işi niye yapıyorsun der gibi davranıyorlar. Kadın olarak zaten trafikte motorla çalışmak cesaret isteyen bir şey. Ama işte destek sıfır. Diyelim böyle bir durumda kaza yaptın, destek olacak kimse yok, platform zaten sen hallet diye bakıyor. Hem fiziksel olarak zorluyor hem de bu tavırlar insanı daha da yıpratıyor. Yani kadın kuryelere biraz daha destek verilse, en azından bu tür olaylar için bir güvence sağlansa çok daha iyi olurdu. Ama şu an her şey kendi başımıza, başına ne gelirse gelsin, kendin çözmek zorundasın. (DG7,26, Kadın, Evli)

Öğrenciler için daha farklı bir sistem olabilir veya sistemde bir ayrıcalık tanınabilir. Yani öğrenciyim ve part-time çalışıyorum gibi bir seçenek olduğunda oraya başvururken aslında bu seçenek sayesinde daha az gün çalıştığın için puanın düşmemeli mesela gibi böyle bir şey olabilir. (DG6, 18, Erkek, Bekar)

Katılımcılar, platform desteğinin yetersizliğini hem teknik hem de insani boyutlarda dile getirmiştir. Teknik problemlerde iletişim eksikliği ve çözüm süreçlerinin yavaşlığı iş yükünü artırırken, kişisel güvenlik gibi konularda destek eksikliği çalışanları daha büyük risklerle karşı karşıya bırakmaktadır. Özellikle kadın çalışanların trafikte karşılaştıkları ayrımcılık ve tehlikeli durumlarda platformların herhangi bir koruma veya destek sunmaması, işin fiziksel ve duygusal yükünü artırmaktadır. Bunun yanı sıra, öğrencilerin daha esnek koşullar talep etmelerine rağmen standart sistemler nedeniyle dezavantajlı durumda bırakılması da dikkate değerdir. Platformların desteği artırmak ve çalışanları

yalnız bırakmamak adına sistemlerinde köklü değişiklikler yapması gerektiği görülmektedir.

Tartışma: Katılımcıların açıklamaları, güvencesizliğin bireyler üzerindeki etkilerini açıkça göstermektedir. Sigorta gibi temel hakların çalışanın sorumluluğuna bırakılması, hastalık ve izin gibi durumlarda maddi kayıplara yol açmakta, işin sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, işin uzun vadeli bir kariyer veya emeklilik sağlayabilecek bir meslek olarak görülmemesi, çalışanların bu alanda uzun süre kalmalarını engellemektedir. Sosyal güvence eksikliği, yalnızca bireylerin mevcut çalışma koşullarını değil, aynı zamanda geleceğe yönelik planlarını da olumsuz yönde etkilemektedir.

Güvencesizlik ve belirsizlik teması Guy Standing'in prekarite kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Bu kavram, modern ekonomilerde güvencesizliğin giderek kalıcı bir hale gelmesiyle çalışanların maddi, sosyal ve psikolojik istikrarlarının tehdit altına girdiğini vurgulamaktadır. Prekaritenin temel unsurları olan iş güvencesi eksikliği, gelir belirsizliği, sosyal haklardan mahrumiyet ve statü kaybı, esnaf moto kuryelerin çalışma koşullarında açık bir şekilde görülmektedir. Bu grup, dijital platformlar aracılığıyla şekillendirilen güvencesiz iş yapılarının en somut örneklerinden birini sunmaktadır.

Prekaritenin en belirgin özelliklerinden biri, sürekli istihdamın yerini geçici ve güvencesiz işlerin almasıdır. Esnaf moto kuryeler, iş güvencesinden yoksun oldukları için sürekli bir belirsizlik içinde çalışmaktadır. Kazalar, hastalıklar veya diğer beklenmedik durumlarda bir destek mekanizmasının bulunmaması, bu çalışanların karşılaştığı en büyük zorluklardan biridir. Bu eksiklik, yalnızca ekonomik bir sorun yaratmakla kalmaz; bireylerin uzun vadeli planlar yapmalarını da imkânsız hale getirir. Guy Standing (2021), neoliberal ekonomik düzenin, çalışanları korumasız bırakarak iş güvencesini baltaladığını ve güvencesizliğin bireylerin gelecekte umudunu çaldığını belirtmektedir. Esnaf moto kuryelerin uzun vadeli istihdam güvencesine sahip olmaması, Berg ve arkadaşlarının (2016) platform işçilerinin sosyal koruma mekanizmalarının dışında bırakılmasına dair bulguları ile de örtüşmektedir. Sennett (1998), güvencesizliğin bireylerde “geleceksizlik” hissi yaratarak tükenmişlik sendromuna ve düşük yaşam tatminine yol açtığını vurgulamaktadır. Esnaf moto kuryelerin sürekli olarak kaza, gelir kaybı ve işsiz kalma korkusuyla çalışmaları, bu teorik çerçeveye uyumludur.

Mevcut çalışmada katılımcılar işe alma ve işten çıkarma süreçlerinin standart işçi işveren düzeninde olmadığını işe alınırken herhangi bir şahıs ile irtibat kurmadıkları gibi işten çıkarılma durumunun da bir gerekçe, önceden bildirme veya tazminat gibi haklar olmaksızın doğrudan platform dışına çıkarılmak ile gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar bu durumun onlarda yarattığı endişeyi dile getirirken aynı zamanda kaza veya hastalık gibi olaylarda da platform tarafından desteksiz bırakıldıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca platform desteğinin eksikliği gün içerisinde yaşanan aksaklıklarda da görülmektedir. Bu bağlamda esnaf moto kuryelerin iş güvencelerinin olmadığı, bu bağlamda uzun vadeli planlar yapamadıkları ve sosyal koruma mekanizmalarının da dışında kaldıkları söylenebilir.

Esnaf moto kuryelerin çalışma yaşamındaki belirsizlik, yalnızca iş güvencesiyle sınırlı kalmamaktadır; gelir belirsizliği de bu meslek grubunun en büyük sorunlarından biridir. Brawley ve Pury (2016), gig ekonomisi çalışanlarının gelirlerinin dönemsel olarak dalgalandığını ve bunun bireyler üzerinde ekonomik stres yarattığını belirtmektedir ve esnaf moto kuryeler, sabit bir gelir elde edemedikleri için ekonomik olarak sürekli bir belirsizlikle karşı karşıya kalmaktadır. Gelir düzeyindeki dalgalanmalar, yalnızca günlük ihtiyaçların karşılanmasını değil, aynı zamanda aile geçindirme gibi sorumlulukları da zorlaştırmakta ve bireyler genelde kısa vadeli ve sürdürülebilir olmayan çözümler üretmeye zorlanmaktadır. Fudge (2017), güvencesiz işlerin uzun vadeli bir meslek olarak görülmesini zorlaştırdığını vurgulamaktadır. Katılımcıların çoğu da bu işi geçici bir çözüm olarak görmekte ve mesleklerini emeklilikle bağdaştıramamaktadırlar. Kalleberg (2011), güvencesiz çalışmanın gelir istikrarını baltaladığını vurgularken, Smith ve McBride (2020), gig ekonomisinin aile sorumluluklarıyla bağdaşmayan bir yapı sunduğunu ifade etmektedir. Bu sonuçlar, Woodcock ve Graham'ın (2019) küresel gig çalışanları üzerine yaptığı çalışmalarda da görülmektedir. Onlar da gig çalışanlarının gelir belirsizliği nedeniyle "görünürde özgür" olduklarını, ancak gerçekte sürekli bir "gelir ve performans baskısı" altında olduklarını ifade etmişlerdir.

De Stefano, gig ekonomisinde çalışanların işçi statüsünde sayılmamasının, sosyal güvence ve temel haklara erişimlerini kısıtladığını vurgulamıştır. Çalışmasında dijital platformların işveren sorumluluğunu işçilere yüklediğini, işçileri "bağımsız" göstermesine rağmen gerçekte kontrol altında tuttuğunu savunur. Bu çalışmada da

sigorta, izin, hastalık yardımı gibi hakların tamamen işçiye devredildiği ve bu durumun bireyleri “yalnızlaştırıcı bir sorumluluk” içine ittiği gösterilmiştir. De Stefano'nun hukuki çerçeve odaklı yaklaşımından farklı olarak, bu çalışmada kuryelerin öznel deneyimlerine ve psikososyal etkilerine odaklanılmıştır. Cherry (2016), platform temelli çalışmalarda işçilerin işverenle doğrudan sözleşmesi olmaması nedeniyle iş güvencesinden yoksun bırakıldığını ve bunun uzun vadeli sosyal güvenlik planlarını imkansız kıldığını belirtir. Çalışmada işçilerin sürekli olarak iş kaybetme korkusuyla hareket etmelerinin, motivasyonlarını ve refahlarını aşındırdığı gösterilmiştir. Çalışma bulguları kuryelerin "prim kaybetme", "deaktivasyon" ve "iş ataması kesilme" korkuları Cherry'nin bulgularını doğrulamaktadır. Ancak bu çalışmada Türkiye bağlamında işçilerin sosyal güvenlik eksikliğine karşı ailevi ve kişisel ağlardan destek alma eğilimleri daha belirgin bir şekilde ortaya konmuştur.

4.3.3. Çalışma koşulları

Esnaf moto kuryeler, çalışma saatlerini ve düzenlerini genellikle kendileri belirleyebilmektedir. Ancak, platformların belirlediği bazı saatlerde çalışma zorunluluğu vardır. Tatil ve dinlenme süreleri konusunda ise esneklik mevcuttur.

4.3.3.1 Çalışma saatleri ve düzeni

Çalışma saatleri ve düzeni, çalışanların iş yüklerini ve kazançlarını dengelemek amacıyla esneklik sunan ancak belirli kurallarla sınırlayan bir sistemin dinamiklerini ifade eder. Bu tema, bireylerin çalışma saatlerini özgürce seçme hakkı olduğu gibi görünen bir yapıda, platform algoritmalarının ve sistem kısıtlamalarının bu özgürlüğü nasıl şekillendirdiğini ve çoğu zaman sınırlandırdığını ortaya koymaktadır.

Çalışma saatlerini ve düzenini kendin belirliyorsun. Şirketin haftalık belli oluşturmuş olduğu saatleri kendin seçiyorsun. Yani aslında tamamen ben şu saatte başlayacağım, şu saatte bitireceğim deyip mesela bir yerde çevrim içi ve çevrim dışı olmak gibi değil. Aslında belli saatler arasından yani yarı özgürsün, tam özgür değilsin çalışma saatlerini seçmek konusunda. Evet, esneğiz. Herhangi bir size karşı şu kadar gün çalışacaksın diye bir şey yok. Ama en az şu

kadar saat, en fazla bu kadar saat çalışabilirsin. Ve şu saatlerde mesela işte bazı saatler var ateşli saat var mesela onu doldurmak zorundasın. (DG3, 56, Erkek, Bekar)

Bu hafta iki gün çalışmak isterseniz iki gün çalışabilirsiniz. Ama düzenli çalışmadığınız takdirde algoritmada arka plana atılıyorsunuz. Algoritmada geri plana düşünce mesela paket sayısı azalıyor sana daha az iş geliyor. Çalışma saatlerini seçerken de sıkıntı yaşıyorsun. Çok tercih edilen, güzel yoğun saatler var ya, onları seçemiyorsun. (DG29, 25, Kadın, Bekar)

Katılımcılar, çalışma saatleri ve düzeninde sunulan esnekliğin yüzeysel olduğunu ve gerçek anlamda özgür bir seçim imkânı sunmadığını belirtmektedir. Algoritmalar, çalışanların düzenli bir şekilde sisteme uyum sağlamasını beklerken, yoğun ve kazançlı saatlere erişim imkânlarını kısıtlamaktadır. Bu durum, çalışanları daha fazla çalışmaya zorlarken, aynı zamanda düşük yoğunluklu saatlerde çalışmanın kazançsız bir çaba olduğu hissini uyandırmaktadır. Esneklik, kağıt üzerinde bir avantaj gibi görünse de pratikte işin yoğun bir şekilde yapılmasını zorunlu kılan bir mekanizmaya dönüşmektedir. Bu yapı, çalışanların mola verme veya iş yükünü kendi yaşamlarına uyarlama özgürlüklerini de büyük ölçüde kısıtlamaktadır.

4.3.3.2 Tatil ve izinler

Tatil ve izinler alt teması, çalışanların resmi tatiller ve bayramlar gibi özel günlerde çalışma durumlarını ve bu süreçteki haklarını kapsamaktadır. Görüşmelerde, tatil ve izinlerin tamamen çalışanın inisiyatifine bırakıldığı, ancak bu özgürlüğün kazanç kaygısıyla sınırlandığı ve resmi tatillerde ek bir hak veya ücretlendirme olmamasının çalışanları olumsuz etkilediği vurgulanmıştır.

Bu işte resmî tatil falan hak getire, bayram desen zaten unut. Haftalık izin zaten yok sen çalışmazsan sadece. Mecbur çalışıyorsun. Normal bir işte bayramda çalışsan çift mesai alırsın mesela burada öyle bir şey yok. Bayramda çalış aynı para. Fazladan bir şey yok yani. (DG26, 48, Erkek, Bekar)

Tatil izin çalıştığımız yerden verilmiyor bize kendimiz karar veriyoruz yani izin yaparsın ya da yapmazsın sana kalmış kaç gün çalıştığın. Resmi tatil bayram tatili falan yok şimdi bunlarda çalışmak duruma göre bazen daha karlı oluyor ama bazen de durgun oluyor ben mesela ramazanda kurbanda falan ilk gün çalışmam zaten her yer de kapalı. (DG14, 31, Erkek, Bekar)

Katılımcılar, tatil ve izinlerin kağıt üzerinde özgürce kullanılabilir görünmesine rağmen, kazanç kaybı korkusuyla çoğu zaman kullanılamadığını belirtmektedir. Resmi tatillerde çift mesai gibi hakların olmaması, çalışanların bu özel günlerde de herhangi bir teşvik olmadan çalışmaya devam etmelerine neden olmaktadır. Özellikle bayramlar gibi dönemlerde işin esnaf statüsü üzerinden yorumlanması, çalışanların sosyal güvence ve haklardan yoksun bırakıldığı bir çelişki yaratmaktadır. Tatil yapma kararı tamamen bireylere bırakılırken, uzun süre çalışmanın fiziksel ve zihinsel yorgunluğa neden olduğu ve sürekli motor üzerinde çalışanların bu durumu sürdürülebilir bulmadıkları ifade edilmektedir.

Tartışma: Çalışma saatleri, düzeni ve tatil-izin uygulamaları, gig ekonomi bağlamında sıklıkla tartışılan “esneklik” ve “özgürlük” söylemlerinin gerçekte ne ölçüde hayata geçirilebildiğini sorgulayan temel konular arasındadır. Katılımcı görüşleri, nominal olarak esnek görünen çalışma düzeninin, platform algoritmaları ve performans ölçütleri aracılığıyla katı bir biçimde kontrol edildiğini göstermektedir. Bu durum, literatürde “algoritmik yönetim” (algorithmic management) kavramı ile açıklanmakta ve platform kapitalizminin (Srnicek, 2017; van Doorn, 2020) emek sürecini görünmez kurallarla şekillendirdiği yönündeki bulgularla örtüşmektedir. Çalışanların çalışma saatlerini “yarı özgür” biçimde seçebilmesi, Zuboff’un (2019) “gözetim kapitalizmi” yaklaşımıyla uyumlu olarak, görünürde özgürlük fakat pratikte performans ve sistem uyumu zorunluluğu şeklinde tezahür etmektedir.

Bulgular, “esnek çalışma” söyleminin pratikte iki temel kısıtla sınırlandığını ortaya koymaktadır: (1) algoritmaların yoğun saatleri önceliklendirmesi ve bu zaman dilimlerini yalnızca sistemle düzenli uyum sağlayan çalışanlara açması; (2) düşük yoğunluklu saatlerde çalışmanın ekonomik açıdan karşılıksız kalması. Bu durum, Marx’ın emek süreci teorisinde vurguladığı, üretim araçlarını kontrol eden güçlerin iş süresini ve temposunu belirleyerek emeği disipline etmesi olgusunu dijital bağlamda yeniden

üretmektedir. Özellikle “algoritmada geri plana düşme” riskinin çalışanların kendi zamanlarını planlama iradesini kısıtlaması, literatürdeki “dijital taylorizm” (digital Taylorism) tartışmaları ile örtüşmektedir (Moore, Upchurch ve Whittaker, 2018).

Tatil ve izinler alt temasında ortaya çıkan bulgular da benzer bir çelişkiyi yansıtmaktadır. Resmi tatillerde ek ödeme olmaması, sosyal güvence eksikliği ve izin kullanmanın doğrudan kazanç kaybına yol açması, esnaf statüsü üzerinden kurulan istihdam modelinin işçi haklarını dışlayan yönünü görünür kılmaktadır. Standing’in (2021) prekarya kavramsallaştırmasında belirttiği üzere, güvencesiz istihdam biçimleri yalnızca gelir istikrarsızlığı değil, aynı zamanda sosyal haklardan yoksunluk ve uzun vadeli refah kaybı üretmektedir. Katılımcıların, tatil hakkını “kendi inisiyatifleri” ile kullanabilmesine rağmen fiilen bundan kaçınması, ekonomik zorunlulukların hukuki özgürlükleri gölgelediğinin bir göstergesidir.

Genel olarak, bulgular gig ekonomisinde esneklik iddiasının büyük ölçüde sembolik olduğunu, algoritmik yönetim ve ekonomik bağımlılık ilişkilerinin çalışanların zaman kullanımını ve dinlenme hakkını belirgin şekilde kısıtladığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çalışma saatleri ve tatil uygulamaları, dijital platform kapitalizminin emek üzerindeki yapısal kontrol mekanizmalarının en görünür olduğu alanlar olarak değerlendirilebilir.

4.3.4. Psikolojik ve fiziksel etkiler

Esnaf moto kuryelerin gig ekonomisi ve algoritmik yönetim altında çalışmaları, yalnızca ekonomik güvencesizlik yaratmakla kalmamakta; aynı zamanda ciddi psikolojik ve fiziksel etkiler doğurmaktadır. Bu etkiler, bireyin bedensel sağlığından duygusal iyilik haline kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır.

4.3.4.1 Güvencesizlik ve belirsizlik

Güvencesizlik ve belirsizlik alt teması, bireylerin çalışma koşullarında karşılaştıkları riskler ve bu risklerin getirdiği fiziksel, finansal ve psikolojik etkilerle ilgilidir. Bu tema, bireylerin trafik kazası riskleri, ekonomik güvencesizlik ve sağlığa dair endişelerle şekillenen günlük mücadelelerini yansıtmaktadır.

Güvencesizlik ve belirsizlik nasıl yaşıyorum mesela şöyle örnek vereyim bütün gün motordayız trafikteyiz her an her şey olabilir her gün bir kuryenin kaza haberi çıkıyor. O yüzden güvende zaten değilsin trafikte motorun her yanı açık bir araba hızla gelse ya da kamyon tır falan Allah muhafaza burada tırların park yeri var hep dolu kör noktaya gelsen iflah olmazsın yani. Biraz şansa yaşıyoruz. (DG31, 55, Erkek, Evli)

Biraz şu var elime geçen paradan ben bana daha çok kalsın diye masraflarımı kısmaaya çalışıyorum bunlardan birisi de düzgün sigorta oluyor. Aslında çok kazanıyoruz gibi ama bunun sigortası vergisi yakıtı motorun bakımı bilmem nesi elimize bir şey kalmayınca bir yerden kısmaam lazım. Benim motoruma kendimden daha iyi bakmam gerek ekmek kapım bu benim o yüzden ne yalan söyleyeyim ben sigortamı aksatıyorum. Emekliliğimden vazgeçtim. (DG40, 38, Erkek, Evli)

Yani bu işin ben geleceği olan bir iş olduğunu düşünmüyorum. Bu iş üzerinde bir gelecek inşa etmek mantıklı değil. Çok para ihtiyacınız olduğu, borç olduğu vesaire gibi dönemlerde çalışılacak bir iş aslında bence. Yani hani para kazandığınız düzgün bir mesleğiniz yoksa onu ya da bir meslek edinene kadar. Yani bu işin, bu işi bence herkes sadece geçici olarak görmeli. Bu iş insana bir gelecek garantisi sunmaz. (DG19, 29, Erkek, Evli)

Bazen böyle düşünüyorum diyorum ben acaba bu işi ne kadar yapabilirim diye. Sürekli yoldasın kar kış yağmur rüzgâr trafik hepsi omzunda bir yük sonuçta. Ama bu kadar çilenin sonunda bir hedefin yok yükseleceğin bir yer ya da çok para zenginlik yani bu kadar çaba var ama bir karşılığı olur mu kısmı muallak hep. Düşün motor bozulsa kaza olsa kendim yatırdığım için sigortam da aslında düzgün değil. Kime sorsan bu iş için geçici başladım der biz de birbirimize diyoruz abi nu iş geçici diye. Ona tutunuyoruz. Ama bu geçici ne kadar süre bilmiyoruz. Bir düzen kurmak bir plan yapmak zor yani. Bir de aile kısmı var. Annem sürekli daha ne kadar bunu yapacaksın diyor düzgün bir iş bul diyor

düzgün iş olarak görmüyor kimse serserilik yapıyorum zannediyor. (DG22, 22, Erkek, Evli)

Bu alıntılar, geçici olarak görülen işlerde çalışan bireylerin işlerine yönelik tutumlarının derin bir güvencesizlik ve belirsizlik duygusuyla şekillendiğini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, işin fiziksel ve psikolojik yükleri altında ezilirken, bu çabanın sonunda uzun vadeli bir hedefe ulaşma olasılığının düşük olduğuna dair duydukları endişeyi dile getirmektedir. Özellikle, ekonomik güvencenin olmaması ve toplumdan gelen “düzgün bir iş” beklentileri, bireylerin yalnızca bugüne odaklanmasına neden olmakta ve bu durum, uzun vadeli planlama yapmayı zorlaştırmaktadır. Alıntılarda dile getirilen duygular, geleceğe dair umut ve beklentilerin yerini, geçici çözümler ve günü kurtarma çabalarına bıraktığını açıkça göstermektedir. Bu bağlamda, güvencesizlik ve belirsizlik, bireylerin yalnızca bugünü gözeterek yaşamalarını kaçınılmaz hale getiren temel bir dinamik olarak öne çıkmaktadır. “Her an bir şey olabilir” ifadesi, mesleğin geçici olarak görülmesine ve bireylerin yalnızca bugüne odaklanarak yaşamalarını tercih etmelerine yol açmaktadır. Ayrıca, bu meslek grubundaki bireylerin fiziksel ve psikolojik dayanıklılıklarını koruma çabalarına rağmen, belirsizlik ve risklerin günlük yaşamlarında baskın bir yer tuttuğu açıkça görülmektedir.

4.3.4.2 Toplumsal algı ve saygınlık eksikliği

Toplumsal algı ve saygınlık eksikliği, esnaf moto kuryelerin mesleklerinin toplum tarafından yeterince değer görmemesi, işlerinin zorluğunun küçümsenmesi ve bu nedenle müşterilerden veya iş yerlerinden anlayışsız ve saygısız davranışlara maruz kalmalarını ifade eder. Bu tema, kuryelerin mesleklerine yönelik önyargıların ve kötü muamelelerin psikolojik etkilerini, iş tatmini ve mesleki kimlikleri üzerindeki yansımalarını ele almaktadır.

En kötüsü adam yerine koymuyorlar bizi bazen hava soğuk olunca bir bardak çay istiyoruz siparişlerin hazırlanmasını beklerken her zaman restorana gittiğimizde hazır olmuyor bekletiyorlar bizi. Bazıları veriyor bazıları istemeden veriyor ama bazıları azarlıyor dışarda bekle diyor kovuyor. Ya da bazen müşteri bir şey olsa sinirini bizden çıkartıyor orda sipariş verirken tek muhatabı biz olunca bağırıyor çağırıyor sen geç getirdin işte paketi bozdun böyle mi sipariş

getirilir bilmem ne. Ne olsa biz suçluyuz günah keçisiyiz. Bir tane daha ben adam yerine koyan görmedim. (DG30, 49, Erkek, Bekar)

Ben bunun tartışmasını çok yaşadım mesela. Gariyorsun hani yiyecek miyim çocuğunu diyorum. yok diyor sonra asansöre aynı yani aynı asansöre binemezmişiz onlar çıkacakmış sonra biz tek başımıza binecekmişiz biz onları bekleyecekmişiz evet farklı. Asansör hatta bazı yerlerde direk hani bu daha böyle yük asansörü gibi olanlar var ya yük asansörü de değil direkt olarak. Ben söyleyeyim çöp asansörünü kullanıyorlar mecburiyetle adam diyor ki bizim yüzümüzü görmemek için adam çöp asansörünü kullanıyor bize. Yani hani tamam çöp asansörünü kullananlar da insan. Hani çöp toplayıp adam oradan çöpünü indiriyor. Hani onlarla şey yapmak gibi değil, yermek gibi değil ama sonuç olarak hepimiz insanız ve hani bizi oraya layık görmeleri bizi üzüyor. (DG1,33, Erkek , Evli)

Katılımcıların ifadeleri, toplumsal algı ve saygınlık eksikliğinin esnaf moto kuryeler için yaygın ve derin etkiler yarattığını göstermektedir. Kuryeler, restoran çalışanları ve müşteriler tarafından sıklıkla küçümsendiklerini, işlerinin zorluğunun anlaşılmadığını ve saygısız davranışlara maruz kaldıklarını dile getirmiştir. Özellikle hava koşullarının zorlayıcı olduğu durumlarda, müşterilerin ve iş yerlerinin duyarsız tutumları, kuryelerin işlerine yönelik değersizlik hissini artırmaktadır. Bunun yanı sıra, küçümseyici veya acıma içeren bakışlar, kuryelerin mesleki kimliklerine yönelik algıyı olumsuz yönde etkilemektedir.

4.3.4.3 Yoğun çalışma baskısı

Yoğun çalışma baskısı, esnaf moto kuryelerin platform tarafından dayatılan performansa dayalı gelir ve prim sistemine bağlı olarak uzun saatler boyunca çalışmak zorunda kalmalarını ve bu süreçte mola sürelerini minimumda tutarak iş sürekliliği sağlamalarını ifade eder. Bu tema, yoğun çalışma temposunun kuryelerin fiziksel ve zihinsel sağlıklarına, sosyal yaşamlarına ve iş-yaşam dengelerine olan etkilerini ele almaktadır.

Bu iş zor bir iş ve sürekli kırk paket atıyorsunuz, günün sonunda gerçekten yorucu bir iş. Her gün böyle git gel her paket en az 5 kilometre olsa günde 200

kilometre yol yapar motor üstünde ama o da hep kısa mesafe gelirse. Her paketi 20 dakikada atsan zaten nerden baksan 12- 13 saat mesai yapar Kırk paket atıyorsunuz, elli paket attığınızda prim alıyorsunuz mesela ve elli pakete ulaşmak için daha çok çalışmak istiyorsunuz. O yorgunlukla bazen insanın dikkati dağılabilir. Bir şey olabilir. (DG27, 24, Erkek, Bekar)

Sistem belli zaten paket başına para alıyoruz bir de kilometre hesabı var şimdi öyle olunca ne kadar çok paket atarsak o kadar çok para kazanıyoruz aslında ondan dolayı gelen her paketi kabul ediyorsun yani her paket bitti mi kabul ediyorum az mola almaya çalışıyorum özellikle yoğun saatlerde mesela bir saatte yoğun paket gidiyorsa o saatler arasında geride kalmamak için mola almıyorum zaten bir paketle diğer paket arasındaki boşluk kadar dinleniyorsun o kadar yani. Bir de prim yapmak için daha çok paket gelsin diye bekliyorsun şimdi böyle olunca gün içinde çok fazla çalışmış oluyorsun ama yine de bu kadar mesai yaptığında anca normal para kazanıyorsun daha fazla kazanmak için artık hayvan gibi çalışmak gerekiyor mesela ben en az 11 saat çalışıyorum bir günde sonra bakıyorum bazen nelerle karşılaşıyoruz arada bir yerlerde sohbet ediyoruz herkes aynı durumda işte biri diyor ben bugün 12 saat çalıştım diğeri diyor şu kadar saat shift attım. O kadar saat çalıştıktan sonra zaten kafan başka bir şeyi kaldırmıyor eve gidince aman işte aileyle oturayım sohbet edeyim falan hiç öyle bir enerjim kalmıyor çünkü tamamen bitmiş oluyorum kafamın içi bomboş sanki bütün gün boyunca kask motor rüzgâr ne varsa dolmuş gibi. (DG28, 49, Erkek, Evli)

Bulgular, performans odaklı algoritmik yönetim sistemlerinin kuryeler üzerinde ciddi bir yoğun çalışma baskısı oluşturduğunu göstermektedir. Katılımcılar, uzun saatler boyunca mola vermeden çalışmak zorunda kaldıklarını, bu süreçte hem fiziksel hem de zihinsel olarak yıprandıklarını ifade etmiştir. Algoritmalar tarafından ölçülen performansın gelirlerini doğrudan etkilemesi, bireyleri sürekli daha fazla çalışmaya zorlamakta ve iş-yaşam dengelerinin tamamen bozulmasına neden olmaktadır. Bu yoğun tempo, bireylerin sosyal bağlarını zayıflatmakta ve işlerine yabancılaşmalarına yol açmaktadır. Sennett'in "sürekli uyum sağlama zorunluluğu" kavramı, bu tür bir çalışma modelinin bireylerde etik değerlerin ve kimlik inşasının nasıl aşındığını açıklamak için etkili bir araçtır.

Katılımcıların ifadeleri, yoğun çalışma baskısının esnaf moto kuryeler için hem kaçınılmaz bir gerçeklik hem de ciddi bir zorluk olarak deneyimlendiğini göstermektedir. Kuryeler, daha fazla kazanç ve prim elde etme hedefinin, uzun saatler boyunca mola vermeden çalışmayı zorunlu hale getirdiğini ifade etmektedir. Ancak bu sistem, bireylerin fiziksel sınırlarını zorlayarak sağlık sorunlarına ve zihinsel tükenmişliğe yol açmaktadır. Özellikle mola sürelerinin neredeyse tamamen iş sürekliliği için harcanması ve sosyal yaşamdan kopuş, bu baskının en belirgin sonuçları arasında yer almaktadır. Yoğun tempoda çalışmanın kazanç motivasyonunu artırdığı bir gerçek olsa da bu sistemin bireysel ihtiyaçları, dinlenme gerekliliklerini ve iş-yaşam dengesini yeterince gözetmemesi, uzun vadede sürdürülebilirliği zorlaştırmaktadır (Goetz ve Wald, 2022).

4.3.4.4 Trafik ve iş koşullarının etkileri

Bu tema, motorlu kuryelerin trafik yoğunluğu, hava koşulları ve çalışma ortamlarına ilişkin deneyimlerini ele almaktadır. Trafikte yaşanan zorluklar ve hava şartları, kuryelerin güvenliğini tehdit etmenin yanı sıra işlerini etkin bir şekilde yapmalarını engellemekte, bu durum ise zaman yönetimi baskısını artırmaktadır. Ayrıca, müşterilerden ve diğer sürücülerden kaynaklanan tutumlar, kuryelerin çalışma koşullarını daha da zorlaştırarak fiziksel ve duygusal tükenmişliğe yol açmaktadır.

Yağmurlu günlerde işler iyice zor oluyor. Bir de trafikte arabalar motorculara hiç saygı göstermiyor. Sanki hani motor da bir araç değil gibi davranıyorlar ya da mesela sanki üstünde bir insan olduğunu fark etmiyorlar sanki. Böyle olunca çok sıkıntı oluyor. Motor kayıyor dengede duramıyorsun kaza yapabilirsin her an durumu var. Özellikle böyle havalarda sürekli bunları düşünüyoruz. Hem sipariş hızlı gitsin hem bütün kurallara uyalım diye bir dünya yok o zaman gitsin herkes kendi alsın. (DG15, 19, Erkek, Bekar)

Trafik ve iş koşullarının birleşimi, motorlu kuryelerin iş yükünü ve stres düzeyini ciddi şekilde artırmaktadır. Özellikle kötü hava şartları ve yoğun trafik dönemlerinde, kuryeler hem fiziksel hem de psikolojik açıdan önemli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu baskılar, yalnızca iş verimliliğini değil, aynı zamanda iş memnuniyetini ve mesleki sürdürülebilirliği de olumsuz etkilemektedir. Öne çıkan bu durumlar, kuryelerin çalışma ortamlarının daha güvenli ve insani hale getirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Tartışma: Bu çalışmada, esnaf moto kuryelerin büyük çoğunluğunun uzun ve düzensiz çalışma saatlerine maruz kaldığı görülmektedir. Çalışma saatlerinin esnek olduğu iddia edilse de, kuryeler genellikle yoğun saatlerde (örneğin öğle ve akşam yemek saatlerinde) çalışmak zorunda bırakılmakta ve bu süreç tamamen algoritmalar tarafından belirlenmektedir. Özellikle yoğun saatlerde artan trafik, kuryelerin teslimat sürelerini kısaltma baskısı altında kalmasına yol açmakta ve trafik kazası riskini artırmaktadır. Çalışmanın bulguları, kuryelerin ciddi bir psikolojik baskı altında olduğunu ortaya koymaktadır. Anksiyete, sürekli performans baskısı, prim ve atama kaygısı, düşük puanlama korkusu ve güvencesizlik, çalışanların ruh sağlığını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, tek başına çalışmanın yarattığı sosyal izolasyon, bireylerin aidiyet ve dayanışma duygusunu zayıflatmaktadır. Kuryelerin kendilerini "görünmez" veya "yalnız savaşçı" olarak tanımlamaları, işin sadece ekonomik değil, psikososyal bir tükenmişlik kaynağı olduğunu göstermektedir. Adkins (2017), gig çalışanlarının psikolojik etkilerinden sınırlı şekilde bahsetmekte ve genellikle özerklik hissini pozitif bir faktör olarak sunmaktadır. Buna karşın, bu çalışmada özgürlük söyleminin aslında bir kontrol mekanizması olduğu, çalışanların sürekli kendilerini optimize etmeye zorlandığı bulgulanmıştır. Benzer şekilde Cherry (2016), platform çalışanlarının sürekli iş kaybetme korkusu ve gelir dalgalanmaları nedeniyle psikolojik yıpranma yaşadığını belirtirken, bu çalışmada bu durumun sosyal izolasyon ve karakter aşınması ile birleştiği, çok daha karmaşık bir psikososyal tablo yarattığı bulunmuştur.

Esnaf moto kuryeler, sürekli risk ve belirsizlik altında çalışmanın yarattığı stresle başa çıkmak zorunda oldukları gibi trafikte karşılaştıkları tehlikeler, düzensiz çalışma saatleri ve yoğun iş baskısı, çalışanların zihinsel sağlıklarını olumsuz etkilemektedir. Pettinger (2019) ise iş süreçlerinin belirsizliği ve güvencesizliğine vurgu yapsa da, trafik baskısı ve kent içi lojistiğin doğrudan fiziksel risk yaratıcı boyutunu tartışmamaktadır. Bu çalışmada fiziksel riskler doğrudan katılımcı ifadeleriyle desteklenmiş, bu yönüyle literatüre özgün bir katkı sunulmuştur. Ayrıca kadın kuryelerin trafikte taciz veya sıkıştırılma gibi durumlarla karşılaşmaları, gig ekonomisinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yaygınlığını ortaya koymaktadır. Pettinger (2019), gig ekonomisindeki kadınların erkeklere kıyasla daha fazla ayrımcılıkla karşılaştığını ifade etmiştir. Mevcut çalışma bulgularıyla paralellik göstermektedir.

Türkiye’de motosikletli kurye emeğine odaklanan akademik çalışmalar, farklı yöntemsel yaklaşımlar benimseseler de özellikle iş talepleri, iş kaynakları, sağlık sorunları ve dijital denetim mekanizmaları etrafında ortaklaşan bulgular üretmektedir. Örneğin Aykaç’ın (2022) Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nde yürüttüğü yüksek lisans tezinde, iş yükü, duygusal talepler ve örgütsel değişikliklerin trafik hatalarını, kontrol kayıplarını ve güvenlik ekipmanı kullanımını anlamlı düzeyde etkilediği ortaya konmuştur. Aynı çalışmada özerklik, sosyal destek ve denetleyici koçluk gibi iş kaynaklarının da sürüş davranışları üzerinde olumlu etkiler yarattığı belirtilmektedir. Bu bulgular, kuryelerin iş güvenliğini etkileyen sadece fiziksel değil, aynı zamanda örgütsel ve psikolojik boyutların da göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Benzer biçimde, Türkiye’de farklı üniversitelerde yürütülen çalışmalar, kuryelerin yoğun iş temposu, zaman baskısı ve dijital platformların performansa dayalı algoritmik yönetimi altında ciddi bir stres altında çalıştığını vurgulamaktadır (Demir, 2021; Kaya, 2020). Ayrıca bu çalışmalar, kuryelerin maruz kaldığı uzun süreli titreşim, kötü duruş ve düzensiz dinlenme sürelerinin ciddi kas-iskelet sistemi sorunlarına neden olduğunu da ortaya koymaktadır. Özellikle bel, omuz ve bilek ağrıları, bu alanda yapılan birçok çalışmada en sık raporlanan fiziksel şikâyetler arasında yer almaktadır (Yılmaz, 2021).

Tüm bu çalışmalar, dijital gözetim mekanizmalarının yarattığı kontrol hissine de dikkat çekmektedir. Algoritmalar yoluyla yürütülen iş dağıtımı, teslimat süresi takibi ve müşteri değerlendirmeleri, kuryelerin iş üzerindeki özerkliğini sınırlamakta ve sürekli bir performans baskısı yaratmaktadır. Aykaç (2022), bu dijital denetimin bazı kuryeler tarafından içselleştirildiğini, bazılarında ise ciddi bir stres ve tükenmişlik kaynağı olduğunu vurgulamaktadır. Böylece görünürde “bağımsız” olan gig çalışması, gerçekte gözetim temelli bir tahakküm ilişkisine dönüşmektedir. Bulgular, mevcut çalışma sonuçlarıyla birçok yönden örtüşmektedir. Özellikle katılımcıların dile getirdiği yüksek iş temposu, zaman baskısı, sosyal haklara erişimde yaşanan zorluklar ve dijital denetimin yarattığı psikolojik baskı unsurları, önceki çalışmalarla paralellik göstermektedir. Farklı olarak bu çalışma literatüre özgün katkılar da sunmaktadır. Öncelikle, çalışma kapsamında prekarite kavramı sadece iş güvencesizliği açısından değil, aynı zamanda tanınma ihtiyacı, kimlik inşası, sosyal sermaye eksikliği ve karakter aşınması gibi sosyolojik boyutlar üzerinden derinlemesine tartışılmıştır. Katılımcı anlatıları aracılığıyla rıza üretiminin nasıl işlediği, toplumsal aidiyetin ne şekilde zayıfladığı ve bireysel anlam

arayışlarının nasıl sekteye uğradığı daha kapsamlı biçimde analiz edilmiştir. Ayrıca diğer çalışmalar genellikle psikolojik ve davranışsal değişkenlere odaklanırken, mevcut çalışmada sosyolojik teorik temellendirme daha belirgindir. Marx'ın (1867) emek gücünün metalaşması ve yabancılaşması, Bauman'ın (2000) güvencesizleşme ve akışkan modernite kavramları ile Sennett'in (1998) karakter aşınması kavramsallaştırmaları ışığında; esnaf moto kuryelerin deneyimleri çok katmanlı bir yapıda ele alınmıştır.

4.3.5. Meslektaşlarla iletişim ve işbirliği

Platform temelli çalışma biçimi, geleneksel işyeri ortamlarında mevcut olan doğal sosyal ilişkilene ve dayanışma olanaklarını önemli ölçüde zayıflatmaktadır. Esnaf moto kuryeler gibi gig ekonomisi işçileri, çoğu zaman fiziksel bir işyeri paylaşmadıkları, bireysel ve dağınık çalıştıkları için meslektaşlarıyla sürekli, örgütlü ve düzenli iletişim kurma şansına sahip değildirler (Woodcock ve Graham, 2019).

4.3.5.1 Bağımsız çalışma ve izolasyon

Esnaf moto kuryeler, esnek saatler ve özerklik gibi avantajlar sayesinde bağımsız çalışabilmektedir. Ancak bu bağımsızlık, sosyal izolasyonu da beraberinde getirmektedir. Çoğunlukla yalnız çalışan gig çalışanları, iş arkadaşlarıyla etkileşim kurma fırsatından yoksun kaldıkları için aidiyet duygusu zayıflar ve sosyal destek mekanizmaları sınırlı hale gelir. Bu durum, yalnızlık hissini artırarak iş tatminini ve psikolojik iyi oluşu olumsuz etkileyebilir.

Diğer çalışanlarla pek bir iletişim kuramıyorsun çünkü herkes kendi başına çalışıyor, bağımsızsınız. Yani aslında tek başına çalışıyorsun, kimseyle ortak bir şey yapmıyorsun. Bazı yerler var hani kuryelerin beklemek için toplandıkları yerler gibi sokak aralarında falan oralarda da çok birikince insanlar rahatsız olabiliyorlar bazen kavga bile çıktığı olduğu. Bir şeye karışmayım ben işime bakayım dersin bazen sıkıntıdan patlıyorum bir de şu var çok uzun çalıştığım için çıkayım da arkadaşlarımla görüşeyim olmuyor. Bazen resmen konuşmayı unutuyorum şimdi sizle iki muhabbet oldu o bile iyi geldi desem. (DG37, 19, Erkek, Bekar)

Esnaf moto kuryelik, yüzeyde esnekliğe ve bireysel özgürlüğe dayalı bir iş modeli gibi görünmekte ancak pratikte bu yapı çalışanlar üzerinde yoğun bir yalnızlaşma ve izolasyon süreci yaratmaktadır. Katılımcıların ifadeleri, bireylerin büyük ölçüde yalnız çalıştıklarını, iş ortamında sosyal bağ kurma imkânlarının oldukça sınırlı olduğunu ve bu durumun zamanla psikolojik bir yük haline geldiğini göstermektedir. Bu izolasyon, Guy Standing'ın prekarite kavramında vurguladığı yalnızlaşma boyutuyla doğrudan ilişkilidir. Standing (2021), güvencesiz çalışmanın yalnızca maddi değil, aynı zamanda sosyal bağlamda da bir yıkım yarattığını ve bu durumun bireylerin sosyal sermaye biriktirmesini engellediğini belirtir. Prekarya sınıfının en belirgin özelliklerinden biri olan sosyal yalnızlık, burada yalnızca bir duygu değil, aynı zamanda yapısal olarak üretilmiş bir sonuçtur. Esnaf moto kuryeler, algoritmalar tarafından bireysel performansa göre değerlendirilmekte, bu da onları kolektif ilişkilerden uzaklaştıran rekabetçi bir ortama sürüklemektedir.

Foucault'nun panoptikon ve gözetim toplumu kavramları ise (1995), bu yalnızlık deneyimini hem görünürlük hem de denetim üzerinden ele alır. Kuryeler yalnızdır ama aynı zamanda platform algoritmaları tarafından sürekli denetlenmektedir. Bu, bireylerin bir araya gelerek ortak sorunlar üzerinden dayanışma kurmalarını engellerken, oto-kontrolü ve bireysel stratejilere dayalı bir rekabet rejimini pekiştirir. Bağımsız çalışmanın sunduğu esneklik iddiası, sosyal bağların zayıflaması, kolektif bilincin oluşamaması ve dayanışma kültürünün kurumsallaşamaması gibi yapısal sorunlarla gölgelenmektedir. Esnaf moto kuryelikte sosyal izolasyon, yalnızca bir bireysel duygu değil, neoliberal platform kapitalizminin örgütsel bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

4.3.5.2 Dayanışma

Esnaf moto kuryeler, ortak sorunlar karşısında dayanışma arayışına girebilir; bu birliktelik psikolojik destek ve hak arayışı açısından önemlidir. Ancak bireysel çalışma düzeni ve rekabet ortamı, dayanışmanın kurulmasını ve sürdürülmesini zorlaştırmaktadır.

Bazen gerçekten önemli şeyler olduğunda eylemler yapılabiliyor ama bizim meslekte maalesef o konuda çok gerideyiz. Yani haklarımızı savunma konusunda baya eksik kalıyoruz. Şimdi mesela eylem yapalım desem, kim gelecek ki. Kimse kimseyi tanımıyor herkes kendi başına takılıyor. Aynı işi

yapıyor olabiliriz ama bir araya gelip ortak bir şey yapmak, bir şeyler için bir arada durmak hiç kimseye cazip gelmiyor. Eylem yapmak haklarımızı savunmak istesek de bu güven eksikliği yüzünden hiçbir şey ilerlemiyor. Hani bir araya gelip sesimizi duyuralım, değişiklik yapalım desek kimse kendini o kadar riske atmak istemiyor. Kimse kimseye güvenmiyor çünkü. Sonuçta herkes geçimini sağlamak için uğraşıyor ve kimse kimseye yardım etmiyor ya da birlikte bir şey yapmıyor. Gerçekten insanları bir araya getirebilmek bir eylem yapabilmek için çok daha fazla güven ve dayanışma lazım ama şu an o kesinlikle yok. Bu yüzden haklarımızı savunma konusunda bayağı gerideyiz. (DG33, 28, Erkek, Bekar)

Platform algoritmaları, bireyleri performanslarına göre sürekli izlemekte ve sınıflandırmaktadır. Bu gözetim ilişkisi, kuryeler arasında kıyas, baskı ve güvensizlik yaratmakta; böylece “öteki” bir meslektaş değil, doğrudan bir rakibe dönüşmektedir. Bu yapı, yalnızca fiziksel değil; duygusal ve sembolik düzeyde de izolasyonu pekiştirmektedir. Bu durum “Dayanışma sadece benzer işi yapmakla mı kurulur?”, “Ortak çıkarların farkında olmak yeterli değil midir?” sorularını doğurmaktadır. Ancak, platform ekonomisinde bu soruların yanıtı olumsuzdur, çünkü kuryelik, bireylerin ortaklık bilincini kurabilmelerine imkân tanımayan bir hız, bireysellik ve sürekli belirsizlik rejimi içinde yapılandırılmıştır. Eylemsizlik, yalnızca korkudan değil; bu farkındalık eksikliğinden de kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda dayanışmanın zayıflığı, yalnızca bireysel tercihlerle açıklanamaz; bu, platform kapitalizminin ürettiği sistemik bir sorundur. Dayanışmayı kurmak için yalnızca benzer sorunlara sahip olmak yetmemekte, aynı zamanda bu sorunları birlikte tartışacak güvenli bir alan, zaman ve örgütsel yapı gerekmektedir.

4.3.5.3 Sendika ve örgütlenme

Esnaf moto kuryeler, güvencesizlik ve düşük iş güvenliği nedeniyle sendikal örgütlenmeye ihtiyaç duyar. Ancak bağımsız çalışma biçimi ve platform kontrolü, örgütlenmeyi ve toplu hareketi oldukça zorlaştırmaktadır.

Yani bu meslekte şöyle, bence bu meslek dahi o kadar ciddiye alınmadığı için ve herkes bağımsız çalışma olarak gördüğü için, çalışanlar olarak yani biz de bir

bağımsız, kendimizi işçi olarak görmediğimiz için aslında bir halk talebinde bulunmakla ilgili bir şey de o kadar girilmiyor galiba yani. Anlatabildim mi? Bir örgütlenme bu yüzden yok sanki. (DG38, 41, Erkek, Evli)

Meslektaşlarımızla birlikte hareket etmiyoruz kesinlikle. Yaş grupları biraz daha düşük olduğu için motor gruplarında sendika işleyişi veya kamu alanlarında çalışan sendikalı işçiler hakları vs. işleyişe bilmediği için onların da çok çalıştığını düşünmüyorum. (DG25, 56, Evli)

Platform ekonomisinin yarattığı esnek, bireyselleştirilmiş ve görünüşte özgür çalışma modeli, geleneksel sendikal örgütlenmenin zeminini ciddi şekilde aşındırmaktadır. Bu durum, sınıf bilinci oluşumunu engelleyen yapısal bir kopuşa işaret eder.

Tartışma: Bauman'ın (2000) "akışkan modernite" kavramı, günümüz toplumlarının yalnızca mekânsal değil, aynı zamanda sosyal ilişkiler bağlamında da geçici ve yüzeysel hale geldiğini vurgular. Bu kavram, esnaf moto kuryelerin deneyimleriyle yakından örtüşmektedir. Çalışmanın bulguları, kuryelerin dayanışma duygusunun giderek eridiğini, iş birliği kapasitelerinin düştüğünü ve kendilerini çoğu zaman "kendi kaderiyle baş başa kalmış" olarak gördüklerini göstermektedir. Platform şirketleri, çalışanları bağımsız girişimci olarak tanımlayarak onları hem sosyal haklardan mahrum bırakmakta hem de işyeri aidiyet bağlarını sistematik şekilde zayıflatmaktadır. Kuryeler, işlerini dijital uygulamalar üzerinden alır, rotalarını bağımsız belirler ve teslimatlarını çoğu zaman fiziksel olarak hiçbir başka çalışanla temas etmeden gerçekleştirirler. Bu durum, Rosenblat'ın (2018) ortaya koyduğu gibi, "iş arkadaşlığı" ve "kollektif kimlik" kavramlarının yerini bireysel performans odaklı ilişkilerin almasına neden olur. Rosenblat'ın Uber sürücülerıyla yaptığı çalışmada olduğu gibi, Türkiye bağlamında da kuryelerin yalnızlığı yalnızca duygusal bir durum değil, aynı zamanda iş güvencesi ve hak arayışı açısından da ciddi sonuçlar doğuran bir yapısal sorundur. Çalışmada, kuryelerin aynı coğrafi bölgede faaliyet göstermelerine rağmen birbirleriyle çoğu zaman yalnızca istasyonlarda veya sosyal medya gruplarında sınırlı süreli ve yüzeysel temas kurabildikleri bulunmuştur. Bu temaslar bile çoğu zaman rekabet temelinde gelişmektedir. Algoritmik atama sistemlerinin yarattığı performans baskısı ve puanlama mekanizmaları, kuryeleri sürekli olarak birbirlerine karşı bireysel bir başarı yarışına

sokmaktadır. Bu ortam, Tassinari ve Maccarrone'un (2020) Avrupa genelindeki platform işçileri üzerine yaptığı çalışmada da benzer şekilde tanımlanmıştır: performansa dayalı rekabet, kolektif kimlik inşasını engelleyerek işçileri yalnızlaştırır ve örgütlenme kapasitesini zayıflatır. Bununla birlikte, literatürde görüldüğü gibi, aşırı bireyselleştirici bu yapı, bazı bağlamlarda kolektif direnişin de doğmasına yol açmaktadır. Riders Union Bologna gibi kolektif girişimler (Woodcock ve Graham, 2020), İtalya'da Deliveroo çalışanlarının örgütlü hak arayışına örnek teşkil etmektedir. Benzer şekilde, Türkiye'deki kuryeler arasında yerel WhatsApp ve Telegram gruplarının kurulduğu, anlık bilgi paylaşımı ve destek için kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Cant'ın (2019) İngiltere'de yemek dağıtım kuryeleri üzerine yaptığı etnografik çalışma, dijital dayanışma gruplarının, ilk etapta iş akışı, rota bilgisi ve ekipman paylaşımı için kurulduğunu; ancak zamanla kolektif taleplerin dile getirildiği bir platforma dönüştüğünü ortaya koymuştur. Türkiye'de ise TAMKF (Tüm Anadolu Motosikletli Kuryeler Federasyonu) gibi girişimler, kuryeler arasında dayanışma pratiklerini kurumsallaştırma potansiyeli taşımaktadır. Çalışmanın bulguları, Türkiye'de kuryelerin örgütlenme düzeyinin düşük olduğunu, bireysel çözüm yollarının daha baskın olduğunu göstermektedir. Güzel ve Sarı'nın (2020) Türkiye'de platform çalışanları üzerine yaptığı araştırmaya göre, platform çalışanlarının işçi statüsüne dahil edilmemesi ve yasal boşluklar, sendikal haklardan yararlanmayı fiilen engellemektedir. Ayrıca, kültürel düzeyde güçlü bir bireycilik ve "kendi başına ayakta kalma" motivasyonu, kolektif hareketlerin gelişimini sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda, esnaf moto kuryelerin örgütlenememesi yalnızca bireysel ilgisizlikle değil, aynı zamanda yapısal ve kültürel engellerle de açıklanabilir. Platform ekonomisinin doğası gereği kimliksizlik, geçicilik ve sürekli performans yarışı, kolektif bilincin gelişmesini engelleyen başlıca faktörlerdir.

Polanyi'nin (1944/2001) "toplumun kendini koruma" refleksi, piyasanın bireyselleştirici baskılarına karşı toplumsal savunma mekanizmalarının gelişebileceğini vurgular. Çalışmanın bulguları, kuryeler arasında da benzer bir mekanizmanın filizlenmeye başladığını göstermektedir. Başlangıçta yalnızlaşan ve bireysel stratejiler geliştiren kuryeler, zamanla ortak sorunlar etrafında birleşmeye başlamaktadır. Ancak mevcut sendika modellerinin, standart istihdam ve sabit işveren bağlılığı üzerine kurulu olması, esnaf moto kuryeler gibi esnek ve çoklu platform çalışanları için yetersiz kalmaktadır.

Heeks ve arkadaşlarının (2021) vurguladığı gibi, dijital üyelik sistemleri, mobil destek hatları ve platformlar arası hak savunuculuğu gibi yeni nesil stratejiler geliştirilmedikçe, dijital emekçilerin hak taleplerinde uzun vadeli başarı elde etmeleri zor görünmektedir

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma, gig ekonomisinin en görünür ve aynı zamanda en görünmez aktörlerinden biri olan esnaf moto kuryelerin çok katmanlı emek deneyimlerini derinlemesine inceleyerek, yeni kapitalizmin emek süreçleri üzerindeki dönüşümünü eleştirel bir perspektifle ortaya koymuştur. Marx'ın (1867) emek gücünün metalaşması ve yabancılaşma kavramları, Sennett'in (1998) karakter aşınması, Bauman'ın (2000) akışkan modernite kavramsallaştırması, bu dönüşümün kavramsal haritasını oluşturmuştur.

Kurye deneyimleri, işçilerin özerkliğini tamamen ortadan kaldıran ve onları algoritmik kuralların pasif uygulayıcılarına dönüştüren bir “dijital taylorizm” biçimini yansıtmaktadır. Bu dijital taylorizm, yalnızca fiziksel emeği değil, aynı zamanda duyguları, karar verme süreçlerini ve kimlik algılarını da denetim altına almakta ve şekillendirmektedir. Sennett'in işaret ettiği şekilde, bireylerin uzun vadeli plan yapabilme kapasitesi, mesleki aidiyet ve kişisel kimlik bütünlüğü bu çalışma biçiminde ciddi biçimde aşınmaktadır. Kuryelerin anlık müşteri geri bildirimlerine, algoritmik performans puanlarına ve sürekli değişen görev koşullarına bağımlı hale gelmesi, yalnızca iş güvencesizliğine değil, aynı zamanda psikolojik olarak süregelen bir kaygı ve değersizlik hissine yol açmaktadır. Bauman'ın akışkan modernite kavramsallaştırması, kuryelerin istikrarsız ve sürekli belirsizleşen çalışma koşullarını anlamada kritik bir zemin sağlamaktadır. Moto kuryeler için sabit bir gelir, öngörülebilir bir çalışma programı veya kurumsal aidiyet duygusu neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bunun yerine, her yeni sipariş, her yeni algoritmik düzenleme, emek sürecinde yeniden konumlanmayı ve bireyin kendini sürekli yeniden üretmesini gerektirmektedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu, sabit gelir ve uzun vadeli güvence eksikliği nedeniyle psikolojik olarak sürekli bir “belirsizlik rejimi” içinde yaşamaktadır. Özellikle haftalık 50-60 saat ve üzerinde çalışan katılımcılar, ne gelirlerinin ne de iş sürekliliklerinin garanti altında olmadığını vurgulamıştır. Bu yapısal güvencesizlik, Bauman'ın (2000) akışkan modernite kavramıyla birebir örtüşmektedir. Bauman'a göre modern yaşam sabitlikten uzak, sürekli değişen ve geçici ilişki biçimlerinden beslenir. Katılımcıların deneyimleri,

sabit bir aidiyet duygusundan ziyade sürekli yenilenen, geçici ve kırılgan bağlar içinde şekillenmektedir. Gelir düzeyine bakıldığında, katılımcıların çoğu 30.000 TL – 50.000 TL aralığında değişen ve öngörülemeyen bir kazanç elde etmektedir. Platformların uyguladığı algoritmik iş dağıtım sistemi, sipariş sayısı, müşteri geri bildirimleri ve anlık performans skorları gibi değişkenlere bağlı olarak kazançlarda büyük dalgalanmalara neden olmaktadır. Katılımcılar, bir ay içinde dahi ciddi gelir kayıpları yaşayabildiklerini, bir sonraki ay ne kadar kazanacaklarına dair hiçbir öngöründe bulunamadıklarını belirtmişlerdir. Bu gelir istikrarsızlığı, yalnızca ekonomik değil, psikolojik bir stres kaynağıdır. Katılımcılar, sabit bir mali plan yapamamakta, borçlarını veya temel yaşam giderlerini karşılamak için sürekli ek iş aramakta veya aile desteğine başvurmaktadır. Araştırmada birçok katılımcı, “Kira mı ödeyeyim, kredi mi kapatayım yoksa motorun bakımını mı yaptırayım?” gibi temel ihtiyaçlar arasında sürekli bir seçim yapmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Platform şirketlerinin sosyal destek mekanizmalarındaki yetersizlik, bu belirsizlik rejimini daha da derinleştirmektedir. Çoğu katılımcı, hastalık, kaza veya acil durumlarda platformlardan hiçbir maddi ya da psikolojik destek alamadığını belirtmiştir. İş kazası sigortası, hastalık izni veya gelir telafi sistemi gibi temel sosyal güvence unsurlarının yokluğu, kuryeleri tamamen kendi bireysel çabalarıyla ayakta kalmaya itmektedir. Bu durum, sosyal hakların ve dayanışma ağlarının eksikliğini de gözler önüne sermektedir. Katılımcılar arasında dayanışma, kolektif savunma veya örgütlü hak arama gibi pratiklerin neredeyse hiç gelişmemiş olması, hem gelir güvencesinin hem de sosyal destek eksikliğinin bir sonucudur. Çoğu katılımcı, kendi kaderine terk edilmiş hissederek, sistemin “özgür girişimci” söylemini içselleştirmiş ve “herkes kendi şansını yaratır” anlayışını benimsemek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda, platformların işçilere yönelik sunduğu “esneklik” söylemi, yüzeyde cazip bir avantaj gibi görünse de, aslında işçinin tüm riski ve belirsizliği bireysel olarak üstlenmesine yol açmaktadır. Katılımcılar, daha fazla iş alabilmek ve daha yüksek gelir elde edebilmek adına kendilerini sürekli “hazır” ve “aktif” tutmak zorunda hissetmektedir. Bu durum, hem bedensel hem de zihinsel tükenmişliğe yol açmakta; katılımcıların yaşam kalitesini ciddi şekilde düşürmektedir. Bauman’ın akışkan modernite yaklaşımında vurguladığı gibi, bu belirsizlik ve süreklilik hâli, bireylerin uzun vadeli plan yapma kapasitesini yok etmekte, aidiyet ve güven duygusunu aşındırmaktadır. Katılımcılar, kendilerini “geçici”, “her an sistem dışına itilebilecek” ve “görünmez” hissettiklerini ifade etmiş; uzun vadeli

bağ kurma, gelecek planı yapma ve sosyal aidiyet geliştirme gibi temel insani ihtiyaçlardan mahrum kalmaktadır.

Gig ekonomisinin sıkça vurguladığı “esneklik” ve “özgürlük” söylemleri, araştırma bulgularında hem olumlu hem de aldatıcı boyutlarıyla ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların bazıları, kendi programlarını yapabilmenin, belirli bir patron baskısından uzak çalışabilmenin, bireysel özgürlük hissini artırdığını belirtmiştir. Özellikle genç kuryeler, esnek saatler sayesinde eğitimlerine veya başka işlerine zaman ayırabildiklerini ifade etmiştir. Ancak bu sözde özgürlük, çoğu zaman yapısal güvencesizlik ve bireysel risklerin tamamen işçiye yıkılması anlamına gelmektedir. Marx’ın metalaşma analiziyle bakıldığında, “özgürlük” vaadi, emeğin tamamen piyasa kurallarına tabi kılınması ve işçinin kendini sürekli olarak “satılabilir” hale getirmesi zorunluluğuna dönüşmektedir. Çalışma saatlerinin uzunluğu, bu belirsizlikle birleşerek hem fiziksel tükenmeye hem de psikolojik olarak derin bir yabancılaşma duygusuna yol açmaktadır. Marx’ın (1867) yabancılaşma kavramı burada kritik bir çerçeve sunmaktadır: Kurye, üretim sürecinde kendi emeğinin öznesi olmaktan çıkar, yalnızca algoritmik emirleri uygulayan ve emeğini metalaştıran bir araca dönüşür. Emeğin amacı, çalışanın kendini gerçekleştirme değil, teslimat süresini minimize ederek platformun kârını maksimize etmektir. Katılımcıların çoğu, algoritmik yönetim ve anlık performans değerlendirmesi nedeniyle sürekli bir “görünmez baskı” altında olduklarını vurgulamıştır. Örneğin, genç ve öğrenci katılımcılar, uzun çalışma saatlerine rağmen düşük puanlar nedeniyle psikolojik olarak tükenme yaşadıklarını ve bazen iş bırakmayı düşündüklerini belirtmiştir.

Araştırma bulguları, esnaf moto kuryeler arasında güçlü bir sınıf bilinci gelişmediğini açıkça ortaya koymaktadır. Katılımcılar kendilerini çoğunlukla “bağımsız çalışan”, “esnaf”, “girişimci” veya “özgür kurye” olarak tanımlamakta; klasik anlamda “işçi” kimliğini içselleştirmemektedir. Bulgular ayrıca Standing’in “prekarya” kavramını sahada somutlaştırmaktadır. Katılımcılar, klasik işçi sınıfı haklarından yoksun, sosyal güvenlikten mahrum ve sürekli değişken bir gelir düzeniyle yaşamaya zorlanan yeni bir emek sınıfını temsil etmektedir. Bu yapı, aynı zamanda kimliksel bir dönüşüme de yol açmakta; katılımcılar kendilerini “işçi” olarak değil, “bağımsız kurye” ya da “girişimci” olarak tanımlamaya eğilim göstermektedir. Bu özdeşleşme biçimi, sınıf dayanışmasını ve kolektif mücadele bilincini kırmaktadır. Bauman’ın (2000) “akışkan modernite”

kavramı, sınıf bilincinin neden zayıf kaldığını anlamada kritik bir teorik araç sunmaktadır. Bauman’a göre modern toplumda bağlar geçici, ilişkiler yüzeysel ve aidiyet duygusu zayıftır. Katılımcıların çoğu, sürekli değişen sipariş sistemleri, esnek ama düzensiz çalışma saatleri ve sürekli performans puanlamaları nedeniyle sabit bir iş arkadaşlığı, meslektaşlık dayanışması veya kalıcı sosyal bağlar kuramamaktadır. Bir kuryenin bir başka kuryeyle dayanışma kurma ihtimali oldukça düşüktür çünkü bireyler, sürekli değişen görev ve rotalar arasında, hem mekânsal hem de zamansal olarak kopuk bir düzende çalışmaktadır. Araştırmada birçok katılımcı, aynı platformda çalışmasına rağmen diğer kuryeleri tanımadığını, sosyal ilişki kuramadığını veya “rakip” olarak gördüğünü belirtmiştir. Bu durum, dayanışmayı değil, bireysel rekabeti beslemekte; dolayısıyla sınıf bilincinin oluşumunu engellemektedir. Foucault’nun gözetim ve disiplin toplumu kavramı, burada işçilerin sürekli bireyselleştirilmiş denetim altında tutulmalarını açıklar. Araştırma bulgularında, algoritmaların kuryeleri anlık performans puanlarına, teslimat sürelerine ve müşteri yorumlarına göre sürekli izlediği ve değerlendirdiği ortaya çıkmıştır. Bu algoritmik mikro yönetim, işçileri hem sürekli stres altında bırakmakta hem de birbirlerine karşı sürekli rekabete zorlamaktadır. Katılımcılar, kendi skorlarını yükseltmek için diğer kuryelerden daha hızlı çalışmaya, daha fazla sipariş almaya ve daha fazla "beğeni" toplamaya odaklanmaktadır. Bu “kişisel performans yarışı” ortamı, kolektif kimliği zayıflatmakta; herkesin yalnızca kendi başarısına odaklandığı, atomize bir emek yapısı yaratmaktadır. Sennett’in (1998) “karakter aşınması” kavramı, burada tekrar önem kazanmaktadır. Çalışma bulgularında, kuryelerin büyük kısmı bu işi “geçici” gördüklerini, daha iyi bir iş bulana kadar yaptıklarını veya “asıl işlerinin” farklı olduğunu belirtmiştir. Bu geçicilik algısı, mesleki kimliğin ve dolayısıyla sınıf kimliğinin oluşmasını engellemektedir. Katılımcılar, kendilerini geçici bir aktör olarak gördükleri için uzun vadeli bir toplu çıkar veya kolektif dayanışma inşa etmeye istekli değildir. Ayrıca, sürekli değişen görevler, algoritmalar ve iş düzeni nedeniyle, bireylerin kendilerini bir “topluluk” parçası olarak görme şansı da azalmakta; kimlik bütünlüğü zayıflamakta ve bireysel dayanıklılık ön plana çıkmaktadır. Araştırma bulguları, kuryelerin sosyal destek ağlarının son derece zayıf olduğunu göstermektedir. Çoğu katılımcı, zorluklarla yalnız başına baş etmeye çalışmakta, iş arkadaşlarından veya topluluktan psikolojik ve maddi destek alamamaktadır. Birçok katılımcı, “tek başıma mücadele ediyorum”, “kimseyle dayanışma kurma fırsatım yok” veya “herkes kendi

derdinde” gibi ifadeler kullanmıştır. Bu yalnızlaşma hali, sınıf bilincinin temel yapı taşlarından biri olan ortak kader duygusunun gelişmesini engellemektedir. Gerçek bir sınıf bilinci, yalnızca maddi koşulların iyileştirilmesiyle değil; aynı zamanda ideolojik aygıtların çözülmesi, dayanışma pratiklerinin güçlendirilmesi ve kolektif kimlik inşasının desteklenmesiyle mümkün olabilir. Araştırmanın ortaya koyduğu gibi, esnaf moto kuryelerin sınıf bilinci geliştirememesi, platform kapitalizminin en görünmez ama en etkili tahakküm biçimlerinden birini temsil etmektedir.

Araştırma bulguları, kadın kuryelerin gig ekonomisindeki deneyimlerinin, toplumsal cinsiyetin görünmez ama son derece etkili rolünü açık biçimde ortaya koymaktadır. Kadın katılımcılar çoğunlukla haftalık 30-50 saat arası çalışmayı tercih etmekte; gelir düzeylerinde erkek kuryelere göre daha alt gruplarda yer almaktadırlar. Bu tercih, yalnızca bireysel seçimle değil, toplumsal cinsiyet rolleri, güvenlik kaygıları ve ailevi sorumluluklar gibi çok katmanlı faktörlerle şekillenmektedir. Kadın kuryeler, hem müşteri ilişkilerinde hem de platform içi algoritmik değerlendirme süreçlerinde erkeklere kıyasla daha yoğun stres ve belirsizlik yaşamaktadır. Müşterilerin cinsiyet temelli önyargıları, kadın kuryelerin iş performanslarının doğrudan ve dolaylı biçimde sorgulanmasına neden olmakta; “yavaş teslimat”, “daha az dayanıklılık” veya “daha az güvenilirlik” gibi stereotipler, kadın kuryelerin müşteri puanlarına ve yorumlarına olumsuz yansımaktadır. Ayrıca, algoritmik yönetim, kadın kuryeler üzerinde ek bir baskı kurmaktadır. Platform algoritmaları, teslimat süresi, hız, müşteri geri bildirimi gibi performans ölçütlerini cinsiyet farkı gözetmeksizin "nötr" kriterler olarak sunar. Ancak sahada karşılaşılan sosyal ve fiziksel engeller (örneğin gece teslimatlarının güvenlik riski, bazı bölgelerde cinsiyet temelli taciz olasılığı) bu değerlendirme süreçlerinde kadınların aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Kadın kuryeler, daha güvenli güzergahları veya teslimat saatlerini seçmek zorunda kaldıklarında, algoritmalar tarafından “daha az tercih edilen” veya “daha yavaş çalışan” olarak etiketlenmektedir. Bu durum, kadınların sistem içinde sürekli “eksik performans gösteren” bir konumda kalmasına ve daha az iş almasına neden olmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri de kadın kuryelerin emek deneyimlerini doğrudan şekillendirmektedir. Kadın katılımcıların çoğu, ailelerinin veya sosyal çevrelerinin kendilerine yüklediği bakım, ev içi sorumluluklar ve “kadına uygun meslek” algısı nedeniyle işlerini genellikle “ikincil” bir faaliyet olarak konumlandırmaktadır. Bu, onların gig ekonomisinde uzun vadeli mesleki aidiyet geliştirmelerini engellemekte,

mesleklerini geçici ve tali bir iş olarak görmelerine yol açmaktadır. Kadınların mesleki kimlik inşa süreci, Sennett'in (1998) "karakter aşınması" kavramı çerçevesinde daha da kırılgan bir zemin üzerine kuruludur. Algoritmik performans baskısı, cinsiyet temelli sosyal önyargılar ve toplumsal rollerin yükü birleşerek, kadın kuryelerin işten memnuniyetini azaltmakta; özsaygı, mesleki motivasyon ve psikolojik dayanıklılıklarını zayıflatmaktadır. Kadın katılımcılar, çalışma sırasında yaşadıkları cinsiyet temelli tehdit ve taciz risklerinden, teslimat sırasında karşılaştıkları fiziksel güvenlik sorunlarına kadar birçok düzeyde “görünmez” ama yıkıcı engellerle mücadele etmektedir. Ayrıca, kadın kuryelerin çoğu, platformların sunduğu "özgürlük" ve "esneklik" vaatlerinin gerçekte nasıl bir tuzak haline dönüştüğünü ifade etmektedir. Sözde esnek çalışma saatleri, kadınların gündelik hayat sorumluluklarını daha rahat yönetebilmelerine olanak tanıyormuş gibi görünse de, aslında bu "esneklik" onların hem ekonomik hem sosyal olarak daha güvencesiz bir konumda kalmalarına neden olmaktadır. Esnekliğin maliyeti, kadın kuryelerin iş güvencesi ve sosyal haklardan mahrum kalmalarıyla ödenmektedir.

Araştırma bulguları, gig ekonomisinin esnaf moto kuryelere sunduğu yapısal güvencesizlik, algoritmik çalışma koşulları ve denetim baskısına rağmen, bazı katılımcıların çalışma biçimlerinden kısmen memnuniyet duyduklarını da ortaya koymaktadır. Bu memnuniyetler genellikle bağımsızlık hissi, zaman yönetimi esnekliği, belirli dönemlerde elde edilen yüksek kazanç, iş ortamında kurumsal baskıdan uzak olma gibi faktörlerle ilişkilidir. Birçok katılımcı, platform ekonomisinin sunduğu “istediğin zaman çalış” prensibini, kendi günlük yaşamlarını planlama konusunda bir avantaj olarak değerlendirmiştir. Özellikle öğrenci ve genç yaş grubundaki katılımcılar, ders programlarına göre çalışabilme veya hafta sonları ekstra kazanç elde etme imkânı sayesinde bu iş modelini esnek ve kişisel planlamaya uygun bulduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte bazı katılımcılar, uzun vadeli planlama yapamamalarına rağmen, kısa vadeli “acil gelir ihtiyacına” çözüm olarak bu modelin geçici bir rahatlama sağladığını ifade etmiştir.

Bazı katılımcılar, geleneksel iş yerlerindeki otoriter yöneticiler, disiplin uygulamaları veya sabitleşmiş hiyerarşik yapıların baskısından kurtulmuş olmayı olumlu değerlendirmiştir. Platformlar tarafından fiziksel ofise bağlılık beklenmemesi, doğrudan bir yöneticinin gözetimi altında olmamak ve işin doğrudan dijital araçlarla yürütülmesi,

birçok katılımcı tarafından “rahat”, “özgür” ve “kendi kararını verebilen” bir çalışma biçimi olarak tanımlanmıştır. Bu tür memnuniyetler özellikle geçmişte kurumsal yapılarda çalışmış ve bu düzeni "boğucu" olarak nitelendiren katılımcılar arasında daha yoğundur. Bazı katılımcılar, yüksek talep dönemlerinde veya kampanya zamanlarında gelirlerinin birden artabildiğini, bu esnekliği ve potansiyeli önemli bir avantaj olarak değerlendirmiştir. Özellikle büyük şehirlerde yoğun saatlerde çalışan kuryeler, belirli dönemlerde sabit maaşlı işlerden daha fazla kazanabildiklerini belirtmişlerdir. Ancak bu memnuniyetin çoğu zaman geçici, belirsiz ve istikrarsız olduğu vurgulanmış; buna rağmen “acil nakit ihtiyacı” olanlar için sistemin kısa vadeli çözüm sunduğu bir araç olduğu kabul edilmiştir. Bazı katılımcılar, platformun sunduğu “bağımsız girişimcilik” söylemini içselleştirmiştir. Özellikle kendi motorunu kullanan ve vergi mükellefi olan bazı esnaf kuryeler, “kendi işinin patronu olma” hissini olumlu bir özellik olarak değerlendirmiştir. Gün içinde kiminle konuşacağına, ne zaman mola vereceğine, hangi bölgeye gitmek isteyeceğine dair kararları kendisinin alması, bazı katılımcılar için özgüven artırıcı bir deneyim olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, bu bağımsızlık duygusunun yalnızca belirli sınırlar içerisinde kaldığı, algoritmalar ve sistemsel kurallar nedeniyle “koşullu bir özgürlük” olduğu bazı katılımcılar tarafından da eleştirel biçimde dile getirilmiştir.

Her ne kadar bazı katılımcılar yukarıda belirtilen unsurlardan memnuniyet duymuş olsalar da, bu memnuniyetler genellikle geçici, yüzeysel ve sınırlı koşullarda ortaya çıkmaktadır. Bauman’ın (2000) "akışkan modernite" bağlamında tanımladığı gibi, bireyler bu tür geçici tatminleri “esneklik” ve “özgürlük” olarak yorumlarken, bu durum aynı zamanda belirsizlikle başa çıkmanın bireysel yolları olarak işlev görmektedir. Yani, memnuniyet alanları genellikle yapısal eksikliklerin üzerini örten bireysel stratejiler ya da kısa vadeli avantajlardan ibarettir. Uzun vadede, bu memnuniyetlerin sürdürülebilir olmadığı; özellikle gelir istikrarsızlığı, sosyal güvencelerin yokluğu ve algoritmik baskılar altında anlamını yitirdiği görülmektedir.

Gig işçileri başta olmak üzere esnaf moto kuryeler gibi dijital platform emekçileri için insan onuruna uygun, sosyal adaleti önceleyen ve sürdürülebilir bir emek rejiminin inşası aşağıdaki öneriler çerçevesinde değerlendirilebilir:

-İşçi Statüsünün Yeniden Tanımlanması ve Hukuki Güvence

Esnaf moto kuryeler ve gig ekonomisindeki diğer işçiler, "bağımsız yüklenici" statüsünden çıkarılarak fiili işçi olarak tanınmalıdır. Bu değişiklik, işverenlerin yasal sorumluluklarını gizlemesini engelleyecek; asgari ücret, iş güvencesi, yıllık izin, sosyal güvence ve sigorta haklarına erişimi mümkün kılacaktır. İş hukuku reformları, esnek istihdam modellerinin işçi aleyhine kullanımını sınırlayacak şekilde yeniden düzenlenmeli, platform şirketlerinin işveren sorumluluğu açıkça tanımlanmalıdır (De Stefano, 2016; Prassl, 2018).

-Algoritmik Yönetimde Şeffaflık, Hesap Verebilirlik ve Etik Denetim

İş dağıtımı, performans ölçümü ve ücretlendirme süreçlerinde kullanılan algoritmaların işleyişi şeffaf hale getirilmelidir. İşçilerin algoritmik kararlara erişim, itiraz ve düzeltme hakkı tanınmalıdır. Avrupa Birliği'nin 2023 tarihli "Platform Work Directive" önerisinde olduğu gibi, algoritmalar bağımsız denetime tabi tutulmalı ve algoritmik karar alma süreçlerinde etik ilkeler (ör. adalet, önyargısızlık, hesap verebilirlik) temel alınmalıdır. Bu düzenlemeler, dijital panoptikon işleyişine karşı işçilerin öznel özerkliklerini koruyacak ve dijital sömürüyü sınırlayacaktır (Rosenblat, 2018; Zuboff, 2023).

-Sosyal Güvence Mekanizmalarının Yaygınlaştırılması ve Güçlendirilmesi

Gig işçileri için özel sosyal sigorta ve güvence sistemleri oluşturulmalıdır. Sağlık sigortası, iş kazası sigortası, hastalık ödenekleri ve emeklilik katkı primleri platform şirketleri ile kamu otoriteleri arasında adil bir mali paylaşım esasına dayandırılmalıdır. Ayrıca, evrensel temel gelir (UBI) veya minimum gelir güvencesi gibi daha radikal sosyal koruma modelleri gündeme alınmalı ve pilot uygulamalar geliştirilmelidir (Standing, 2021).

-Psikososyal Destek Mekanizmalarının Kurulması

Araştırma bulguları, işçilerin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda psikolojik olarak da ciddi bir tükenme yaşadığını göstermektedir. Dolayısıyla, gig işçilerine yönelik psikolojik danışmanlık, stres yönetimi atölyeleri, grup terapileri ve destek hatları gibi psikososyal programlar oluşturulmalıdır. Bu tür destek mekanizmaları, işçilerin dayanıklılığını artırırken aynı zamanda kolektif aidiyet duygusunu güçlendirebilir.

-Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Güçlendirilmesi

Kadın kuryelerin ve diğer marjinalize grupların yaşadığı çok katmanlı eşitsizliklerin önüne geçmek için cinsiyet duyarlılığı yüksek politikalar geliştirilmelidir. Gece

alışmaları için özel güvenlik önlemleri, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve tacizle mücadele stratejileri, kadınlara yönelik esnek çalışma düzenlemelerinde gelir kaybını önleyici mekanizmalar gibi uygulamalar hayata geçirilmelidir. Platformlarda cinsiyet temelli performans ve değerlendirme farklarının şeffaf raporlanması zorunlu kılınmalıdır.

-Dayanışma Ağlarının ve Sendikal rgtlenmenin Desteklenmesi

Gig işçileri arasında sendikal örgütlenmenin önündeki yasal ve fiili engeller kaldırılmalıdır. Dijital tabanlı sendikalar, kooperatif yapıları ve bölgesel dayanışma ağları desteklenerek, işçilerin toplu pazarlık ve müzakere hakları güvence altına alınmalıdır. Yeni nesil "dijital sendika" ve "emek kooperatifi" modelleri teşvik edilmeli, işçilere örgütlenme bilinci kazandıracak eğitim ve kapasite geleiştirme programları yaygınlaştırılmalıdır (Woodcock ve Graham, 2019; Cant, 2019).

-Eğitim, Kapasite Geleiştirme ve Dijital Okuryazarlık

Gig çalışanlarına yönelik mesleki eğitim, dijital okuryazarlık, hukuki haklar, iş sağlığı ve güvenliği gibi alanlarda sürekli eğitim programları düzenlenmelidir. Böylece, işçilerin yalnızca ekonomik olarak değil, bilgi ve beceri açısından da güçlenmesi sağlanmalıdır. Bu eğitim programları, işçilerin iş güvencesi ve kariyer geçiş kapasitelerini artırarak yapısal bağımlılık döngüsünü kırmaya yardımcı olabilir.

-Kamuoyu Bilinci ve Akademik Araştırmaların Artırılması

Platform ekonomisi bağlamında emek süreçlerine dair disiplinlerarası ve veri odaklı akademik araştırmalar artırılmalıdır. Medya, sivil toplum kuruluşları ve akademi işbirliğiyle gig işçilerinin yaşadığı görünmez emek süreçleri kamuoyunda daha görünür hale getirilmeli; sosyal baskı ve farkındalık kampanyaları desteklenmelidir. Bu alışmalar, toplumsal duyarlılığın ve politik sorumluluğun geleişmesine katkıda bulunabilir. Sürdürülebilir

-Geçim ve Alternatif Gelir Modelleri

Gig işçilerinin sürekli belirsizlik içinde yaşamalarını engellemek için sürdürülebilir geçim politikaları geleiştirilmelidir. Minimum gelir güvencesi, esnek çalışma sigortaları ve kademeli gelir destek programları gibi politikalar, hem gelir dalgalanmalarını azaltabilir hem de işçilerin uzun vadeli sosyal güvencesini artırabilir (Zuboff, 2019; Urhan, 2023; Standing, 2021).

KAYNAKÇA

- Abalı Akgül, T. Z., ve Tatlıcan, Ü. (2022). Prekerleşme ve proleterleşme: eğitilmiş emek üzerine bir tartışma (Bildiri). *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, İzmir.
- Adkins, L. (2017). Disobedient workers, the law and the making of unemployment markets. *Sociology*, 51(2), 290-305.
- Aloisi, A., ve De Stefano, V. (2022). *Your boss is an algorithm. Artificial intelligence, platform work and labour rights*. Oxford: Hart Publishing.
- Andrejevic, M. (2025). Labor and surveillance: the productivity of being watched. *The Handbook of Digital Labor*, 119-131.
- Atalan, G. (2023). *Motorcycle couriers' job demands, job resources and riding behaviors* (Yayın no. 105470) [Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. <https://hdl.handle.net/11511/105470>
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk society: towards a new modernity*. Cambridge: SAGE Publications.
- Beck, U. (2000). *The brave new world of work*. Cambridge: Polity Press.
- Berg, J. (2016). Income security in the on-demand economy: findings and policy lessons from a survey of crowdworkers. *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 37(3), 543–576.
- Bianet. (2022, 24 Ocak). *Trendyol'da çalışan moto kuryeler eylemde*. 17 Mayıs 2024 tarihinde <https://bianet.org/haber/trendyol-da-calisan-moto-kuryeler-eylemde> adresinden alındı.
- Blaug, M. (1997). *Economic theory in retrospect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boltanski, L., ve Chiapello, È. (2005). *The new spirit of capitalism*. London: Verso.

- Booth, R. (2025). Algorithmic labour: new forms of work, control and resistance. *Work, Employment and Society*, 39(1), 15–34.
- Braverman, H. (1998). *Labor and monopoly capital: the degradation of work in the twentieth century*. Newyork: Review Press.
- Burgess, J., ve Strachan, G. (1999). The evolution of employment security in Australia: From security to flexibility. *Labour & Industry: A journal of the social and economic relations of work*, 10(1), 1–24.
- Çalışkan, Z. (2021). Moto kuryeler ve dijital çalışma ilişkileri: istanbul örneği. *Çalışma ve Toplum*, 71(4), 1959–1980.
- Calo, R., ve Rosenblat, A. (2017). The taking economy: uber, information, and power. *Columbia Law Review*, 117(6), 1623–1690.
- Cant, C. (2019). *Riding for deliveroo: resistance in the new economy*. Cambridge: Polity Press.
- Castel, R. (2003). *From manual workers to wage laborers: transformation of the social question*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Ceylan, B. (2022). *Labor process and work in platform capitalism: A study on motor couriers of digital platforms in Istanbul* (Yayın no. 99534) [Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. <https://hdl.handle.net/11511/99534>
- Cherry, M. A. (2016). Beyond misclassification: The digital transformation of work. *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 37(3), 577–602.
- Cherry, M. A., ve Aloisi, A. (2017). Dependent contractors in the gig economy: a comparative approach. *American University Law Review*, 66(3), 635–689.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities*. Canada: University of California Press.
- Connell, R. W., ve Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19(6), 829-859.
- Dardot, P., ve Laval, C. (2013). *The new way of the world: on neoliberal society*. London: Verso.

- De Stefano, V. (2016). The rise of the “just-in-time workforce”: on-demand work, crowd work, and labor protection in the "gig-economy". *Comparative Labor Law and Policy Journal*, 37(3), 471–504.
- Dik, S. (2024). *İndirim marketleri çalışma koşullarının esnekleşme, güvencesizleşme ve prekarya kavramları çerçevesinde değerlendirilmesi: Mersin Örneği* (Yayın no. 892597) [Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr>
- Dubal, V. (2023). On algorithmic wage discrimination. *Columbia Law Review*, 123(7), 1929-1992.
- Ersöz, B., ve Başaran, A. (2024). Navigating resistance on digital platforms: Delivery and transportation labor in Türkiye. *Frontiers in Sociology*, 9.
- Eryarsoy, E., Masoud Sh., ve Tanrisever., F. (2022). Models for government intervention during a pandemic. *European Journal of Operational Research*, 4(3), 412-453.
- Fairwork Türkiye. (2022, 10 Mayıs). *Fairwork Türkiye derecelendirme raporu*. 25 Ağustos 2024 tarihinde <https://fair.work/wp-content/uploads/sites/97/2022/10/Fairwork-Turkiye-2022-Report.pdf> adresinden alındı.
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class*. New York: Basic Books.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and punish: the birth of the prison*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (2015). *Hapishanenin doğuşu* (Çev. M. A. Kılıçbay). İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Fromm, E. (1961). *Marx's concept of man*. New York: Frederick Ungar Publishing Co.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Stanford: Stanford University Press.
- Goetz, N., ve Wald, A. (2022). Similar but different? the influence of job satisfaction, organizational commitment and person-job fit on individual performance in the continuum between permanent and temporary organizations. *International Journal of Project Management*, 40(3), 251-261.

- Gorz, A. (1997). *Reclaiming work: beyond the wage-based society*. Cambridge: Polity Press.
- Graham, M., ve Anwar, M. A. (2023). *Digital labour struggles in the Global South: Resistance, solidarity and precarious work*. Oxford: Pluto Press.
- Greenhill, A., ve Wilson, M. (2004). Gender and teleworking identities: reconstructing the research agenda. *ECIS Proceedings*, 161.
- Habertürk. (2021, 25 Ocak). *Uzaktan çalışma 35 bin ofis çalışanımız için kalıcı bir uygulama haline geliyor*. 3 Haziran 2025 tarihinde <https://www.haberturk.com/uzaktan-calisma-35-bin-ofis-calisanimiz-icin-kalici-bir-uygulama-haline-geliyor-2950247> adresinden alındı.
- Hamper, W. R. (1992). The end of work: the decline of the global labor force and the dawn of the post-market era. *The New Republic*, 207(21), 29–33.
- Han, B. C. (2021). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hardt, M., ve Negri, A. (2001). *İmparatorluk* (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Honneth, A. (2005). *Unsichtbarkeit: Stationen einer theorie der intersubjektivität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Honneth, A. (2016). *The idea of socialism: towards a Renewal*. Cambridge: Polity Press.
- Humbert, C., ve Joseph, J. (2019). Introduction: the politics of resilience: problematising current approaches. *Resilience*, 7(3), 215-223.
- Hunt, E. K. (2015). *History of economic thought: A critical perspective*. Newyork: M.E. Sharpe.
- Illouz, E. (2019). *The end of love: A sociology of negative relations*. Oxford: Oxford University Press.
- ILO. (2022, 10 Nisan). Working from home: Estimating the worldwide potential, policy brief. 17 Eylül 2024 tarihinde <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--->

[ed_protect/---protrav/---travail/documents/briefingnote/wcms_743447.pdf](https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/sectoral/lang--en/index.htm)
adresinden alındı.

ILO. (2022, 19 Mayıs). COVID-19 and the world of work: Sectoral impact, responses recommendations. 17 Haziran 2024 tarihinde <https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/sectoral/lang--en/index.htm> adresinden alındı.

ILO. (2022, 17 Nisan). Teslimat sektöründe psikososyal risk analizi: Türkiye örneği. 05 Şubat 2025 tarihinde https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@ilo-ankara/documents/genericdocument/wcms_831528.pdf adresinden alındı.

Jara, H. X. (2015). The effects of job insecurity on income and hours of work. *Labour Economics*, 33, 78–91.

Kalleberg, A. L. (2011). *Good jobs, bad jobs: the rise of polarized and precarious employment systems in the united states*. New York: Russell Sage Foundation.

Kellogg, K. C. (2011). *Challenging operations: medical reform and resistance in surgery*. Chicago: University of Chicago Press.

Kılıç, M., ve Erol, S. (2022). Platform işçiliği: Esneklikten güvencesizliğe geçiş. *Çalışma ve Toplum*, 74, 233–255.

Kjaerulff, J. (2015). The corrosion of character revisited: rethinking uncertainty and flexibility, flexible capitalism. *Exchange and Ambiguity at Work*, 4, 238.

Kjaerulff, J. (2015). *Flexible capitalism: Exchange and ambiguity at work*. London: Berghahn Books.

Korkut, S. (2024). Pandemi sonrası platform emekçiliğinde görünmeyen tehlikeler. *Çalışma Hayatı Dergisi*, 17(1), 61–78.

Korkut, T. (2024). *Emek sürecinin dönüşümü, platform kapitalizmi kapsamında sömürü ve denetim mekanizmaları: İzmir moto kuryeler örneği* (Yayın no. 862229) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr>

- Küçük, N. (2022). *Motosikletli kuryeler odağında teslimat sektörü çalışanlarında psikososyal risk analizi*. Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü Yayınları
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojik araştırmalarda yöntem ve teknikler*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lemke, T. (2016). *Foucault, governmentality, and critique*. İstanbul: Beta.
- Lyon, D. (2007). *Surveillance studies: An overview*. Cambridge: Polity Press.
- Marx, K. (1844/2007). *Economic and philosophic manuscripts of 1844*. New York: Dover Publications.
- Marx, K. (1867/1990). *Capital: A critique of political economy*. London: Penguin Classics.
- Matthewman, S., ve Huppatz, K. (2020). A sociology of Covid-19. *Journal of Sociology*, 56(4), 675-683.
- McGuinness, S., Wooden, M., ve Hahn, M. (2012). Job insecurity and future employment prospects: Evidence from longitudinal data. *Economic Record*, 88(282), 73–89.
- Minter, K. (2017). Negotiating labor standards in the gig economy: airtasker and unions in Australia. *Economic and Labour Relations Review*, 28(3), 438–454.
- Morens, D. M., Folkers, G. K., ve Fauci, A. S. (2009). What is a pandemic? *The Journal of infectious diseases*, 200(7), 1018-1021.
- Mujkic, D. (2005). The Teleworker in the age of informational capitalism. *Athabasca University Master of Arts*, 5, 20.
- Noble, S. U. (2018). *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. Oxford: Nyu Press.
- Pasquale, F. (2015). *The black box society: The secret algorithms that control money and information*. Cambridge: Harvard University Press.
- Però, D., ve Downey, J. (2024). Advancing workers' rights in the gig economy through discursive power: the communicative strategies of indie unions. *Work, Employment and Society*, 38(1), 140-160.
- Pettinger, L. (2019). *What's wrong with work?* London: Policy Press.

- Pieczka, M. (2018). Ethics in public relations: A critical reflection. *Public Relations Inquiry*, 7(1), 5–22.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Cambridge: Harvard University Press.
- Polanyi, K. (1944/2001). *The great transformation: the political and economic origins of our time*. Boston: Beacon Press.
- Prassl, J. (2018). *Humans as a service: The promise and perils of work in the gig economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Rosa, H. (2019). *Resonance: A sociology of our relationship to the world*. Cambridge: Polity Press.
- Rosenblat, A. (2018). *Uberland: How algorithms are rewriting the rules of work*. Oakland: University of California Press.
- Rosenblat, A., ve Stark, L. (2016). Algorithmic labor and information asymmetries: a case study of uber's drivers. *International Journal of Communication*, 10, 3758–3784.
- Sadioğlu, U., ve Altay, S. (2020). Post-Fordizm ve kamu yönetimine yansımaları. *Sosyoekonomi*, 28(45), 327–352.
- Salleh, N. M., Shukry, S. N. M., Maylyn, V., ve Jokinol, C. (2023). Analyzing the challenges, effects, and motivations of gig economy workers. *Social Sciences*, 13(6), 2125-2142.
- Savaris, R. F. (2021). Stay-at-home policy is a case of exception fallacy: an internet-based ecological study. *Scientific Reports* 11(1), 1-13.
- Sayer, A. (2005). *The moral significance of class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scholz, T. (2017). *Uberworked and underpaid: How workers are disrupting the digital economy*. Cambridge: Polity Press.
- Segre, S. (2020). *Bauman, elias and latour on modernity and its alternatives: three contemporary sociological theorists on modernity and other options*. London: Anthem Press.

- Sennett, R. (1998). *The corrosion of character: the personal consequences of work in the new capitalism*. New York: W. W. Norton ve Company.
- Sennett, R. (2006). *The culture of the new capitalism*. New Haven: Yale University Press.
- Sennett, R. (2011). *Karakter aşınması: Yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkileri* (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayın.
- Sennett, R., ve Cobb, J. (2017). *Sınıfın gizli yaraları* (Çev. MK Coşkun). İstanbul: Ayrıntı Yayın.
- Seubert, C.; Hopfgartner, L. ve Glaser, J. (2019). Beyond job insecurity – Concept, dimensions, and measurement of precarious employment. *University of Innsbruck, Institute of Psychology*, 34.
- Shapiro, A. (2017). Between autonomy and control: strategies of arbitrage in the “on-demand” economy. *New Media & Society*, 20(8), 2954–2971.
- Spreitzer, G., Cameron, L., ve Garrett, L. (2017). Alternative work arrangements: Two images of the new world of work. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4, 473–499.
- Srnicek, N. (2017). *Platform capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Standing, G. (2021). *The precariat: The new dangerous class*. London: Bloomsbury.
- Stiglitz, J. E. (2012). *The price of inequality: how today's divided society endangers our future*. New York: W.W. Norton & Company.
- Tan, Z. M., Aggarwal, N., Cowls, J., Morley, J., Taddeo, M., ve Floridi, L. (2021). The ethical debate about the gig economy: A review and critical analysis. *Technology in Society*, 65, 101594.
- Tassinari, A., ve Maccarrone, V. (2020). Riders on the storm: Workplace solidarity among gig economy couriers in Italy and the UK. *Work, Employment and Society*, 34(1), 35–54. <https://doi.org/10.1177/0950017019862954>.
- The World Bank. (2022, 19 Mayıs). *Labor Force Total*. 01 Eylül 2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.IN> adresinden alındı.
- Therborn, G. (2013). *The Killing Fields of Inequality*. Cambridge: Polity Press.

- TÜİK. (2022, 19 Mayıs). *İstatistiklerle Aile*. 09 Aralık 2024 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Aile-2020-37251> adresinden alındı.
- Urhan, C. (2023). *Gelecekte ekonomi*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınevi.
- Üçer, Ö., ve Kılıç, Y.Ö. (2021). Türkiye’de dijital platform işçiliği: Kuryelerin deneyimleri. *Toplum ve Bilim*, 156, 173–196.
- Vallas, S., ve Schor, J. B. (2020). What do platforms do? Understanding the gig economy. *Annual review of sociology*, 46(1), 273-294.
- Van Doorn, N. (2020). Platform labor: On the gendered and racialized exploitation of low-income service work in the “gig economy”. *Sociology Compass*, 14(3).
- Veen, A., Barratt, T., ve Goods, C. (2020). Algorithmic control, contestability and externalisation in app-based management in the gig economy. *Human Resource Management Journal*, 30(4), 583–599.
- Vosko, L. F. (2006). *Precarious employment: Understanding labour market insecurity in Canada*. Montreal: McGill-Queen’s University Press.
- Weber, M. (2011). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin Ruhu* (Çev. Z. Aruoba,). Newyork: Hil Yayınları.
- Wikipedia. (2024, 4 Haziran). *Türkiye kurye grevleri*. 21 Ocak 2024 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/2022_T%C3%BCrkiye_kurye_grevleri adresinden alındı.
- Woodcock, J., ve Graham, M. (2019). *The gig economy: A critical introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Wright, E. O. (2005). *Approaches to class analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, E. O. (2015). *Understanding class*. London: Verso Books.
- Yasım, Y. K. (2020). Endüstri 4.0: Çalışmanın geleceği. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 47–64.

- Yildiz, H. (2005). Postmodernizm nedir?. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 2-7.
- Yılmaz, A. (2021). Türkiye’de platform işçiliği ve dijital güvencesizlik: Bir niteliksel araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 69(1), 157–184.
- Yılmaz, E. (2023). Dijital platform emekçiliğinde toplumsal cinsiyet: Kadın kuryelerin deneyimleri. *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 28(1), 45–68.
- Zuboff, S. (2015). Big other: surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *Journal of information technology*, 30(1), 75-89.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. Newyork: PublicAffairs.
- Zuboff, S. (2023). *The age of surveillance capitalism. Social theory re-wired*. Newyork: PublicAffairs

EKLER

Ek1: Derinlemesine Görüşme Çerçevesi

MALTEPE ÜNİVERSİTESİ, LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ, SOSYOLOJİ
ANABİLİM DALI

İŞ İLİŞKİSİNİN DEĞİŞEN YÜZÜ VE İŞİN GÜVENCESİZLEŞTİRİLMESİ: İSTANBUL'DA ESNAF MOTO KURYELER ÖRNEĞİ

DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME ÇERÇEVESİ

DG Kodu:

Görüşmenin kim tarafından yapıldığı: Ömer Faruk Tüfekçi

Tanıtım (Öncelikle görüşülen kişiye görüşmek üzere kabul ettikleri için teşekkür edilecek ve kendimiz ve yapmak istediklerimiz gibi konularda açıklama yapılacak ve görüşmenin yaklaşık süresi hakkında bilgi verilecektir.)

Görüşmenin yapıldığı yer: (Görüşülen kişinin işyeri, restoran, kafe, Zoom, Microsoft Teams vb.):

Görüşmenin tarihi:

Görüşmenin saati ve süresi:

(Bu noktada, isimlerinin değil, fikirlerinin çok önemli olduğu, onlardan öğrenmeye geldiği, söyledikleri hiçbir şeyin atlanmak istenmediği vurgulanacak ve teybe kaydetmek üzere izin istenecektir. İzin vermedikleri takdirde ısrar edilmeyecek ve detaylı not tutulacaktır.)

Görüşmenin kaydedilmesini uygun buluyor mu? 1. Uygun 2. Uygun değil.

KİŞİSEL ÖZELLİKLER

Cinsiyeti:

Yaşı:

Hizmet Verilen Platform(lar):

Moto Kuryelik Deneyimi (Mevcut Şirkette/Toplam):

Haftalık Çalışma Saati (Ortalama):

Haftalık Çalışma Günleri:

Dini Tatillerde Çalışma Durumu:

Resmi Tatillerde Çalışma Durumu:

Moto Kuryelik Dışı Mesleği:

Farklı Bir İşte Çalışma Durumu:

Medeni Durumu:

(Varsa) Eşinin Mesleği:

Çocuk Sayısı:

Doğum Yeri:

Uyruğu:

Şu An Yaşadığı Yer:

Eđitimi¹:

Eğitimi(Anne):.....

Eğitimi (Baba):

Yabancı Dil Bilgisi:

Ev Mülkiyet Durumu:

Hanedeki Kişi Sayısı:

Moto Kuryelik Ana Gelir Kaynağı mı? :

Aylık Ortalama Kazanç (Moto Kurye):

(Varsa) Ek Gelir:

Platformlardaki Puanı:

GÖRÜŞME AKIŞI

TANIŐMA, İŞ/YAŞAM TARZINI ANLAMA

1. Moto kurye olarak bir gününüz nasıl geçiyor?
2. Boş zamanlarınızda neler yapmaktan hoşlanırsınız?
3. Esnaf moto kurye ne demek sizce?
4. Diğer insanların sizinle ilgili algısı nasıl, ne tür tepkiler alıyorsunuz?
5. Platformlar tarafından belirlenen őartlar ve kurallar hakkında ne düşünöyorsunuz?
6. Platformların size yönelik kontrol ve denetim, ceza uygulamaları hakkında ne düşünöyorsunuz?
7. Hangi platform(lar)da bağımsız olarak çalışıyorsunuz ve bu platformlar nasıl bir yönetim sistemine sahip?

¹ Bitirdiği okulun/üniversitenin ve bölümün/programın adı mutlaka yazılacaktır. Yüksek Lisans ya da doktora yapmıősa, bunlar ayrıca doldurulacaktır.

8. Platform tarafından size verilen görevleri ve talimatları nasıl alıyorsunuz?
9. Algoritma tarafından size atanan görevler nasıl belirleniyor? Görevler neye göre önceliklendiriliyor?
10. Algoritmik yönetim sistemi size nasıl bir performans değerlendirmesi sağlıyor? Hangi kriterlere göre değerlendiriliyorsunuz?
11. Algoritmik yönetim sistemi size hangi düzeyde esneklik sağlıyor? İş saatlerinizi ve çalışma düzeninizi nasıl belirleyebiliyorsunuz? Platformun size sunduğu işleri kabul etme veya reddetme özgürlüğünüz var mı?
12. Algoritmik yönetim sistemi üzerinden elde ettiğiniz gelir düzeyi nasıl belirleniyor? Hangi faktörlere dayanıyor?
13. Kazanç dağılımında adil bir sistem olduğunu düşünüyor musunuz? Algoritma tarafından yapılan değerlendirmeler size adil geliyor mu?
14. Algoritmik yönetim sistemiyle iletişiminiz nasıl gerçekleşiyor? Platformla etkileşimde bulunma imkanınız var mı?
15. Geri bildirim süreci nasıl işliyor? Performansınız hakkında geri bildirim alabiliyor veya platforma geri bildirimde bulunabiliyor musunuz?
16. Puanlama sistemi hakkında ne düşünüyorsunuz bu hayatınızı nasıl etkiliyor?
17. Moto kurye olarak çalıştığınız platformda iş güvenceniz var mı?
18. İşinizin geleceği hakkında bir belirsizlik hissediyor musunuz?
19. İş kaybı veya platform tarafından iş sonlandırması riskini nasıl değerlendiriyorsunuz?
20. Moto kurye olarak düzenli bir gelir elde edebiliyor musunuz?
21. İşinizden kaynaklanan bir gelir kaybı durumunda bir destek mekanizması bulunuyor mu? Varsa nasıl bir destek mekanizması mevcut?
22. Hedeflediğiniz geliri elde etmek için ne tür önlemler alıyorsunuz, neler yapıyorsunuz?
23. Sosyal güvence (sigorta, emeklilik, sağlık hizmetleri vb.) imkanlarından yararlanma durumunuz nedir?
24. İşsizlik, hastalık veya kazalara karşı güvenceniz var mı? Ne tür güvenceleriniz var?

25. Moto kurye olarak çalışma saatleriniz ve çalışma düzeniniz nasıl belirleniyor?
26. Tatil, izin ve dinlenme süreleri konusunda esnekliğe sahip misiniz?
27. Güvencesizlik hissi veya belirsizlikler yaşıyor musunuz?
28. (Yaşıyorsa) güvencesizlik durumu sizi psikolojik ve duygusal olarak nasıl etkiliyor?
29. Güvencesizlik nedeniyle geleceğe dair kaygılarınız var mı?
30. Diğer bağımsız çalışanlarla nasıl iletişim kuruyorsunuz? Hangi platformlar veya yöntemlerle bir araya geliyorsunuz?
31. İşinizle ilgili sorunlar veya zorluklarla karşılaştığınızda, meslektaşlarınızla nasıl bir dayanışma içerisinde oluyorsunuz?
32. Dayanışma grupları, dernekler, sendikal örgütler hakkında ne düşünüyorsunuz?
33. Bağımsız çalışanlar arasında sendikal örgütlenme veya dayanışma gruplarına katılımınız var mı? Hangi sendika veya örgütlerle ilişki içindesiniz?
34. Sendikal haklar ve çalışma koşulları konusunda meslektaşlarınızla birlikte hareket ediyor musunuz?

ÖZ GEÇMİŞ

Ömer Faruk TÜFEKÇİ

Eğitim

Doktora 2025 Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Sosyoloji Anabilim Dalı
Yüksek Lisans 2015 İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İnsan
Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı
Lisans 2004 Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

İş/İstihdam (Varsa)

Yıl	Görev
2023	Evyap Holding İnsan ve Kültür Grup Başkanı
2018-2023	Türk Telekom Assistt İnsan Kaynakları Genel Müdür Yardımcısı
2014- 2018	Türk Telekom İnsan Kaynakları Direktörü
2008- 2014	Enka Teknik İnsan Kaynakları Müdürü
2004-2006	Sigortam.net Müşteri Temsilcisi

